

ASKERÎ MUHAMMED DÎVÂNÎ'NDA

DÎN-TASAVVUF

Ayşe AKAY DEMİRCİOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yard. Doç. Dr. Mehmet SARI

Haziran, 2012

Afyonkarahisar

**T.C.**  
**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**  
**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ASKERÎ MUHAMMED DÎVÂNİ'NDA DÎN-TASAVVUF**

**Hazırlayan**

**Ayşe AKAY DEMİRCİOĞLU**

**Danışman**

**Yard. Doç. Dr. Mehmet SARI**

**AFYONKARAHİSAR 2012**

## YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Askerî Muhammed Dîvânı’nda Dîn-Tasavvuf” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

17/07/2012

Ayşe AKAY DEMİRCİOĞLU

## TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

### JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr.Mehmet SARI

Jüri Üyeleri : Yrd.Doç.Dr. H.Feridun GÜVEN

: Yrd.Doç.Dr. Kadir GÜLER

İmza



Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ayşe AKAY DEMİRCİOĞLU'nun "**Askeri Divanı'nda Din-Tasavvuf**" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 21.06.2012 günü saat 13:00'da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir

**Prof.Dr.Mehmet KARAKAŞ**  
**MÜDÜR**

## ÖZET

### ASKERÎ MUHAMMED DÎVÂNÎ'NDA DÎN-TASAVVUF

Ayşe AKAY DEMİRCİOĞLU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK EDİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Haziran, 2012

Danışman: Yard. Doç. Dr. Mehmet SARI

Dîn; inanç ve ibadetleri kapsayan, insanı iki cihanda mutlu kılacak bilgi, emir ve yasakları içeren sistemlerin bütünüdür. Tasavvuf ise bireye kendini bilme, öğrenme konusunda yol gösteren yöntemler düzenidir. Allah'a kul olan insan, insan-ı kâmil mertebesine ulaşmaya çalışır ve bu esnada diğer insanların da güzel vasıflar kazanmasında yardımcı olan model haline gelir.

Çalışmamızda Halvetî Tarikatı şeyhlerinden Askerî mahlaslı Muhammed Gülaboğlu'nun "Askerî Muhammed Dîvânî"nda dînî ve tasavvufî unsurlar incelenmiştir.

Tasavvuf şeriatî temel alarak, kalbi tasfiye ve nefsi tezkiye ederek, ta'at içerisinde bulunarak Allah'ın sıfatlarına, sıfatlarının tecellisine ulaşmaktır. Allah'ın zâtına vuslat etmek için dîn ve tasavvuf yolunda bulunan aşk basamaklarını geçmek gerekmektedir. Askerî Muhammed, divanında dînî emir ve yasaklarını insanlara öğretirken Allah'ın lafz etmiş olduğu (konuştuğu) Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini ve hadislerini esas almıştır. Dünyaya meyl etmeyi sevmeyen şair, dünyadan alakayı kesmeyi de önermez. Çünkü dünya Allah'ın tecellisi ile doludur.

Yapılan bu çalışmanın gayesi şeyh ve müderris Askerî Muhammed'in şiirlerinde dîn ve tasavvufun tasavvuf ehline nasıl algılandığı, bir mutasavvıfın bakış açısıyla dîne ve tasavvufa nasıl yaklaşıldığını incelemek ve gözler önüne sermektir.

**Anahtar Kelimeler:** Divan Edebiyatı, Askerî Muhammed, Dîn, Tasavvuf.

## ABSTRACT

### RELIGION AND SUFISM IN THE COUNCIL OF ASKERÎ MUHAMMED

Ayşe AKAY DEMİRCİOĞLU

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

June, 2012

Advisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet SARI

Religion is the overall system that embodying the belief and prayers, and containing information, orders and bans making the person happy in both worlds. Sufism, however, is the order of ways guiding the person about knowing and learning himself. Tha man of Allah tries to reach the level of the perfect human being, and becomes to be the model that helps the others to gain the good characteristics.

In our study, religious and sufistic elements in the work Askerî Muhammed Council by one of the Halvetî Dervish order Muhammed Gülaboğlu nick named Askerî are analyzed.

Sufism is to reach Allah's titles and the manifestation of these titles by basing on the religious laws, discharging the heart, referencing the desire and worshipping. You need to pass the love stairs on the way of religion and Sufism to meet Allah. While Askerî Muhammed was teaching the orders and the bans of the religion to the people, he based on the verses of Koran (Allah's sayings) and the hadith (the sayings of the prophet Muhammed). The poet who does not like fancying the world does not offer to break off the relations with it because the world is full of the manifestations of Allah.

The aim of this study is to analyze and show how the religion and Sufism in the poems of sheik and mudarris Askerî Muhammed are perceived by the master of Sufism and how religion and Sufism are approached from the point of view of a Sufi.

**Key Words:** Divan Literature, Askerî Muhammed, Religion, Sufism.

## ÖN SÖZ

Ayşe Akay Demircioğlu

Divan Edebiyatı Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, hadîs-i şerîfler, dînî ilimler, İslâm tarihi, peygamber kıssaları, mucizelere, kerâmetler, tarihî ve efsanevî kişiler ile maceraları, Türk kültürü, Türk dili, sosyal hayat vb. daha birçok kaynaklardan beslenmiştir. Bu kaynaklar müstakil olarak ele alınmış Divan Edebiyatı'nda verilen eserler üzerinde metodlu bir şekilde çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar geçmişe eskiye dayanan kültürümüzün yeniden gözler önüne koyulması, öğretilmesi ve yaşatılması açısından önem taşımaktadır.

Tahlil, inceleme ve sınıflandırma çalışmalarının yapılabilmesi için sağlam bir metne ihtiyaç duyulmaktadır. Elimizdeki metin muhterem Hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet SARI tarafından edisyon kritik yapılmış ve bazı konular üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmamız XVII. Yüzyıl başlarında doğan Askerî Muhammed'in Dîvânî'nda dînî ve tasavvufî unsurları tespit edip, örnek beyitlerle açıklamak üzerinedir. Askerî Muhammed kendini Allah aşkına, Allah yolunda hizmete adanmış; gösterişten uzak; gönül, aşk, insan, ilim ve irfana önem vermiş âlim ve arif bir zattır. Eserinde insanları gaflet uykusundan uyandırmayı, gönülleri aşkla tanıştırmayı, ilim ve irfanı yaymayı; riyadan ve dünyanın hilesinden insanları uzak tutmayı hedefleyerek didaktik şiirler sunmuştur. Şiirlerin kaynağı dînî esaslar, Kur'ân âyetleri, hadislerdir. Âyetleri ve hadisleri çoğunlukla iktibas yoluyla şiirlerine almış, yer yer Arapça kelimeler kullanmıştır. Bu kelimeler, iktibaslar yapılan sınıflandırma ve açıklama çalışmasında bilgi ve yorumlarla izâh edilmiştir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi dînî bölümdür. Dînî bölümde dîn, imân, inanç, imânın ve İslâm'ın esasları ve dîne ait diğer maddeler yer almaktadır. Bu maddeler ele alınırken en az bir beyit örnek gösterilerek açıklanmaya; beyitler konuyu en çok kapsayanlardan seçilmeye çalışılmıştır. Beyitte kullanılan kavramlar üzerinde durulmuş ve kavramlarla birlikte beyit açıklanmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümü birinci bölümde yapılan çalışmayla metot olarak aynıdır. Bu bölümde tasavvufî kavramlar üzerinde durulmuştur. Tasavvufî bölümde

divanda zikredilen mutasavvıflara da yer verilmiştir. Bu iki ana bölümün ardından çalışmanın sonunda indeks çalışması yer almıştır.

Çalışmamıza kaynaklık eden şiirler (beyit ve kıtalar), Muhterem Hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet SARI'nın 2007 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan "Askerî Muhammed Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Dîvânının Tenkitli Metni" adlı eserinden alınmıştır. Örnek olarak kullanılan beyit ve kıtaların kolaylıkla bulunabilmesi için yanlarına parantez içinde sırasıyla sayfa (s. kısaltması ile), şiir ve beyit ile kıta numaraları verilmiştir. Çalışmamızda şiirlerin gazel, kaside, murabba vs. olarak gösterilmemesin sebebi divanda ayrılmamış olmasındandır. Divanda geçen hemze harfi ('), ayın harfi ('); harflerin uzatmaları ise (^) işaretiyle gösterilmiştir.

Askerî Muhammed'in şiirleriyle okuyuculara sırr-ı zâtla dolu bir gül bahçesi sunmuştur. Bu gül bahçesine girenler güllerin ve reyhanların kokusunu duyacak, Allah'ın tecellisi ile nurunu görecektir ve gördükleri karşısında hayret ve hayranlık içerisinde vecde geleceklerdir. Kâinatın yaratılışı, insanların dünyaya geliş sebebi, gönlün tasfiyesi, gösterişten uzak bir kalp ile iç huzurun sessizliği bahçede bulunan güllerin üzerine çiğ tanesi gibi düşmüştür. Böylesi ulvî bir eserin etkilerini kendimde, ailemde yaşama ve yaşatma fırsatını lütfeden Allah'a şükürler olsun.

Çalışma esnasında sıkıntıya düştüğüm anlarda danışman hocam desteğini esirgemeyerek umutsuzluğa düşmemi engellemiş, beni cesaretlendirerek motive etmiştir. Çalışmanın konusunun belirlenmesinde danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet SARI yardımcı olmuştur. Çalışma safhalarında yardımını gördüğüm, desteğini aldığım muhterem hocama teşekkürü bir borç bilirim.



## İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ .....	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER .....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ .....	xv
GİRİŞ .....	1
ASKERÎ MUHAMMED'İN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ .....	1

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### ASKERÎ MUHAMMED DÎVÂNİ'NDA DÎN

1. DÎN .....	5
1.1. ALLAH .....	7
1.1.1. İsimler .....	8
1.1.2. Sıfatlar .....	9
1.1.3. Fiiller .....	10
1.2. PEYGAMBERLER .....	11
1.2.1. Hz. Âdem.....	13
1.2.2.Hz. Nûh .....	15
1.2.3 Hz. İbrâhim.....	16
1.2.4. Hz. İsmâ'il.....	17
1.2.5. Hz. Ya'kûb .....	17
1.2.6. Hz. Yûsuf.....	19
1.2.7. Hz. Mûsâ .....	20
1.2.8. Hz. Hızır .....	22

1.2.9. Hz. Süleymân .....	23
1.2.10. Hz. İsa .....	24
1.2.11. Hz. Muhammed .....	25
1.3. MELEKLER .....	28
1.3.1. Cebrâil .....	30
1.3.2. Kerrûbiyân .....	31
1.4. DÎNÎ KİTAPLAR .....	31
1.4.1. Kur'ân-ı Kerîm .....	32
1.5. SÛRE VE ÂYETLER .....	34
1.6. HADİSLER .....	61
1.7. DU'Â .....	66
1.8. KAZA VE KADER .....	68
1.9. ÂHİRET VE İLGİLİ MEFHURLAR .....	69
1.9.1. Âhîret .....	69
1.9.2. Kıyâmet, Haşr, Mahşer .....	70
1.9.3. Sırât .....	70
1.9.4. Sûr .....	71
1.9.5. Elest (Ezel) Bezmi .....	71
1.9.6. Âhir Zaman .....	72
1.9.7. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar .....	73
1.9.7.1. Cennet .....	73
1.9.7.2. Tûbâ .....	74
1.9.7.3. Rıdvân .....	75
1.9.7.4. Kevser .....	75
1.9.7.5. Hûrî (Hûr), Gilmân .....	76

<b>1.9.8. Cehennem</b> .....	<b>76</b>
<b>1.9.9. Diğer Rûhanî Varlıklar</b> .....	<b>77</b>
1.9.9.1. Arş .....	77
1.9.9.2. Kürsî .....	78
1.9.9.3. Levh ü Kalem .....	78
1.9.9.4. Livâ .....	79
1.9.9.5. Burâk .....	79
1.9.9.6. Refref .....	80
1.9.9.7. Rûh .....	80
1.9.9.8. Şeytân .....	81
1.9.9.9. Cin .....	82
<b>1.10. ÇÂR-YÂR</b> .....	<b>83</b>
<b>1.10.1. Hz. Ebû-bekr</b> .....	<b>83</b>
<b>1.10.2. Hz. Ömer</b> .....	<b>84</b>
<b>1.10.3. Hz. Osmân</b> .....	<b>84</b>
<b>1.10. 4. Hz. Alî</b> .....	<b>84</b>
<b>1.11. EHL-İ BEYT (ÂL-İ ÂBA) VE ON İKİ İMÂM</b> .....	<b>85</b>
<b>1.11.1. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin</b> .....	<b>86</b>
<b>1.11.2. Mehdî</b> .....	<b>87</b>
<b>1.12. SAHABÎLER</b> .....	<b>88</b>
<b>1.12.1. Hz. Hamza</b> .....	<b>88</b>
<b>1.13. İMÂM-I A‘ZAM</b> .....	<b>89</b>
<b>1.14. İBADET VE İLGİLİ MEFHURLAR</b> .....	<b>89</b>
<b>1.14.1. İbadet, Tâ‘at</b> .....	<b>89</b>
<b>1.14.2. Şehâdet</b> .....	<b>90</b>

<b>1.14.3. Namâz</b> .....	<b>92</b>
1.14.3.1. Tahâret .....	92
1.14.3.2. Abdest .....	93
1.14.3.3. Câmî‘, Mescid, Secde-gâh, Mihrâb, Kible.....	93
1.14.3.4. Müezzîn, İmâm, Vâ’iz, Minâre, Ezân .....	94
1.14.3.5. Secde, Seccâde, Tesbih .....	96
<b>1.14.4. Oruç</b> .....	<b>97</b>
<b>1.14. 5. Zekât</b> .....	<b>97</b>
<b>1.14.6. Hac</b> .....	<b>98</b>
<b>1.15. KUTSAL SAYILAN ZAMAN DİLİMLERİ</b> .....	<b>98</b>
<b>1.15.1. Mi‘râc Gecesi</b> .....	<b>98</b>
<b>1.15.2. Kadir ve Berât Gecesi</b> .....	<b>99</b>
<b>1.15.3. Kurbân Bayramı</b> .....	<b>100</b>
<b>1.16. MUCÎZELER</b> .....	<b>101</b>
<b>1.17. DÎNÎ MEKÂNLAR</b> .....	<b>102</b>
<b>1.17.1. ‘Arafât</b> .....	<b>102</b>
<b>1.17.2. Safâ ve Merve</b> .....	<b>102</b>
<b>1.17.3. Mina</b> .....	<b>103</b>
<b>1.17.4. Kerbelâ</b> .....	<b>104</b>
<b>1.17.5. Tûr</b> .....	<b>104</b>
<b>1.17.6. Medîne-i Münevver</b> .....	<b>105</b>
<b>1.17.7. Mekke</b> .....	<b>105</b>
<b>1.17.8. Kâ‘be</b> .....	<b>106</b>
<b>1.17.9. Bağdat, Necef</b> .....	<b>106</b>
<b>1.17.10. Mısır, Ken‘ân</b> .....	<b>107</b>

1.17.11. Hicâz.....	107
1.17.12. Nil.....	108
1.17.13. Kaf.....	108
1.18. DİNLE İLGİLİ DİĞER MEFHURLAR.....	109
1.18.1. Kul.....	109
1.18.2. Sünnet.....	109
1.18.3. Günâh.....	110
1.18.4. Helâl, Harâm, Mubâh.....	111
1.18.5. Vâcib.....	111
1.18.6. Tevbe.....	111
1.18.7. Tevekkül.....	112
1. 18. 8 İhlâs.....	112
1.18.9. Hidâyet.....	113
1.18.10. Hikmet.....	113
1.18.11. Ni‘met.....	114
1.18.12. Şükür, Şâkir.....	114
1.18.13. Nûr.....	115

## İKİNCİ BÖLÜM

### ASKERÎ MUHAMMED DÎVÂNÎ'NDA TASAVVUF

2.1. VARLIK, BENLİK.....	116
2.2.KESRET.....	117
2.3. MÂSIVÂ.....	118
2.4.GÖNÜL.....	120
2.5. HİCÂB.....	121

2.6. BÂDE .....	123
2.7. CÜR ‘A .....	124
2.8. DERD-DERMÂN .....	125
2.9. VAHDET .....	126
2.10. ‘ADEM (YOKLUK) .....	128
2.11. İLM, ‘İRFÂN .....	128
2.12. ZÂHİR, BÂTİN .....	130
2.13. NEFS .....	130
2.14. SIR .....	131
2.15. ‘ÂLEM .....	133
2.16. VASL .....	134
2.17. RAHMET, MERHAMET .....	135
2.18. ÇÂR ‘ANÂSİR .....	136
2.19. CİHÂD .....	137
2.20. DERGÂH .....	137
2.21. İNSÂN .....	138
2.22. HAYRET, HAYRÂN .....	140
2.23. HEVÂ .....	141
2.24. FENÂ (FENÂFİ’LLÂH), BEKÂ (BEKÂBİ’LLÂH) .....	141
2.25. GAFLET, YAKAZA .....	143
2.26. TECELLÎ .....	144
2.27. SABR .....	145
2.28. FAKR, GINÂ .....	146
2.29. ‘AŞK .....	147
2.30. ‘ÂŞİK .....	149

2.31. SEVGİLİ .....	150
2.32. SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI .....	151
<b>2.32.1. Yüz, Yanak .....</b>	<b>152</b>
<b>2.32.2. Leb (Dudak).....</b>	<b>154</b>
<b>2.32.3. Dehân (Ağız) .....</b>	<b>155</b>
<b>2.32.4. Kadd (Boy).....</b>	<b>155</b>
<b>2.32.5. Hâl (Ben) .....</b>	<b>156</b>
<b>2.32.6. Ebrû (Kaş) .....</b>	<b>157</b>
<b>2.32.7. Müjgân (Kirpik).....</b>	<b>157</b>
<b>2.32.8. Gamze.....</b>	<b>158</b>
<b>2.32.9. Dendân (Diş) .....</b>	<b>158</b>
<b>2.32.10. Cebîn (Alın) .....</b>	<b>159</b>
<b>2.32.11. Hat (Ayva Tüyü).....</b>	<b>159</b>
<b>2.32.12. Saç (Zülf).....</b>	<b>160</b>
<b>2.32.13. Çene .....</b>	<b>161</b>
<b>2.32.14. Çeşm (Göz).....</b>	<b>162</b>
2.33. TARÎK .....	162
<b>2.33.1. Şer‘, Şeri‘at .....</b>	<b>163</b>
<b>2.33.2. Tarîkat.....</b>	<b>164</b>
<b>2.33.3. Hakîkat.....</b>	<b>164</b>
<b>2.33.4. Ma‘rifet .....</b>	<b>165</b>
2.34. HALVETÎ .....	166
2.35. ZÜHD Ü TAKVÂ.....	167
2.36. TASAVVUFÎ TİPLER .....	168
<b>2.36.1. Evliyâ, Velâyet .....</b>	<b>168</b>

2.36.2. Zâhid, Sûfi, Vâ‘iz .....	169
2.36.3.Rind .....	170
2.36.4. Mürşîd .....	171
2.36.5. ‘Âlim, ‘Ârif .....	171
2.37. MUTASAVVIFLAR .....	172
2.37.1. İbrâhim Edhem (Ö. 167/778 [?]).....	172
2.37.2. Hallâc-ı Mansûr (857/922).....	173
2.37.3 Pîr Ümmî Sinân .....	174
SONUÇ.....	176
KAVRAMLAR DİZİNİ.....	177
KAYNAKÇA .....	208



## KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t	: Adı geçen tez
AKÜ	: Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ans.	: Ansiklopedi
a.s.	: Aleyhi's-selâm
bkz.	: Bakınız
b.t.	: Bilinmeyen tarih
C.	: Cilt
c.c.	: Celle celâlühü
DT	: Doktora tezi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
H.	: Hicrî
m.	: Metre
M.	: Miladî
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
yay.	: Yayınları

## GİRİŞ

### ASKERÎ MUHAMMED'İN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Askerî Muhammed XVII. yüzyıl başlarında Kütahya'nın Altıntaş ilçesine bağlı bugünkü adı Çayırbaşı olan Zemme (Zemha, Zemiha) Köyünde dünyaya gelmiştir.<sup>1</sup> Adının Muhammed Gülaboğlu olduğunu bir dörtlükte nida ile aşikâr etmiştir. Yine bir beyitte de adının Gülaboğlu Muhammed olduğunu açıkça söylemiştir:

Cihân fânîdür aldanma **Muhammed ey Gülâboglu**  
Gözün baglamasun hırs u hased 'akl-ı ma'âş şuglı  
Yüzüñ pâyına sür her dem kulı ol elleri baglı  
Temennâ eyle himmet um Hudânuñ evliyâsından (s.289:165:5)

Lâ-mekân ıklîminüñ şehrinde nûr-ı mübhemüz  
Bil **Gülâboglu Muhammeddür** bu yerde adımız (s.202:77:9)

İlk tahsilini köyündeki medresede babası Gülâbi'den almıştır. Medrese öğrenimini on altı yaşlarında Kütahya'ya gidererek tamamlamış, ardından tarikata yönelmiştir. Elmalılı Ümmî Sinan'a intisap ederek ondan feyiz ve icazet almıştır.<sup>2</sup> Şair, şiirlerinde Ümmî Sinan'ın müşidi olduğunu beyitlerinde zikretmiştir. Aşağıdaki beyit buna örnektir:

Müşidümdir **Pîr Sinân Ümmî** 'azîzüm 'aşkına  
Pâdişâhum bizi bizden lutf idüp itme su'âl (s.253:128:14)

Askerî Muhammed, Ümmî Sinan'dan aldığı icazetten sonra Kütahya'da müderrislik yapmıştır.<sup>3</sup> Beş on yıl burada müderrislik yaptıktan sonra 1650'lerde Delibaş Ayaklanması sonucunda oluşan müderris açığı sebebiyle

<sup>1</sup> Mehmet Sarı, *Askerî Muhammed Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divânının Tenkitli Metni*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Ankara, 2007, s.1.

<sup>2</sup> Sarı, a.g.e., s.4.

<sup>3</sup> Sarı, a.g.e., s.4-5.

Afyonkarahisar'a gelerek ve birçok öğrenci yetiştirir. Afyonkarahisar'da otuz kırk yıl arası müderrislik yapmıştır. İslâmiyet ve bağlı olduğu Halvetî Tarikatına hizmette bulunmuştur.<sup>4</sup> Halvetî Tarikatının kurallarını talebelerine öğretmiştir. Halvetî Tarikatını beyitlerde fazlaca zikretmiştir. Hatta şairin "halvetîlerdür" redifli şiiri bulunmaktadır. Halvetî tarikatına bağlı olduğunu belirttiği bir beyit şöyledir:

Biz tarîk-i halvetîyüz 'ilm-i hikmet bizdedür  
Bezm-i 'aşka sohbetiyüz bâki sohbet bizdedür (s.165:41:1)

Askerî Muhammed, müderrislik yaptığı Afyonkarahisar'da H.1104/M.1693 yılında vefat etmiştir.<sup>5</sup>

Askerî Muhammed'in şiirleri didaktik özellik göstermektedir. Nazmı araç olarak kullanmıştır. Şair şiirlerinde Kur'ân ve hadislerden, dînî kaynaklı bilgilerden yola çıkarak halkı bilgilendirmeye çalışmıştır.

Şi'rimüz tefsîr-i Kur'ân âyet-i Rahmânîdür  
Sırr-ı vahdet söylerüz bürhânımız tevhîd-i zât (s.146:28:16)

Nazmımız na't-ı ilâhî sırr-ı vahdet şerhidür  
Tâb-ı nâ-mevzûn olanlar añlamaz eş'arımız (s.199:74:6)

Askerî Muhammed'in Allah aşkının yanında bir de Allah'ın sevgi kuluna karşı olan aşkı vardır. İsimlerinin aynı olması bile şairi mutlu etmektedir.

Sordum adın didi aduñla adım durur adaş  
Hamdü'li'llâh bildim adın kim Muhammed hân imiş (s.220:95:19)

---

<sup>4</sup> Sarı, a.g.e., s.6.

<sup>5</sup> Sarı, a.g.e., s.18.

Şair, şiirlerinde ‘Askerî mahlasını kullanmıştır. Askerî Muhammed, Askerî’nin yanı sıra dervişliğine vurgulamış ve bunu mahlasına da yansıtmıştır.

“Hamdüli’llâh” çok şükür bî-çâre **Dervîş ‘Askerî**  
Âsitân-ı devletinde bir gedâdur bir gedâ (s.122:7:9)

Askerî Muhammed şiirlerinde Allah, Hz. Muhammed, kâinatın yaratılışı, ilim, irfan, gönül, insan, âyet mevzularına sık sık yer vermiştir. Şair ilmin, irfanın kaynağı olarak Kur’ân ve tefsiri göstermiştir. İnsân-ı kâmil olmanın yollarını gösteren şair bu hususta edep, ahlak, kanaat, gayret konuları ele almıştır. Nefsini, kendini ve Allah’ı bilmeyi kendine gaye edinmiştir. Mâsivâdan uzak, Allah’ın tecellisini görerek, ehl-i sünnet halindeki sürdürdüğü yaşamını şiirlere yansıtmıştır. Şair, sık sık zahide seslenmiş ve riyadan uzak, gösterişsiz hayatı anlatmıştır.

Askerî Muhammed, didaktik şiirler yazdığı için bazı beyitlerde (ayetlerin yer aldığı) Arapça kelimeler fazlaca yer almıştır. Şair sanattan, süsten püsten uzak bir edebî âlemi seçmiştir. Halka seslendiği için yer yer halk deyimlerine, sözlerine yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte kullanılan irüp, kırup, yüzün sürüp, kuşak gibi kelimeler buna örnek teşkil etmektedir:

Mürşid eşigine irüp dergâhına yüzüñ sürüp  
İnkâr kuşagını kırup îmân-ı ‘aşku’llâha gel (s.243:119:2)

Askerî Muhammed’in şiirlerini incelediğimizde Hallâc-ı Mansûr’un “ene’l-Hak” (ben Hakk’ım) tefekkürüne sahip olduğunu, Hallâc-ı Mansûr’dan etkilendiğini görmekteyiz:

‘Aşkdan okıyanlar sebak bilmez olurlar kara ak  
Hak bendedür benem ol Hak dir çağırur Mansûr olur (s.180:55:4)

Hep kemâlât-ı sıfât-ı zâtum olmuştur cihân  
Vâcib-i bi'z-zât benem hem 'âlem-i imkân benem (s.254:130:5)

Cürmünüñ ikrâr idüp her kim dilerse magfîret  
Rahmetüm deryâsına gark eylerem gufrân benem (s.254:130:11)

Askerî Muhammed'in şiirlerinde Yunus Emre'nin etkisi de açıkça görülmektedir. "Gerek" redifli şiirlerinde kendisinin yalnız Allah'ı istediği görülmektedir. Yunus Emre'nin "Bana seni gerek seni" şiirini hatırlatan beyitlerle divanda sıkça karşılaşmaktayız. Aşağıdaki beyit bu mevzuya bir örnektir:

Hûrî vü Cennet gerekmez baña Allâhum gerek  
Dem-be-dem yüz sürmege ol ulu dergâhun gerek (s.234:110:1)

Askerî Muhammed, divanda Kâşif isimli şairin bir gazelini alarak tahmis yoluyla muhammes oluşturmuştur.

Sundi hikmet şerbetinden cânuma cân Mustafâ  
Hasta-i cânâ irüşdi âb-ı fazluñdan şifâ  
'Askerî bulsa 'aceb mi dâ'imâ zevk ü safâ  
"Dünyâ 'ukbâ i'tibârın terk idelden **Kâşifâ**  
Câna mûnis sûrete Hak dil-ber-i meh-rû yeter" (s.384:244:7)

Askerî Muhammed'in incelemiş olduğumuz Dîvân'ından başka eserleri de bulunmaktadır. "Halveti şeyhi ve Mutasavvîf şâir Askerî Muhammed'in, varlığı kesin olarak bilinen eseri, üzerinde çalışma yaptığımız ve elimizde birçok yazma nüshası bulunan **Dîvân**'ıdır. Kaynakların bahsettiğine göre bundan başka divanın başında bulunan 250 beyitlik Mesnevi'si **Câmîü'l-Esrâr**, bir de **Süluku's-Sâlikîn fî beyân-ı Esrârü'l-Ârifîn** adında 22 sahifelik bir Risâle'si vardır".<sup>6</sup>

---

<sup>6</sup> Sarı, a.g.e., s.20.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### ASKERİ MUHAMMED DÎVÂNÎ'NDA DÎN

#### 1. DÎN

Dîn, Allah'ın hükmünü kapsayan, insanları inançları doğrultusunda iki dünya saadetine ulaştıran yoldur. İnsanlar, Allah'ın vahiy yoluyla bildirdiği dinin emir ve yasaklarına uydukça, kurallarına itaat ettikçe iki dünya saadetine ulaşırlar. İradesiyle inanan ve Allah'a taat eden insan, hakiki hak yolunda ilerleyen insandır.

*“Terim olarak “dîn”; akıl sahiplerini kendi arzuları ile bizzat hayırlara sevk eden ilâhî bir nizam, Allah tarafından konulmuş ve insanları O'na ulaştıran bir yoldur. İmân ve amel konusu olarak akıl ve ihtiyara (iradeye), teklif olunacak hak ve hayır kanunlarının bütününe denir”.*<sup>7</sup>

*“Kur'ân-ı Kerîm'de din kelimesi doksan iki yerde geçmekte, ayrıca üç âyette de değişik türevleri yer almaktadır. Kur'ân'da bu kelimenin başlıca şu anlamlarda kullanıldığı görülür: ‘Yönetme, yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhid, İslâm, şeriat, hudud, âdet, ceza, hesap, millet.’”*<sup>8</sup>

Askerî Muhammed Dîvânî'nda din kavramı sekiz kez kullanılmıştır. Askerî Muhammed, bir beytinde *“Bilinmeyen bir hazineydim, bilinmeyi istedim, kâinatı yarattım ve kendimi onlara tanıttım.”*<sup>9</sup> manasındaki kudsî hadisi ve bu hadisten yola çıkarak dinin gizli oluşunu, dînin kaynağının Allah'ın zatında olduğunu anlatmıştır. Allah, gizli bir hazinedir ve bilinmeyi istemiştir. Allah'ı bilmek dînin kurallarını öğrenmek, dîne inanmak ve dînin esaslarını uygulamak ile olur. Şair, beyitte Allah'ın kâinatı bilinmek üzere yarattığı ve dînin kaynağının kendisi olduğunu ele almıştır.

Diñle saña biz söz diyem kalbden sivâ çirkin yuyam

Ol “küntü kenz-i mahfî”yem **dîn**-i nihân kân bendedür (s.190:66:8)

Dînler hak dîni yani gerçek dîn (aslı bozulmamış olan dîn), aslı değiştirilmiş ve batıl dînler olmak üzere üçe ayrılır. Aslı bozulmamış olan tek dîn İslâmiyet'tir.

<sup>7</sup> Diyanet İşleri Başkanlığı[DİB], *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2010, s.122.

<sup>8</sup> Türkiye Diyanet Vakfı [TDV], *İlmihal I*, Divantaş, Ankara, 1998, s.2.

<sup>9</sup> Ayşe Farsakoğlu, *Hâce Muhammed Luţfî Efendi'nin Şiirlerinde Dini ve Tasavvufî Unsurlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, s.73.

İslâmiyet dînlerin sonuncusu ve en kapsamlısıdır. “*İnned dîne indâllâhil islâm (islâmu)*” (Allah nezdinde hak din İslâm’dır.)<sup>10</sup>

Güzelliklerle dolu olan İslâm dîni insanlara verilmiş bir lütuftur. Bu lütuftan insanlara ezel bezminde verilmiştir. İnsanlar bunun bilincine vardığında Allah’a şükrederler. Askerî Muhammed de divanında dînimizin ezel bezminde bizlere verildiğini söylemekte ve dînimizi İslâm eylediği için Allah’a şükretmektedir.

Zihî lutf u kerem in‘âm ezel bezminde sunduñ câm

**Dinimüz** eyledüñ **İslâm** şükür Yâ Râb şükür Yâ Râb (s.134:19:3)

Zînet-i **İslâma** irdik hamdüli’llâh çok şükür

Fazl-ı Hakdan ‘Askerîyâ buldı sadruñ inşirâh (s.153:31:9)

Allah’a dîni için şükreden şair, bir beyitte dînin temeli olan imanını koruması için Allah’a niyaz etmektedir. Allah insanları dünyaya imtihan için göndermiştir. Allah’ın dünyaya gönderdiği insanlar, yine bir gün Allah’a döneceklerdir. Bu dönüş ölümle yani canın tenden çıkması ile olacaktır. Can iman ile Allah’ı bulacaktır. Bu yüzdendir ki şair, Allah’ın kendisine yardım etmesini, imanını korumasını dilemektedir.

Tenden çıkacak cânım bulsun yine Rahmânum

Hıfz eyleyüp **îmânnum** Yâ Rabbi ‘inâyet kıl (s.250:125:7)

Allah dîn olgusunu ilk insandan önce var etmiştir. Dînin ilkelerini ise Hz. Âdem ile birlikte vahiy yoluyla diğer insanlara bildirmiştir. Dînin temelini iman, inanç ve ibadet oluşturmaktadır. İslâm dîninde, iki dünya saadeti için insanın yaşayışına uygun olan yasalar yer almaktadır. İslâmiyet’in yayılmasından önce ise yeryüzünde birçok dîn ve cehalet içerisinde bu dînlere inanan insanlar olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v) ile birlikte yayılmış olan İslâmiyet nur gibi inananların üzerine

---

<sup>10</sup> Kur’an, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 19.

doğmuş ve cehalet karanlığını ortadan kaldırmıştır. Askerî Muhammed Dîvânı'nda bu konuya yer verilmiştir. Şair, beyitte Hz. Muhammed Mustafa devrinde bir bütün olan dîn ile imanın vakti olduğunu belirtmiştir. İslâmiyet ile diğer dînlerin hükmü kaldırılmıştır. Bununla birlikte küfür ve iki yüzlülük kalmamıştır.

Cümle edyân oldı mensûh kalmadı küfr ü nifâk  
Mustafâ devrindeyüz biz **dîn ü îmân** vaktidür (s.191:67:7)

Allah'a, emir ve kanunlarına inanan, iman eden kişiye mümin; inanmayan, inkâr eden kişiye de kâfir denilir. Divanda mümin kelimesi on beş yerde geçmektedir. Bir beyitte 'Aliyye'l-Murtezâ ismiyle anılan, halifelerin dördüncüsü ve sonuncusu olan Hz. Ali'yi inkâr edenlerin küfre düştüğü ve kâfir olduğu söylenmektedir. Müminin imanı olarak nitelendirilen Hz. Ali mezhep ayrımları yüzünden bazı gruplar tarafından inkâr edilmektedir. Oysa Hz. Ali dîn uğruna savaşmış, birçok kahramanlıklar göstermiştir.

Kâfir ü münkir münâfıkdur seni inkâr iden  
**Mü'minün îmânı** sensün Yâ 'Aliyye'l-Murtezâ (s.125:9:9)

## 1. 1. ALLAH

Allah; ezeli, ebedi, eşsiz, benzersiz, tek, yüce varlık olan kâinatın yaratıcısının adıdır. Bütün noksanlıklardan münezzehtir. Her şeyi yoktan var etmiştir.

Allah'ın varlığı ve birliği bir mümin için en önemli inançtır. Allah'a iman, imanın esaslarının birincisidir. İmanın diğer esasları bu inanca dayanmaktadır. Askerî Muhammed, Allah'a inanan, iman eden, Allah'ın tecellisini gören, kalp gözü açık birisidir. Divanında Allah'ı, Allah'ın isimlerini, sıfatlarını, vasıflarını, fiillerini sıkça işlemiştir. Öyle ki divanın ilk beyti Mevlâ'ya sesleniş ile başlamış ve son beytinin son kelimesi yine Mevlâ ile bitmiştir.



## 1. 1.1. İsimler

Allah'ın birçok mübarek ismi ve büyük sıfatları bulunmaktadır. *En güzel isimler Allah'ındır.*<sup>11</sup> Allah'ın isimleri hakkında Dinî Kavramlar Sözlüğü'nde şöyle açıklama yapılmıştır:

*“Allah; yüce yaratıcının yüce ismidir. Bu isim, O'nun kemal, cemal ve celal sıfatlarının ifade ettiği anlamların tamamını kapsar. Allah'ın diğer isimleri ise Allah'ı tasvir eder.*

*Allah özel isminin hiçbir dilde tam karşılığı yoktur. Arapça ilah, Türkçe tanrı, Farsçahüda, İngilizce god, Almanca gott kelimeleri 'Allah' kelimesi gibi özel isim değildir. Bunlar, ilah, ma'bûd, rab gibi cins isimlerdir.”*<sup>12</sup>

Divanda Allah ve Allah'ın isimlerinden Hak, Rab, Sübhan, Rahman, Mevlâ en çok kullanılanlardır. Askerî Muhammed'in Allah için kullandığı isimler şunlardır: Tanrı, Mevlâ, Hû, Hudâ, Kerim, Rahim, Hayy, Kayyum, Kadir, Âlim Alîm, Yezdan, İlah, Kadim, Padişah, Şah, Sultan, Rab, Rabbena, Rabban, Vâhid, Rahman, Lem-yezel, Sübhan, Zü'l-celâli ve'l-kemâli, Ganî, Eyyühe'l-ahbâb, vahibü'l-vehhâb, Fatih, Mâlikü'l-emlâk, Hak, Celîl, Hâlık, Rahmân-ı Rahîm, Hakîm, Fettâh, Makbûl-ı Bâri, Râzık, Vehhâb, Çalap, Mâlik-i Cabbâr.

Askerî Muhammed, bir beyitte Allah'ın isim ve sıfatlarından yola çıkarak Allah'ı anlatmıştır. Beytin her kelimesinde Allah zikredilmiştir. Allah yücedir, kıdemlidir (ezelidir), eşi ve benzeri olmayandır. Allah her şeyi ayakta tutandır, kudretlidir, her şeyi bilendir.

Sensin ol Allâh-ı a'lâ vü kadîm ü bî-nazîr

Hayy u kayyûm u kadîr ü 'âlim-i sır u hafâ (s.117:3:6)

Şair, bir başka beyitte nida sanatı ile Allah'a seslenmiş, Allah'ın isimlerini zikretmiştir. Allah mutlak (tek) ve kuvvetlidir. Zengin ve çok cömerttir. Dünya, Allah'ın vermiş olduğu lütuflarla doludur. Allah derinlik, büyüklük, teklik bakımından denize; insanlar da Allah'ın vermiş olduğu lütuflarla bu denizde boğulmuş kişilere benzetilmiştir. Şair, kerem sahibi Allah'a verdiği lütuflar için şükretmektedir.

<sup>11</sup> Kur'an, A'râf Sûresi, Ayet 180.

<sup>12</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.23.

Keremler kânısın ey Hak Gani vü Kâdîr ü Mutlak  
Cihân fazlula müstâgrak şükür Yâ Râb şükür Yâ Râb (s.134:18:2)

### 1. 1.2. Sıfâtlar

Sıfat; özellik bildiren bir kelimedir. Allah büyük sıfatlara sahiptir. Cemal ve kemâl sahibidir. Kıdemli ve bakî(ezelî ve ebedî)dir. Tektir, eşi benzeri olmayandır. Doğurmamış, doğrulmamıştır. İlim sahibidir, itibarî sözler ona aittir. Cömerttir, bereketlidir, nimet sahibidir, her an her yerdedir, daima uyanıktır, kudretlidir. Askerî Muhammed'in şiirlerinde Allah için kullandığı sıfatlar şöyledir: Hak-ı Mutlak, Bekâ, Kird-gâr, Kerem Kân, Kadîm, 'Âlim, Kelâm, vücûd, tevhîd, Fazl-ı Hak, Hazret-i Hak, 'ilm-i Hak, Feyz-i Hak, Vâhid, evsâf-ı Hakk, Kürsi-i Rahmân, Rahmet-i Hak, bîdâr-ı Hak, seyyâr-ı Hak, ni'met-i 'uzmâ, kenz-i hafâ, esrâr-ı Hû, bî-nazîr.

Askerî Muhammed Allah'ın varlığını, doğurmadığını, doğmadığını şiirinde İhlâs sûresinin 3. ve 4. âyetlerden alıntı yaparak anlatmıştır. Allah'ın zâtî sıfatlarından iki tanesi vücûd ve kıyâm bî-nefsihî yani var olmak ve Allah'ın kendiliğinden var olmasıdır. “*Varlığı kendiliğinden olmak, var olmak için bir başka varlığa ihtiyaç duymamak*’ demektir.”<sup>13</sup> Allah vardır. Var olması zorunludur. Kimseye ihtiyaç duymaz. Var olması kendiliğindedir. Doğurmamış, doğrulmamıştır. Hiçbir şey Allah'ın dengi ve benzeri değildir.

Ki “lem yelid ve lem yûled” togırup togmadı ol Hak  
“ve lem yekün lehû küfüven ehad” ehl ü ‘ıyâli yok<sup>14</sup> (s.227:102:8)

Allah eşsiz ve benzersizdir. Bundan dolayıdır ki taklit edilemez. Şair, bir beytinde gönlüne seslenmekte ve Hakk'ın taklit edilemeyeceğini, taklit etmekten

<sup>13</sup> TDV, 1998, a.g.e., s.89.

<sup>14</sup> Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün kalıbında yazılmış olan şiirin bu beytinde vezin hatası bulunmaktadır.

vazgeçmesi gerektiğini söylemektedir. Bunun için Hakk'ı hakikat bilmesi ve taklidi bırakıp Allah'a ulaşmak için çok çalışması gerektiğini belirtmektedir.

Cehd ile iriş Hakka taklîdi ko sen ey dil  
Fırsat variken elde gel Hakkı hakîkat bil  
Yâr ol yûri var 'aşka âsân ola her müşkil  
Fırsat variken elde gel Hakkı hakîkat bil (s.250:126:1)

### 1. 1.3. Fiiller

Fiil terim olarak davranış, iş, eylem manasındadır. En büyük fiil, Allah'a aittir: Yaratmak. Allah her şeyi yoktan var ederek ilk eylemini gerçekleştirmiştir. Divan Edebiyatında Allah'ın yaratması, tecelli etmesi, nurunu kâinata yansıtması sık sık zikredilmiştir.

Askerî Muhammed de şiirlerinde Allah'ın isim ve sıfatlarının yanı sıra fiillerini de sık sık zikretmiştir. Divanda Allah için kullanılan fiiller ise şunlardır: Yaratandır, emreder, ibadeti gönderendir, tecelli edendir, esirgeyendir, kullarını davet edendir, yardım edendir, dertlere derman verendir, şeytanı lanetleyip kovandır, kullarına renk verendir, büyük cihadı bildirendir.

Allah, her şeyi yoktan var etmiştir. Yoktan yarattığı kullarını dünyaya kendisine ibadet etmesi için göndermiştir. Zâriyât sûresinin 56. âyetinde insanların yaratılış amacı bildirilmiştir: *“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”*<sup>15</sup> Şair, bir şiirinde Allah'ın insanları dünyaya gönderme sebebini ele alarak hatırlatmalarda bulunmuş, Allah'ın yasak ve emirlerine karşı gelen nefsi uyarmıştır. Allah insanları emirlerine uyması, kendisine ibadet, itaat etmesi için yaratmış ve dünyaya göndermiştir. Bunun için insanlar nefislerine uymak yerine Allah'ın emir ve yasaklarına uymalıdır.

Allâh seni 'ibadete gönderdi bunda tâ'ata  
Virdüñ seni sen bid'ata ey nefis yeter insâfa gel (s.253:129:4)

---

<sup>15</sup> Kur'an, Zâriyât Sûresi, Ayet 56.

Şair, bir başka beyitte Allah'ın tecellisinden bahsetmiştir. Kâinattaki her şey Allah'a aittir. Nur sahibi Allah, yeryüzüne nurunu yansıtmış ve her şeye tecelli etmiştir. “*Tecellî, tasavvufta gaybdan gelen ve kalpte ortaya çıkan nurlar; Allah'ın isim ve sıfatlarıyla sûfinin kalbinde tezâhür etmesi demektir.*”<sup>16</sup> Allah'ın tecelli etmesi insanlara verilen büyük lütuflardandır. Kerem sahibi olan Allah, bizzat tecelli eyler. Bu tecelliyi ancak kalbini temizlemiş, Allah'a gönül vermiş, Allah ile kul arasındaki perdeyi açabilmiş olan kişiler görebilir. Allah'ın tecellisini görenler lezzet alırlar, haz duyarlar.

Ol Allâh-ı kerîmü'z-zât tecellî eyleyüp bi'z-zât  
Dilüme virdi hoş lezzet anuñ zikri baña kullâb (s.129:14:5)

## 1. 2. PEYGAMBERLER

Allah hükümlerini, emirlerini peygamberler aracılığıyla insanlara duyurmuştur. Peygamberler, Allah ile kul arasında bir nevi haberci, aracılardır. Peygamberler, insanlara her zaman model olmuş, önder olmuştur. Onlara yol göstermiş, rehberlik etmişlerdir.

Peygamber kelimesi sözlükte “*Peygamber, Allah tarafından haber getiren, Allah'ın emirlerini insanlara haber veren.*” manasındadır.<sup>17</sup>

“*Bununla beraber yeni bir kitap ve şeriatla bir ümmete gönderilmiş olan zata resûl, başka bir peygamberin şeriatına bağlı olarak gelen peygamberlere de nebî denmiştir.*”<sup>18</sup>

Peygamberlerin mucizeler gösterebilmesi, güvenilir, sadık, günahsız olması dikkat çekici vasıflarıdır. Peygamberler arasında ayırım yapılmadan hepsine iman edilmesi hususu Bakara Suresinin 2/285 âyetinde geçmektedir. Fatır Suresi 35/24 âyetine göre her ümmete bir peygamber gönderilmiştir.

<sup>16</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.640.

<sup>17</sup> Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2008, s.864.

<sup>18</sup> Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Akçağ, Ankara, 2010, s.31.

Divan Edebiyatı'nda peygamberlerin haberci, uyarıcı, güvenilir, yol gösterici, olmaları mucizeleri zikredilmiştir. Askerî Muhammed de şiirlerinde peygamberlerin bu özelliklerini yâd etmiştir.

Şair, bir şiirinde her kavme bir peygamber gönderildiğini, insanların da istediklerine inandıklarını belirtmiştir. Bazı kavimler de Allah'a ve onun gönderdiği peygamberlere değil de tabiatta yer alan unsurlara inanmış, tapmışlardır. Evrensel olan son dîn İslâm ve son peygamber Hz. Muhammed'dir. Kimi insanlar son dînimiz İslâmiyet'e ve onun Peygamberi Hz. Muhammed'e inanırken kimi insanlar ya Hz. İsa'ya ya da Hz. Musa'ya inanmaktadırlar. Kimileri de sadece cenneti istemektedirler. Şairin gönlünde ise ta ezelden yani ruhlar âleminden beri Hz. Muhammed (s.a.v.) vardır.

Her kişi ma'bud deyü bir dürlü eşyâya tapar  
Kâ'beye yöni kiminüñ kimi kilsâyâ tapar  
Dâ'ima Cennet deyü zâhid de ferdâyâ tapar  
Hâlıkın terk eylemiş bî-hûde sevdâyâ tapar  
Kimisi âteş-perest ü kimisi aya tapar  
Kimi Mûsâyâ bu halkuñ kimi 'Îsâyâ tapar  
Tâ ezelden Ahmed-i Muhtâra düşdi bu gönül (s.371:235:5)

Peygamberler, yol göstericidirler. İnsanlara Hakk'a ve iki dünyaya ait sırlara ulaşmada yardımcı olurlar. Son peygamberden sonra insanlara dönem dönem yol gösterici, uyarıcı olarak yüce zâtlar gönderilmiştir. Dervişler, peygamberlerin insanları doğru yola ulaştırmadaki vazifelerini model almışlar. Şeyh olan Askerî Muhammed günlük hayatta insanları dîne davet edip, onlara yol gösterdiği gibi şiirlerinde de bu görevi sürdürmüştür. Şair, bu görevin kendisine peygamberden miras kaldığını ve dervişlik sırrına peygamberlerin nuru ile eriştiğini söylemektedir.

Bulmuşuz nûr-ı nübüvvetle velâyet sırrını  
Hem şerî'at hem tarîkat hem hakîkat bizdedür (s.165:41:6)

Ben ol nûr-ı velâyetle nübüvvet mührünü buldum  
Olupdur baña ol mîrâs Hudânuñ Mustafâsından (s.278:156:7)

Askerî Muhammed, şeyhtir. Kalbi her zaman Allah'a dönüktür. Allah ile kul arasında olan perdeyi kaldırmıştır. Kendini Allah'a o kadar yakın hissetmektedir ki melek, elçi, peygamber bu âleme sığmamaktadır. Sığmamak kelimesi yer almamak anlamında değil, Askerî'nin gönlünde ne kadar büyük olduğu manasındadır.

Benüm ey 'Askerî şimdi ol vakt-i "Lî ma'allâh"da  
Melek mürsel nebî sığmaz bir özge 'âlemüm vardır (s.170:46:9)

Şiirde "Lî ma'allâh" ifadesi Hadis-i şeriften iktibas yapılarak alınmıştır. Hadis-i şerifte "*Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne mukarreb melekler ne de bir nebi o yakınlığı elde edememiştir.*"<sup>19</sup> buyurulmuştur.

### 1. 2.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem, ilk insan ve ilk peygamberdir. Allah, Hz. Âdem'i topraktan yaratmış ve ona kendi ruhundan üflemiştir. Ömer Nasuhi Bilmen, Hz. Âdem hakkında bu konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "*Yüce Allah, bu âlemi yoktan var etmiş, birçok devirler geçtikten sonra da yeryüzünde insan cinsinin ilk babası olmak üzere büyük kudreti ile Hazret-i Adem'in cesedini topraktan yaratmış ve onu ruhla, ilimle seçkin kılmış ve ona eş olmak için de Hazret-i Havva'yı yaratmıştır.*"<sup>20</sup>

Hz. Âdem, Divan Edebiyat'ında sık sık ele alınmıştır. Askerî Muhammed, divanında ilk insan olması, topraktan yaratılması, Allah'ın ruhundan üflemesi, meleklerin kendisine secde etmesi, şeytanın secde etmeyerek lanetlenmesi, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yasak meyveden (buğday) yiyerek cennetten kovulması, Allah'ın cennette her şeyin ismini öğretmesi mevzuları ile birlikte zikretmiştir.

Askerî Muhammed, insanın en güzel şekilde yaratılışını, Hz. Âdem'e secde etmeyen şeytanın Hz. Âdem'i Allah'tan ayrı sandığını, lanetlendiği şiirinde anlatmaktadır. Allah, insanı en güzel şekilde yaratmıştır. Yaratılanların içinde en şerefli varlık insandır. Kur'ân'da "biz hakıykat, insanı en güzel bir biçimde yarattık."

<sup>19</sup> Mehmet Yılmaz, Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 115.

<sup>20</sup> Bilmen, a.g.e., s.494.

denilmektedir.<sup>21</sup> Allah, Hz. Âdem'i yarattıktan sonra melek, cin ve şeytandan Hz. Âdem'e secde etmelerini istemiştir. Şeytan hariç hepsi secde etmiştir. Şeytan ise kendini üstün görmüş, Hz. Âdem'i Allah'tan başka sanıp secde etmemiştir. Allah'tan başka olmaması ile Allah'ın Hz. Âdem'e secde etmesini istemesi kendisine secde etmesini istemesi ile aynı sayılması anlatılmaktadır.

“Ahseni takvîm”e secde eylemez şeytân-sıfât

Gayr sanup âdemi sübhândan oldı bî-haber (s.189:65:2)

Şair, divanda Hz. Âdem'in cennette iken Allah'ın kendisine her şeyin ismini öğretmesine altı kez yer vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi şöyle anlatılmaktadır: “Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklerle arz edip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bildirin, dedi.”<sup>22</sup> Şair, şiirinde Allah'ın Hz. Âdem'e isimleri öğretmesini iktibas yoluyla ele almış ve istifham sanatı ile insanlara bunun manasının ne olduğunu, anlayıp anlamadığını sormuştur.

Añladuñ mı “ ‘alleme'l-esmâ” rumûzın sen ‘ıyân

Âdeme tâ'lîm olan esmâ-i külliyyât nedür(s.173:49:5)

Divan Edebiyatı'nda Hz. Âdem'in cennette Hz. Havva ile yasak meyveden yemesi ve cennetten çıkarılması pek çok zikredilmiştir. Askerî Muhammed de bu konuya şiirinde yer verenlerdendir. Şeytanın Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı kandırması, ikisinin de cennetten çıkartılarak yeryüzüne gönderilmesi şeytanın ayartmasından kaynaklanmaktadır. “Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik.”<sup>23</sup>

“Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde buldukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz. Sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak

<sup>21</sup> Kur'an, Tîn Sûresi, Ayet 4.

<sup>22</sup> Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 31.

<sup>23</sup> Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 35.

*vardır, dedik.*"<sup>24</sup> Allah, Hz. Âdem ile Hz. Havva'ya cennette tüm nimetleri serbest bırakırken yalnız bir ağaca dokunmamalarını söylemiştir. Şeytan da Hz. Havva'yı kandırması, Hz. Havva da Hz. Âdem'i bu yasak meyveyi yeme konusunda ikna etmiştir. Yasak meyve şiiirde buğday tanesi olarak geçmektedir. Bu olaydan sonra Hz. Âdem ve Hz. Havva yeryüzüne gönderilmiştir. Yeryüzü onlar için viranedir. Virane olmasının sebebi ise cennetten çıkartılmaları, Allah'tan uzak düşmeleri ve hata yaptıktan sonraki pişmanlıklarıdır.

Dâne-i gendüm yiyüp Cennetten ihrâc oldılar  
Âdeme iblîs yüzünden olman ıgvâ nedür (s.175:50:12)

### 1. 2.2 Hz. Nûh

Hz. Nuh kavminin sapkınlığı sebebiyle meydana gelen Tufan olayı ile birlikte Divan Edebiyatı'nda sıkça zikredilir. Hz. Nuh (a.s.) kavmini dîne, Allah'ın birliğine, doğruluğa çağırması ancak kavmi çok sapkınlık yapmıştır. Allah, Hz. Nuh'a gemi yapmasını emretmiştir. Gemiye inananlar binmiş, inanmayanlar ise helak olmuştur. Öyle ki helak olanların içinde Hz. Nuh'un oğlu da vardır. Bu helak olma vakasında yağmur yağmış, seller akmıştır, adına da "Tufan" denilmiştir.

Nuh Tufan'ı Ömer Nasuhi Bilmen tarafından şöyle aktarılmıştır: "*Hazreti Âdem'den sonra insanlar çoğalmış, birçok yerleri imar etmiş; fakat Allah'ın birliğine dayanan gerçek tevhid dinini bırakıp putlara tapınmaya başlamışlardı. Kendilerine kırk veya elli yaşında bulunan Hazreti Nuh aleyhisselâm peygamber gönderildi. Bu muhterem peygamberin dokuz yüz elli sene süren öğütlerini dinlemediler. Sonunda Hazreti Nuh, Yüce Allah'ın emri ile gemi yaptı. Bu gemi tamamlandıktan sonra gökten yağmurlar yağmaya, yerden sular fışkırmaya, denizler kaynayıp taşmaya başladı. Sular bütün yeryüzünü kapladı. Dağların tepelerini bile aştı. Buna 'Tufan' olayı denir ki, rivayete göre Hazreti Âdem'in yaratılışından '2242' sene sonra olmuş, beş veya yedi ay devam etmiştir.*"<sup>25</sup>

Askerî Muhammed, bir beyitte sıkıntıları, günahları isyan denizine benzetmiştir. İsyân denizinden kim kurtulmak isterse kurtuluş Nuh'unun gemisiyle beri gelsin demiştir. İsyandan kaçan kişiler Hz. Nuh'un yapmış olduğu gemi ile selamete kavuşmuşlardır. Şair de telmihte bulunarak isyandan istenirse kurtulabileceğini söylemiştir.

<sup>24</sup> Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 36.

<sup>25</sup> Bilmen, a.g.e., s.496.



Bahr-ı ‘isyândan bugün olmak diler kim ki halâs  
Keşî-i Nûh-ı necâtuz deñ gelen gelsün berü (s.388:250:5)

Askerî Muhammed, bir başka beyitte Nuh Tufan’ını misal olarak göstermiş ve gönlünün coşmasını muhabbet denizinin coşup, taşmasına benzetmiştir. Şair gönlünü büyüklük ver derinlik bakımından deniz, gönlündeki heyecanını denizin dalgalanıp coşması olarak tahayyül etmiştir. Şairin gönlü taşmış, kâinat da gönlünde boğulmuştur.

Cûş idüp bahr-ı mahabbet fi’l-mesel Tûfân-ı Nûh  
Garka virdi kâ’inâtı taşıdı deryâ n’eyleyem (s.274:151:5)

### 1. 2.3. Hz. İbrâhim

Tarûh isminde bir şahsın oğludur. Hz. İsmail ve Hz. İshak’ın babasıdır. Peygamber Efendi’mizden sonra peygamberlerin en üstünüdür. Kendisine Halîlullah (Allah’ın dostu) da denilmektedir. Allah, Hz. İbrahim (a.s.)’i dost edinmiştir ve kâfirler karşısında onu korumuştur. Hz. İbrahim’e ihsan buyurarak onun için ateşi gül bahçesine çevirmiştir.

Allah’ın Hz. İbrahim’i dost edinmesi Kur’ân’da anlatılmaktadır: “*İşlerinde doğru olarak kendini Allah’a veren ve İbrahim’in, Allah’ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden dince daha güzel kim vardır? Allah İbrahim’i dost edinmiştir*”.<sup>26</sup>

Hz. İbrahim (a.s.), kâfirler tarafından ateşe atılıp yakılmak istenmiştir. Ancak Allah (c.c.), ateşe serinlik ve esenlik içinde olmasını buyurmuştur. “*(Bir kısmı:) Eğer iş yaparsanız, yakın onu da tanrularınıza yardım edin! dediler. ‘Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!’ dedik.*”<sup>27</sup> “*Bu ilâhî hitab üzerine ateşin sıcaklığı gidip soğudu. Cebrâil aleyhisselâm kanadıyla ateşi sıvadı. İbrâhim aleyhisselâm düşerken iki melek kollarından tutup yere indirerek oturtular. İndiği yer gülük, gülistanlık oldu. Bülbüller, kumrular ötmeye başladı. İbrâhim aleyhisselâm için oradan tatlı bir pınar kaynayıp akmaya başladı.*”<sup>28</sup>

Askerî Muhammed, şiirinde Allah’ın Hz. İbrahim’i dost edinmesini ve onu yakmak için için yakılan ateşli gül bahçesine çevirmesini anlatmıştır. Allah, bir

<sup>26</sup> Kur’an, Nisâ Sûresi, Ayet 125.

<sup>27</sup> Kur’an, Enbiyâ Sûresi, Ayet 68-69.

<sup>28</sup> Türkiye Gazetesi, *Peygamberler Târihi Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, s.120.

kulunu kendine dost edinse ona lutf eder ve onu kötülüklerden korur. Hz. İbrahim'i de Allah kendisine dost edinmiş, onu fenalıklardan korumuştur. Hz. İbrahim'i yakmak için yakılan ateşi esenlik olmaya çağırmıştır. Bu buyruk üzerine ateş gül bahçesine dönmüştür.

Lutf idicek ol Celîl bir kulı kılssa halîl

Anı selâmet kılup nârı gülistân ider (s.167:43:9)

#### 1. 2.4. Hz. İsmâ'il

Hz. İsmail, İbrahim'in oğludur. Hz. İbrahim, Allah'tan güzel huylu bir erkek evlâdı istemiştir. " 'Ey Rabbim, bana saalihlerden (bir oğul) ihsânet' (diye düâ etti.) Biz de ona çok uysal bir oğul müjdesini verdik. Artık o (oğul İbrâhîm'in) yanında koşmak çağına erince (babası) 'Oğulcağızım, dedi, ben seni rü'yâmda boğazlıyorum, görüyorum. Bak artık ne düşünürsün'. (Oğlu) dedi: 'Babacığım, sana edilen emir ne ise yap. İnşâallah beni sabredenler bulacaksın'. Vaktâkî bu suretle ikisi de (Allâh'ın emrine) râm oldular, (İbrâhîm) onu alnı üzere yıktı. Biz ona 'Yâ İbrâhîm, rü'yâna sadâkat gösterdin. Şüphesiz ki biz iyi hareket edenleri böyle mükâfatlandırırız' diye nidâ ettik. Hakîykat, bu, apaçık ve kat'î bir imtihandı. Ona büyük bir kurbanlık fîdye verdik.<sup>29</sup>

Hz. İsmail (a.s.), Allah'a sabredenlerden ve itaat edenlerdendir. Babası onu kurban edeceğinde bunu gönüllü olarak kabul etmiştir. Allah da sabrından ve itaatinden dolayı ona lutfetmiş ve Hz. İsmail'in yerine bir kurbanlık göndermiştir. Askerî Muhammed, şiirlerinde Hz. İsmail'in Allah yolunda kurban olmaya ram olmasını işlemiş; Hz. İsmail, ıyd (bayram), kurban ifadelerini bir arada kullanmıştır. Şair, aşağıdaki beyitte Kâbe'ye kavuşma yolunda İsmail (a.s.) gibi kurbanlık olmayanın, cana ve başa kıymayanın kurbanı bilemeyeceğini söylemiştir.

Kâ'be-i vuslat yolunda zebh-i İsmâ'il gibi

Cân ü başa kıymayan kurbânı bilmez n'eylesün (s.284:160:9)

#### 1. 2.5. Hz. Ya'kûb

Hz. Yakup; Hz. İshak'ın oğlu, Hz. Yusuf'un babasıdır. Hz. Yakup; her zaman oğlu Hz. Yusuf ile birlikte zikredilmiştir. Ağlaması, evlat ile sınanması, gözlerinin

<sup>29</sup> Kur'an, Sâffât Sûresi, Ayet 100-107.

görmemesi, rüya tabir etmesi ile birlikte ele alınmıştır. Hz. Yakup'un tevhid mücadelesinde başından geçenler hakkında kısaca şöyle bilgi nakledilir:

*“Ya’kub (a.s), İshak’ın (a.s)oğlu idi. Lakabı, İsrâildi. İsrâil ‘Allah’ın kulu’ demekti. Doğumu ve peygamberliği önceden müjdelendi.*

*Bol servet ve evlâda malikti. Çocuklarının adedi on iki idi. Son ikisi Yusuf ve öz kardeşi (Bünyamin)di.*

*Kendisi evlat acısı ve evlât ihanetiyle imtihan edildi. Yusuf’un hasretiyle yıllarca sessiz sessiz inledi. Sonunda gözlerine ak indi. Hüznünü içinde gizledi. Şikayetini sadece Allah’a iletti. Kimseye ‘Derdim şudur’ demedi. Bir an bile ümidini kesmedi. Ümitsizliğe düşmedi. Bekledi.*

*Yakub (a.s), sabırla, ümidiyle örnek bir peygamberdi.*

*Rüya tâbir etmeyi de bilirdi”.*<sup>30</sup>

Hz. Yakup, evlatlarının içinde en çok Hz. Yusuf’u sevmiştir. Hz. Yusuf’un huyunun, yüzünün güzelliği ile babasının her zaman dikkatini çekmiştir. Hz. Yakup, Hz. Yusuf’un gördüğü rüya ile onun peygamber olacağını da anlamıştır. Kardeşlerinin kıskançlık yüzünden Hz. Yusuf’a yaptıkları kötülük sonucu Hz. Yusuf’u kaybeden Hz. Yakup, hep hüznlenmiş, ağlamış, hasret çekmiş, bağıryanmıştır. Ağlamalarının sonucunda gözleri görmez olmuştur. Hz. Yakup çektiği acı karşısında dert yanmamış, hep sabretmiş, ümitle Hz. Yusuf’un haberi beklemiştir. Hz. Yakup’un bu halleri edebiyatta geniş bir şekilde yer almıştır. Askerî Muhammed de Hz. Yakup’un bu hallerini şiirinde anlatanlardandır.

Şair, Hz. Yakup’un hüznünü, ağlamasını ön plana çıkarmıştır. Hz. Yakup oğlu Yusuf için her daim hüznlenmiş ve ağlanmıştır. Hz. Yakup gibi acı çekmeyen, hüznlenmeyen, ağlamayan Hz. Yusuf’u bilemez. Askerî Muhammed Mısır-ı ten ifadesini kullanmış ve bu ifadesinde insan vücudunu Mısır şehrine benzetmiştir. İnsan vücudu aynı zamanda bir kafestir. Mısır-ı ten diyerek şair aynı zamanda Hz. Yusuf’un Mısır’da hapsedilmesi olayına telmihte bulunmuştur. Hz. Yusuf daha sonra Mısır’da Kenan iline padişah olmuştur. Bunları ancak Hz. Yakup (a.s.) gibi gönlünde hisseden, hüznlenen, ağlayan bilebilir. Bu da hakiki aşka ermekle mümkündür.

Hüzn-i Ya’kûb gibi dâ’im zâr ü giryân olmayan

<sup>30</sup> İsmail L. Çakan ve Mehmed Solmaz; *Kur’ân-ı Kerim’e göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Yeni Şafak, İstanbul, 2008, s. 119-120.

Mısır-ı tende ol şeh-i Ken'ânı bilmez n'eylesün (s.285:160:14)

### 1. 2. 6. Hz. Yûsûf

Hz. Yusuf, Yakup'un oğludur. Hz. Yakup, içlerinden en çok Hz. Yusuf'u severdi. Kardeşleri de onu kıskanırdı. Hz. Yusuf, bir gece rüyasında on bir yıldızla güneş ve ayın kendisine secde ettiğini görmüş ve babasına anlatmıştır. Hz. Yakup on bir yıldızın kardeşlerini temsil ettiğini anlayınca Hz. Yusuf'a zarar vermesinler diye kimseye anlatmamasını tembih etmiştir.

Hz. Yusuf'u babalarından kıskanan büyük kardeşleri Hz. Yusuf'u ıssız yere götürüp bir kuyuya atmışlardır. Babalarına da Hz. Yusuf'u kurdun parçaladığını söyleyerek Hz. Yusuf'un kanlı gömleğini babalarına vermişlerdir. Mısır'a gitmekte olan bir kervan Hz. Yusuf'u kuyudan çıkararak ve Mısır'da köle olarak satmıştır.

Hz. Yusuf'un güzelliği her zaman dikkat çekici olmuştur. Köle olarak Hz. Yusuf'u satın alan kişinin eşi Zeliha, Hz. Yusuf'u elde etmeye çalışır. Elde edemeyince ona iftira atar. Hiddetini yenemeyen kadın, Hz. Yusuf'u zindana attırır. Zindanda arkadaşlarının rüyalarını yorumlayan Hz. Yusuf'un bu marifeti çevrede duyulmuştur. Mısır hükümdarının gördüğü rüyayı yorumlayınca zindandan çıkartılmıştır. Hz. Yusuf, doğruluğunun, iffetinin karşılığı olarak Mısır ülkesinin veziri olmuştur.

Hz. Yusuf (a.s.) güzelliğin sembolüdür. Hz. Yusuf'un güzelliği, kuyuya atılması, hapse atılması, Mısır'a sultan oluşu, edebiyatta sık sık ele alındığı gibi Askerî Muhammed tarafından da ele alınmıştır. Şair, aşağıdaki beyitte Hz. Yusuf'un güzelliğini ele almıştır. Hz. Yusuf (a.s.) o kadar güzeldir ki onun güzelliğini gören padişahlar, karşısında köle olurlar. Tacını atıp, tahtını berbat ederler.

Hüsnüñ Yûsufun gören hüsrevler olur bende

Tâcını yere çalup tahtını ider ber-bâd (s.157:35:6)

Şair, Hz. Yusuf'un cemalinin güzelliğine, zülfüne gönül bağlamıştır. Hasret ile Yakup gibi kan ağlamıştır. Şair ne varsa hepsini aşk pazarında satmıştır. Gönül

Mısır’ında Zeliha gibi Hz. Yusuf’u bulmuştur. Şair, şiirinde Hz. Yusuf’un güzelliğini ve ona gönül verdiğini anlatırken aynı zamanda Hz. Yakup gibi hasretinden kan ağladığını anlatmaktadır. Hz. Yusuf’un pazarda köle olarak satılması olayına telmihte bulunmuştur. Gönülünü Mısır şehrine benzetmiş ve bu şehirde Hz. Yusuf’u bulduğunu belirtmiştir.

Yûsufuñ hüsn-i cemâli zülfine dil bağlayup  
Hasret ile dem-be-dem Ya‘kûblayın kan ağlayup  
Vârımı bâzâr-ı ‘aşkda küllî hep sarf eyleyüp  
Mısır-ı dilde Zelîhâ-veş Yûsuf-ı Ken’ân bulmuşam (s.266:141:9)

### 1. 2.7. Hz. Mûsâ

Hz. Musa, İsrailoğullarından İmran adında bir şahsın oğludur. Divan Edebiyatı’nda mucizeleri ile zikredilmiştir. Elindeki asanın yılan haline gelmesi, Nil nehrinin ikiye bölünmesi ve Hz. Musa’nın rahatlıkla geçmesi, Tûr dağında Allah ile konuşmak istemesi, konuşması, Allah’ın tecellisi mucizeleri şiirlerde ele alınmıştır. Askerî Muhammed de beyitlerinde Hz. Musa’yı Hz. Hızır ile görüşmesi ve ledün ilmine şahit olması; mucizelerinden Allah ile konuşmak istemesi, konuşması, Allah’ın Tur dağına tecellisi, beyaz eli ve asası ile zikretmiştir.

Askerî Muhammed, bir beyitte Hz. Musa’nın İmran’ın oğlu olduğunu, Hz. Hızır ile görüştüğünü, ledün ilmini bulduğunu belirtmektedir.

Bu veled idüp sülûk Mûsa bin ‘İmrân-sıfât  
Hem-dem olup Hızrile bula ledünnâsını (s.341:216:3)

Hazret-i Musa’ya “Kelimullah” da denilmektedir. Allah, kendisi ile arada bir vasıta bulunmaksızın kendisi ile konuştuğu için bu ismi almıştır.

Hz. Musa, bir gün Tûr dağına gelip Allah’ onunla konuşunca kendisi Allah’a seni göreyim, kendini göster demiştir. Allah’ın tecellisini görünce de tövbe etmiştir. Hz. Musa ile Allah arasındaki konuşma Kur’ân’da şöyle geçmektedir:

*“Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuşunca ‘Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!’ dedi. (Rabbi): ‘Sen beni asla göremezsün. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksün!’ buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.”<sup>31</sup>*

Hz. Musa, Tûr ve kelîm kelimeleri ile birlikte edebiyatta sıkça ele alınmıştır. Askerî Muhammed de şiirlerinde Hz. Musa’nın Tur dağında Allah ile olan konuşmasını anlatan “Tûr-ı Kelîm, Tûr-ı Mûsâ-yı kelîm” ifadelerini kullanılmıştır.

Tûr-ı Kelîm Hz. Musa’nın dağı manasındadır. Şair beyitte kalp temizliğini bulmak için Allah’a âşık olmak gerektiğini söylemektedir. Eğer hakiki aşkı bulursa Hz. Musa’nın dağı gibi tutuşup yanacaktır. Şair, beyitte bedenini Tur dağına benzetmiştir. Allah, Tur dağına tecelli etmiş ve bu tecelli karşısında Tur dağı dayanamayıp paramparça olmuştur. Dert çeken kişi dermanını bulma yollarını arar. Derdini gidermeye çalışmayan sıhhati bulamaz. Hakiki aşka düşen kişi Allah’a kavuşma yollarını arar. Bu yolda dert çeker. Dermanı da yalnız Allah’tır.

Bulmaz kalb-i selîmi ‘aşkıla yâr olmayan  
Bilemez Tûr-ı Kelîmi tutuşup nâr olmayan  
Hiç tabîbi n’eylesün derde giriftâr olmayan  
Sıhhati kande bulur derdine timâr olmayan (s.290:167:1)

Şair, yine bir başka beyitte bedenini Tur dağına benzetmiştir. Kişinin bedeni nasıl Tur dağı gibi parçalanırsa o zaman kişi Musa gibi olur. Vücudunda Tur dağını bulan Allah’ın ruhunu bulur. Bunun için kalbi nurla doldurmalı yani temizlemelidir. Kalbi de yalnız aşk temizler.

Kalbi şu kim nûr ide ‘aşk ile ma‘mûr ide  
Cism-i dağın Tûr ide Mûsâ-yı ‘umrân olur (s.168:44:5)

---

<sup>31</sup> Kur’an, A’râf Sûresi, Ayet 143.

Askerî Muhammed, bir şiirinde Hz. Musa ile Hz. Muhammed'i Allah ile konuşmaları açısından kullanmıştır. Yüce Allah, Hz. Musa'ya “*Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim! Hemen pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vâdi Tuvâ'dasın*”<sup>32</sup> buyurmuştur. Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i arşa yükselmiş ve orada iki kaş yakınlığında konuşmuştur.

Geldi Mûsâya hitâb Tûr üzre “fâhla‘ na‘leyk”

Sen çıkup ‘arş üzre kılduñ Hakla yüz biñ kelimât (s.136:20:16)

### 1.2.8. Hz. Hızır

Hz. Hızır'ın peygamber olup olmadığı konusunda ilahiyatçılar şüpheli bakmaktadırlar. Kabul edenler ve etmeyenler bulunmaktadır. “*Hızır aleyhisselâmın bir peygamber olduğunu ve kıyamete kadar yaşayacağını söyleyenler vardır.*”<sup>33</sup>

Hızır (a.s), ab-ı hayat denilen hayat-ı cavidana ulaşmış ve bu sudan içerek ölümsüzleşmiştir. Askerî Muhammed, şiirlerinde Hz. Hızır'ın bu özelliğini şiirlerinde kullanmıştır. Bir şiirinde Hızır ile arkadaş olup ölümsüzlük suyu olan âb-ı hayâtı iç demiştir. Kişi benlik varlığı terk edip masivadan vazgeçmelidir. Gaflet uykusundan uyanıp can gözünü açmalıdır. Bu gün yâri görmeyen yarın yârini göremez. Şair, arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim, atasözünün manasını içeren bir ifade kullanmıştır. Hızır ile arkadaş olunmalı ki onunla birlikte ab-ı hayata ulaşabilsin ve sudan içebilsin.

Sen seni terk eyleyüp mâ-sivâdan giçegör

Hızır ile hem-dem olup âb-ı hayâtı içegör

Hâb-ı gafletden uyan cân gözini açagör

Bu gün görmeyen yâri yarın göremez yâri (s.349:223:3)

Hz. Hızır (a.s.), ab-ı hayata ulaştığı gibi ledün ilmine de ulaşmıştır. Kendisine ledün ilmi verilmiştir. Ledün ilmi Allah'a ait sırların Allah tarafından bazı insanların

<sup>32</sup> Kur'an, Tâ Hâ Sûresi, Ayet 12.

<sup>33</sup> Bilmen, a.g.e., s.504.

kalplerine verilmesidir. Şair, ledünn ilmini ve Hz. Hızır'ı bir beyitte birlikte kullanılmıştır. Kendisinin ledünn mektebinde ikinci Hızır olduğunu söylemiştir çünkü şairin ruhu dersini tevhid ve irfandan almıştır.

Tevhîd ü 'irfândan alur dersini etfâl-ı rûh  
Ol ledünnî mektebinde şimdi Hızır-ı sâniyüz (s.195:70:2)

### 1. 2.9. Hz. Süleymân

Hz. Süleyman, Hz. Davud'un oğludur. Babası Hz. Davud (a.s.) gibi hem peygamber, hem de kraldır. Hz. Süleyman'a insanlar, cinlere, rüzgâra hükmetme ve kuşların dilinden anlama mucizesi verilmiştir.

*“Süleyman aleyhisselâm, bir mucize olmak üzere kuşların dillerini ve maksatlarını anlardı. Onun hükmü insanlara ve cinlere hatta rüzgârlara geçerdi. Ahlâk ve hikmete dair yazıları vardır.”<sup>34</sup>*

*“Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleymân'a (onun emrine) verdik.”<sup>35</sup>*

Hz. Süleyman'ın hükümdâr oluşu ve yukarıda bahsedilen mucizeleri edebiyatta sıkça işlenmiştir. Askerî Muhammed de divanında bunlara sıkça yer verenlerdendir. Şiirlerinde Süleyman, hatem, hüküm, fermân kelimelerini bir arada kullanmıştır. Şair peri, dev, cin, melek, şeytana hükmettiğini belirtmiştir. Bugün kendisinin Hz. Süleyman gibi olduğunu, elinde hatemi (mühür) olduğunu söylemiştir. Peygamberlerin görevini son peygamberden sonra dervişler, şeyhler insanları doğru yola davet ederek devam ettirmeye çalışmışlardır. Kendisi de şeyh olduğu için bu görevin sorumluluğu altında olduğunu ifade etmiştir.

Perî dîv cin melek şeytân olupdur hükmüme fermân  
Bugün mülke Süleymânım yedimde hâtemüm vardur (s.170:46:5)

Hz. Süleyman'ın eşi Belkıs'tır. Belkıs Hz. Süleyman'ın eşi olmadan önce Sebe diyarının sultanı idi. Hz. Süleyman (a.s.), nefesine yenik düşen Belkıs'ı dine

<sup>34</sup> Bilmen, a.g.e., s.506.

<sup>35</sup> Kur'an, Sebe' Sûresi, Ayet 12.



çağırmıştır. Belkıs'ın tahtını istemiş ve yerinden kalkmadan Hz. Süleyman (a.s.)'ın huzuruna taht uçurularak getirilmiştir. Belkıs'ın tahtının Hz. Süleyman (a.s.) tarafından istenmesi ve huzuruna getirilmesi Kur'an'da anlatılmaktadır:

*“(Sonra Süleymân müşavirlerine) dedi ki: Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir?”*

*Cinlerden bir ifrit: Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter ve bana güvenebilirsiniz, dedi.*<sup>36</sup>

*Süleyman'ın emrine de kasırga (gibi esen) rüzgârı verdik; onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere doğru eserdi. Biz her şeyi biliriz.*<sup>37</sup>

Askerî Muhammed, Belkıs'ın nefesine uymasını, tahtını cinin almasını şiirinde işlemiştir. Belkıs gibi nefse uyulmaması gerektiğini ve şayet nefesine uyarsa mührünü cinin alacağını söylemiştir. Belkıs-ı nefse diyerek istiare yapmış ve nefsi Belkıs'ın nefesine benzetmiştir.

Belkıs-i nefse uyarsañ hâtemüñi dîv alır

Âsaf-ı 'aklile yâr ol ir Süleymân bezmine (s.321:197:5)

## 1. 2.10. Hz. İsa

Hz. İsa, Hz. Meryem'in oğludur. Babasız dünyaya gelmiştir. Cebrâil Aleyhisselâm'ın Hz. Meryem'e üflediği nefes ile hamile kalmıştır.

*“Melekler demişlerdi ki: Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir Kelime'yi müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa'dır. Mesîh'tir; dünyada da, ahirette de itibarlı ve Allah'ın kendisine yakın kıldıklarındandır.”*<sup>38</sup>

Hz. İsa Mesîh, Rûhu'llâh olarak da anılmaktadır. Nefes ise kudsî yani kutsal nefes olarak şiirlerde yer alır. Hz. İsa'nın doğuşu başlı başına bir mucizedir ve ölüleri nefesiyle diriltmesi, hastalara nefesiyle şifa vermesi gibi mucizeleri vardır. Nefes üzerine olan mucizesi Kur'an-ı kerîm'de de anlatılmaktadır: *“Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiri yordun. Ölüleri benim iznimle (hayata) çıkarı yordun. Hani İsariloğullarına (seni öldürmekten) engelle miştim; kendilerine apaçık deliller (mucizeler) getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, ‘Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir’ demişlerdi.”*<sup>39</sup>

<sup>36</sup>Kur'an, Neml Sûresi, Ayet 38-39.

<sup>37</sup>Kur'an, Enbiyâ Sûresi, Ayet 81.

<sup>38</sup>Kur'an, Âl-i İmrân, Ayet 45.

<sup>39</sup>Kur'an, Mâide, Ayet 110.

Bu mucizelerin nefes, üfleme üzerine olması dikkat çekici bir hikmettir. Çünkü onun ruhu Allah'ın ruhudur. Edebiyatta Hz. İsa, nefes ile birlikte sıkça yer almıştır. Hz. İsa'nın Hz. Meryem'in oğlu olması, nefesiyle ölüleri diriltmesi, nefesinin kutsallığı ve bunun sır olması Askerî Muhammed tarafında da beyitlerde ele alınmıştır.

Şair, Allah'ın sırrını zahidlerin duyamayacağı için susmalarını istemektedir. Hakiki aşka eren Allah'tan başka hiçbir şeye heves etmez. Dünyada her nefes ölüleri diriltir. Şöyle ki Meryem'in oğlu İsa olur. Askerî Muhammed, hakiki aşka varan kişinin her nereye baksa Allah'ın tecellisini göreceğini bilmektedir. Onun için her nefes ölüleri diriltten Hz. İsa'nın kutsal nefesi gibidir. Allah, insanı en güzel şekilde yaratmıştır. Kendi güzelliğinden, kendi ruhundan insana sunmuştur. Telmih ve teşbih sanatı kullanan şair, hem Hz. İsa'nın kutsal nefesi ile ölüleri diriltmesini bizlere hatırlatmış hem de cihandaki her nefesi Hz. İsa'nın nefesine benzetmiştir.

Zâhid isen işbu sırrı tuyamazsuñ sesi kes  
'Aşka iren mâ-sivâya zerrece kılmaz heves  
Mürdeler ihyâ ider biñ biñ cihânda her nefes  
Şöyle kim 'İsâ-yı Rûhu'llâh bin Meryem olur (s.179:54:4)

### 1. 2.11. Hz. Muhammed

Muhammed hamd kökünden gelmekte, birçok defalarca övülmüş manasını taşımaktadır. Bu adı almış ilk kişi peygamberimizdir. Hz. Muhammed, peygamberlerin sonuncusu, Allah'ın en sevgili ve nurunu yarattığı ilk kuludur.

*"Hz. Peygamber, bütün peygamberlerin mânâda ilki, maddede sonuncusudur. O'nunla; peygamberlik zinciri hem tamamlanmış, hem de ilk halka ile bütünleşmiştir. Nübüvvet müessesesi O'nunla hitâme ermiş, ilâhî vahiy O'nunla kemâle ulaşmıştır. O, aynı zamanda; kusursuzluğun, eksizliğin, mükemmelliğin ve kemâlin eşsiz temsilcisidir. Kelimeler O'nu anlatmakta kifâyetsiz, akıllar O'nu kavramaktan âciz kalmaktadır."*<sup>40</sup>

Edebiyatta Hz. Muhammed'i konu alan nazım ve nesir eserler verilmiş, mevlidler, naatlar yazılmıştır. Askerî Muhammed de divanında Hz. Muhammed

<sup>40</sup> Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1998, s.7.

(s.a.v.)'i ele alan şiirler, naatlar yazmıştır. Peygamber Efendi'mizin Ahmed, Ahmed-i Muhtar, Mahmûd, Mustafa gibi mübarek isimlerini divanda kullanılmıştır. Ayrıca şiirlerde Resûl, Resûlullah, Habîb, Halîlu'llâh olarak anılmıştır. Mucizeleri, yüceliği, şefaatchiliği, hidayet ediciliği, Allah'ın sevgili kulu oluşu, insanların peygamberimize duyduğu sevgi ve özlem işlenmiştir.

Allah, ilk olarak Peygamber Efendi'mizin nurunu yaratmıştır. Sonradan yaratılanların hepsi Hz. Muhammed (s.a.v.) hürmetindedir. Bir hadiste (Ey Muhammed) sen olmasaydın, felekleri (âlemleri) yaratmazdım.<sup>41</sup> buyrulmaktadır. (Kudsî hadistir.) Askerî Muhammed, bu hadisin hükmünü şiirinde kullanmıştır. Kâinattaki her şey Hz. Muhammed (s.a.v.) hürmetine yaratıldığı için peygamberimizin büyüklüğünü bilen şair ondan şefaah dilemektedirler.

Yer ü gök 'arş u kürsî levh ü kalem  
Melek şeytân ü cinn ü dîv ü âdem  
Seninçün yaradıldı cümle 'âlem  
Bize eyle şefâ'at Ya Muhammed (s.154:32:3)

Şairin de beyitte ifade ettiği gibi yer, gök, arş, kürsi, levh, kalem, melek, şeytan, cin, dev, insan kısaca kâinat ve kâinattaki her şey peygamberimiz için yaratılmıştır. Bu, Allah'ın en sevgili kulu olduğunun göstergesidir.

*"Eshâb-ı kirâmdan Câbir bin Abdullah; 'Yâ Resûlallah! Allahü teâlânın her şeyden evvel, ilk yarattığı şey nedir? diye sorunca, Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Her şeyden evvel senin peygamberinin yâni benim nûrumu kendi nûrundan yarattı. O zaman ne levh ne kalem, ne Cennet, ne Cehennem, ne melek, ne semâ (gökler) ne arz (yeryüzü), ne güneş, ne ay, ne insan, ne de cin vardı.'"*<sup>42</sup>

Şair, yukarıda beyitte olduğu gibi başka şiirlerinde Peygamber Efendi'mizin şefaahçi oluşunu sık sık zikretmiştir. "*Şefaah, ıstılahta, ahirette günahkâr müminlerin affedilmesi, günahı olmayanların daha yüksek derecelere erişmeleri için peygamberlerin, Allah'a yalvarmaları, dua etmeleri ve günahların bağışlanmasını istemeleri demektir.*"<sup>43</sup> İnsanlar; âciz, hatalı, zayıf, dertlidir ve Allah'tan rahmet, Hz.

<sup>41</sup> Yılmaz, a.g.e., .113.

<sup>42</sup> TG, bt., a.g.e., C.1, s.5.

<sup>43</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.614.

Muhammed (s.a.v)'den şefaât umarlar. Askerî Muhammed de aşağıdaki örnekte kendisinin zayıflığını belirtmiş, ardından da Hz. Muhammed'in vasıflarını anlatmıştır. Hz. Muhammed, hidâyet sahibidir, İslâm nuru ile nurlanmıştır, ümmetine şefaât edicidir. Ben zayıfa da şefaât et diyerek niyazda bulunmuştur.

Ben za'îfe kıl şefâ'at Yâ Muhammed Mustafâ

Sensin ol nûr-ı hidâyet Yâ Muhammed Mustafâ (s.120:6:1)

Şiirin devamında ağlayarak kapısına geldiğini (s.120:6:2), suçlu olduğunu (s.120:6:3), günah işlediğini(s.120:6:4), çaresiz olduğunu,(s.121:6:11), ay yüzünü görmeyi istediğini (s.121:6:13), kendisinden ayrı olmaya takatı ve sabrı kalmadığını (s.121:6:14), kendisine şehadet ettiğini (s.121:6:20), dertli olduğunu (s.121:6:21), aşkın sevdasına düştüğünü (s.122:6:23) söylerek halini arz etmektedir. Yine şiirde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Hakk'ın aynası olduğu (s.120:6:8), Hakk ile vahdet halinde olduğu (s.120:6:9), müjdeleyici ve saadet sahibi olduğu (s.121:6:10), ayrılık ateşiyle âşıkları yaktığı (s.121:6:12), kaşlarının Fatıha sûresi, sözlerinin şeker gibi tatlı olduğu (s.121:6:18), Allah'ın yüce şanında kâinatı yarattığı, kendisine âyetlerin nâzil olduğu (s.121:6:19), dertli gönüllere tabip olduğu, Hak Resûlü olduğu ve âlemlere rahmet için yaratıldığı (s.121:6:20) anlatılmıştır.

Askerî Muhammed, Hz. Muhammed'i bir şiirinde anka kuşuna benzetmiştir. Anka efsanevi bir kuştur. Tasavvufta örneğinin az bulunması, yüksekte olması açısından kullanılır. Şair ise şiirinde Hz. Muhammed (s.a.v.) için ilahî dağdan beliren, insanlık âlemine kanat açan, Anka kuşu gibi ifadesini kullanmıştır. Hz. Muhammed'in kanadını açmış Anka kuşu gibi düşünülmesi ümmetine şefaâtçi olmasından kaynaklanmaktadır.

Âşiyân-ı kûh-ı lâ-hûtdan uçup 'ankâ-misâl

'Âlem-i nâsûta pervâz eyleyüp açduñ kanât (s.135:20:6)

Askerî Muhammed, bir başka şiirinde Hz. Muhammed (s.a.v.)'i diğerk mübarek ismi Ahmed-i Muhtâr ile anarak gönlünde misafir ettiğini anlatmıştır. Şiirinde kendisini yanlış anlayan zahidlere seslenmiş ve kendi durumunu açıklamıştır. Tasavvuf ehli, genellikle tekke ve dergâhlarda inzivaya çekilip, ibadetle meşgul olurlar. İbadet ettikleri yerler tekke ve dergâhların genellikle çilehane denilen bir odasıdır. Bu odada tek oldukları ve Allah'ın birliğini zikrettikleri için vahdet köşesi olarak teşbih edilmiştir. Vahdet köşesinde ibadetle meşgul olanları zahid yalnız sanmaktadır ve şair bunun yanlış olduğunu, dilinde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in misafir olduğunu söylemiştir. Dil, hem dil hem de gönül anlamındadır. Diliyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'i zikreder, gönlünde de misafir eder.

Gûşe-i vahdetde tenhâ sanma zâhid sen bizi  
Ahmed-i Muhtâr-ı Hakdur dildeki mihmânımız (s.204:80:6)

Bu beyti destekleyen diğerk beyitte de Hz. Muhammed (s.a.v.)'in güzelliğinin gönüllerde misafir edilmesinden bahsedilir. Şair, Peygamber Efendi'mizin güzelliğini gönlünde misafir etmeyenlerin cehennem ehlinde olduklarını belirtmiştir. Kurtuluşa erenler onun aşkına bel bağlayanlardır. Ona güvenenler, güvenip arkasından gidenler cehennemden kurtulacaklardır.

Hubbuñı göñlünde mihmân etmiyendür ehl-i nâr  
'Aşkuña bel bağlıyandur kurtılup bulan necât (s.136:20:12)

### 1. 3. MELEKLER

Nurdan yaratılmış, günahsız, erkeklik ve dişiliği olmayan, yiyip içmeyen, halleri diğerk varlıklara benzemeyen ruhanî varlıklardır. Melek, “ *'haberci ve kuvvet' anlamına gelmektedir. Çoğulu 'Melâike'dir. İslâmî ilimler terminolojisinde ise nurdan yaratılmış, yemeyen, içmeyen, erkeklik ve dişiliği olmayan, uyumayan, gençliği ve ihtiyarlığı bulunmayan ve günah işlemeyen, ağırlığı olmayan, latif, ruhanî ve nuranî varlıklardır.*”<sup>44</sup>

---

<sup>44</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.421.

Allah'ın emir ve yasaklarını Cebrail (a.s.) vahiy yoluyla kitap ve suhurlar halinde peygamberlere iletmiştir. “*Cebrâil, dünyada ve ahirette Allah ile kul arasında elçidir. Hem meleklere hem peygamberlere ilâhî emirleri tebliğ eder...*”<sup>45</sup>

Divan Edebiyatı'nda beşerî aşkıta sevgili güzellik bakımından meleğe benzetilir. Tasavvufî ve dînî içerikli beyitlerde ise melekler görevleri ile birlikte zikredilir. Askerî Muhammed, melekleri dînî içerikli kullanmıştır. Meleklerin yaratılış sebebini, Allah'a olan yakınlıklarını, Allah'a dost olmalarını, görevlerini, Hz. Âdem'e secde etmelerini, Hz. Süleyman'ın hükmünde olmalarını beyitlerde işlemiştir.

Askerî Muhammed'de Hallac-ı Mansur'un “enel-Hak” diye ifade ettiği Ben Hakk'ım düşüncesi bulunmaktadır. Bir beyitte ay ile güneşin gece gündüz durmadan döndüğünü, meleklerin de kendisini seyrettiğini söylemiştir. Burada meleklerin seyrettiği benim derken “enel-Hak” anlayışı ile hareket etmiştir. Semada melekler Allah'ı seyretmektedir.

Ayile gün gice gündüz turmayup devr itdügi  
Nüh-feleklerde melekler itdügi seyrân benem (s.254:130:8)

Şair başka bir beyitte dünyanın, yeryüzü ve gökyüzünün Allah aşkı işle dolduğunu meleklerin de hayret içerisinde Allah'a âşık olduklarını ve O'nu özlediklerini anlatmıştır. Meleklerin hayrete dalmış olmaları şaşkınlığın değil hayranlığın belirtisidir. Melekler Allah'a âşıktırlar ve O'na hayranlık içerisindeyler.

Cihân ‘aşkuñla pür olmuş zemîn ü âsüman tolmuş  
Melekler hayrete talmış saña müştâk seni özler (s.164:40:3)

Yukarıdaki beyitleri birlikte yorumlayacak olursak melekler, hem Allah'ı hayranlık içerisinde seyretmekte hem de seyr esnasında bile özlemektedirler. Aslında meleklerin seyrettiği Allah'ın tecellisidir. Peygamber Efendi'miz bir hadisinde

---

<sup>45</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.85.

“Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne mukarreb melekler ne de bir nebi o yakınlığı elde edememiştir.<sup>46</sup> buyurmuştur. Peygamberimiz Miraç gecesinde Allah ile birleştirilmiş iki yay arası kadar yakın olmuştur ancak yakınlaşma tamamlanmamıştır. Buradan hareket edecek olursak melekler Allah’a yakındırlar ancak onlar da herkes gibi Allah’a kavuşmayı beklerler, O’nu özlerler.

### 1. 3.1. Cebrâil

Cebrail, dört büyük melekten biridir. Peygamberlere vahiy getirmekle görevlendirilmiştir. Allah’ın emir ve yasaklarını Cebrail (a.s.) vahiy yoluyla kitap ve suhuf lar halinde peygamberlere iletmiştir. “*Cebrâil, dünyada ve ahirette Allah ile kul arasında elçidir. Hem meleklerle hem peygamberlere ilâhî emirleri tebliğ eder.*”<sup>47</sup>

Cebrail; Cibril, Rûhu’l-Kudüs, Ruh u’l-Emîn, Rasûl ve Ruh olarak da isimlendirilmiştir. Cebrail (a.s), peygamberlere vahiy göndermekle görevlendirilmiştir. Bu görevlerin yanı sıra Hz. Muhammed (s.a.v)’i Miraç geces i Allah’ın huzuruna davet etmiştir. Hz. Meryem’i nefesiyle hamile bırakmıştır. Allah’ın nezdinde büyük makam sahibidir. Hem meleklerle hem peygamberlere ilahi emirleri tebliğ etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de bir âyette meleklerin ismi verilirken özellikle Cebrail ve Mikail’in ismi geçmiştir: “*Kim, Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikâil’e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır.*”<sup>48</sup>

Askerî Muhammed, bir beyitte Miraç gecesini anlatırken Hz. Muhammed (s.a.v)’i Allah’ın huzuruna Cebrail aleyhisselâmın davet ettiğini belirtir. Miraç geces i Hz. Muhammed’in Allah ile birleştirilmiş iki yay arası mesafesinde yakınlaştığı andır. Bu özel geceye Hz. Muhammed’i davet eden Cebrail (a.s) olmuştur.

Ahmed-i Muhtârî da‘vet eyleyüp Cibrîl ile

“Kâbe kavsey n”e varup erdügi “ev ednâ” nedür (s.175:50:18)

---

<sup>46</sup> Yılmaz, a.g.e., s.115.

<sup>47</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.85.

<sup>48</sup> Kur’an, Bakara Sûresi, Ayet 98.

Askerî Muhammed bir başka beyitte Cebrail (a.s.)'in Peygamber Efendi'mizin emrine her zaman ferman olduğunu söylemiştir. Peygamberler üstün kişi ve kişiliklerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.) ise tüm peygamberlerin en üstünüdür. Diğer peygamberler, Peygamber Efendi'mizin ümmeti olmayı mutluluk bilmişlerdir. Şair beyitte Allah ile peygamberler arasında aracı olan Cebrail (a.s.)'i "Cebrâil Emîn" ismiyle anmış ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in emirlerine her daim ferman olması üzerinde durmuştur.

Emrûñe fermân olur her demde Cebrâil Emîn

Ümmetüñ olmağı devlet bildiler hep mürselîn (s.353:226:2:2)

### 1. 3.2.Kerrûbiyân

Kerrûbiyân, sadece ibadetle meşgul olan Allah'a en yakın büyük meleklerdir. Askeri Muhammed, Kerrûbiyân meleğine bir beyitte yer vermiştir. Kerrûbiyân'ın sadece ibadetle meşgul olmasından dolayı onu secde ile birlikte anmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v)'i ele aldığı beyitte Hz. Muhammed'in secdesinin Kerrûbiyân meleklerinin secdesi ve özünün Kâbe olduğunu anlatmıştır.

Kıble-i ervâhiyâna Mekketu'llâhdur yüzüñ

Secde-i kerrûbiyâna beyt-i ma'mûrdur özüñ

"Kâbe kavseyñ" kaşlaruñ sırr-ı "ev ednâ"dur yüzüñ

"Ve sekâhüm rabbühüm" câmin sunar câna sözüñ

Çok selâm olsun saña ey yâr-ı sâdık Mustafâ

Mahzen-i genc-i vefâsın ma'den-i sıdk u safâ (s.357:228:2)

### 1. 4. DÎNÎ KİTAPLAR

Allah peygamberleri insanlara yol gösterici olarak göndermiştir. Peygamberlere (sekiz peygamber) de vahiy yoluyla -Cebrail (a.s) aracılığıyla- suhuf ve kitaplar göndermiştir. "Suhuf, sayfa olarak inenlerdir ve dört peygambere verilmiştir. Bunlar: Hz. Âdem (10 sahife), Hz. Şit (50 sahife), Hz. İdris (30 sahife), Hz. İbrahim (10 sahife). Kitap olarak inenler ise şöyledir: Hz. Musa Tevrat, Hz.



*Davut Zebûr, Hz. İsa İncil, Hz. Muhammed Kur'ân-ı Kerîm.*"<sup>49</sup> Bu kitaplarda Allah'ın emir ve yasakları, iki dünya saadetinin formülleri verilmiştir.

Dört büyük kitap Divan Edebiyatı'nda beyitlerde isim olarak zikredilmiştir. Beyitlerde kitap, mushaf olarak da anılmaktadır. Askerî Muhammed de suhurları ve dört büyük kitabı beyitlerinde zikretmiştir. Bir beyitte yüz dört kitâb ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeyle kastedilen suhurların sayfa sayısı (yüz) ile dört büyük kitaptır. Askerî Muhammed, doksan bin ilmi ayn, şın, kaf harfleri ile okuduğunu söylemiştir. Bu üç harfin birleşimi aşkı doğurmaktadır. Askerî, ilmi Allah aşkı ile okumuştur ve yüz dört kitap aşk noktasından aşikâr olmuştur.

Okudum toksan biñ 'ilmi 'ayn u şın ü kafil  
Hep 'ıyân oldı baña bir noktadan yüz dört kitâb (s.129:13:3)

Şair, bir başka beyitte dört büyük kitabın adını zikretmiştir. Dört büyük kitabın içinde Kur'ân'ı yüceltmış, Kur'ân ile birlikte diğer kitapların hükmünün kaybolduğunu, artık Kur'ân'ın hükmünün geçerli olduğunu belirtmiştir. Dört kitaptan üçü değiştirilmiş ve bozulmuştur. Olduğu gibi kalan yalnız Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bunun için diğerlerinin hükmü kalmamış, hükmü geçerli olan kitap Kur'ân olmuştur.

İncîl ü Tevrât ü Zebûr hükmin ibtâl eyledi  
Sırr-ı Kur'ân oldı münzel hükmi Kur'ân vaktidür (s.191:67:8)

#### **1. 4.1. Kur'ân-ı Kerîm**

Kutsal kitaplardan değişikliğe uğramayan tek kutsal kitap Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın büyüklüğünü, hikmetini, lütfunu, kutsallığını gözler önüne seren bir eserdir. Kur'ân-ı Kerîm; üslup, içerik, mana ve iniş yönüyle başlı başına bir mucizedir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in okumayı bilmeden Allah'ın oku emriyle

<sup>49</sup> TDV, 1998, a.g.e., s.101; Seyfettin Yazıcı, *Temel Dinî Bilgiler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s.38.

Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya başlaması da ayrı bir mucizedir ki bu da Kur'ân'ın büyüklüğünü ve kutsallığını gözler önüne sermeye kâfidir.

*“Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevasında itikad, ibadetler, muâmeler, ukûbat, ahlâk, nasihat ve tavsiyeler, va'd ve vaîd, ilmî gerçekler, kıssalar, dualar yer almaktadır.”*<sup>50</sup>

Kur'ân-ı Kerîm, Divan Edebiyatı'nın kaynaklarındanır. Beyitlerde sık sık zikredilir. Askerî Muhammed, beyitlerde Kur'ân-ı Kerîm, kitap, mushaf, ümmü'l-Kitâb olarak yâd etmiştir. Kur'ân'dan bahsederken aşk kitabı (s.284:160:5), (s.235:111:6), (s.297:174:3), (s.323:199:3), (s.351:225:4), (s.373:237:1); sır kitabı (s.294:169:7) güzellik kitabı (s.287:162:5), (s.295:170:5), (s.332:205:4), (s.344:218:15), Allah'ın sıfatlarının kitabı (s.375:238:4) gibi ifadeler kullanmıştır.

Askerî Muhammed, beyitlerde Kur'ân'ın indirilmesini zikretmiş, vahyin mutlak ve Allah'tan olduğunu, esrar içerisinde bulunduğu ifade etmiştir. Vahiy yoluyla inen Kur'ân'ın sözleri iri incilere, Kur'ân'da iri inciler yağdıran sedefe benzetilmiştir(s.146:28:12). Askerî sözlerinin kaynağı olarak Kur'ân'ı göstermiştir(s.177:51:6). Hikmetli sözlerinin kaynağı Allah'ın vahiy ile gönderdiği Kur'ândır. Tüm mükemmel kalpler vahyin yani Kur'ân'ın sırlarıyla doludur(s.353:226:2:4). Kur'ân'ın sırrını keşfeden, açıklayan hakiki tevhidi bulur ve bu bir müminin imanıdır(s.337:210:4). Askerî Muhammed, kendisinin peygamberlerin görevini miras olarak aldığını, Kur'ân'ı keşfettiğini söyler ve bunun için Allah'a şükreder(s.327:203:3).

Şair bir beyitte Kur'ân'ın indirilmesini zikretmiştir. Hatm-i nübüvvet, Allah ile kulları arasındaki elçilik görevinin sona erdiğini anlatmak için kullanılır. Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed'e rehber olarak Kur'ân-ı Kerîm gönderilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla âyet âyet indirilmiştir.

Takdı kudret destüñe hatm-i nübüvvet hâtemîn

Nâzil oldu âyet âyet saña Kur'ân-ı mübîn (s.353:226:2:3)

---

<sup>50</sup> TDV, 1998, a.g.e., s.101.

Askerî Muhammed, bir beyitte sözlerinin Allah'ın sözleri olduğunu açıklamıştır. Beyitte ariflere seslenerek ledünnî ilminin sırrının Kur'ân'dan; diline ise sırlı manaların Rahman'ın sözlerinden geldiğini ifade etmiştir. İrfan sahipleri Kur'ân'ın özünü okur ve konuşur. Arifin sözleri şüphesiz Hakkın sözleridir. Diline gelen Allah'ın kelamı(söz)dür.

‘Ârifâ ‘ilm-i ledünnî sırrı Kur'ândan gelür  
Diline esrâr-ı ma'nâ nutk-ı Rahmândan gelür (s.176:51:1)

## 1. 5. SÛRE VE ÂYETLER

Sûre ve âyetler, Divan Edebiyatı'nın kaynakları arasında yer almaktadır. Askerî Muhammed, topluma mutasavvıf bir önder olmuş ve insanlara iki dünya saadeti için bilgi verme çabasına girişmiştir. Dînî ve tasavvufî konularda insanlara kılavuz olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'i esas almıştır. Askerî Muhammed, sûreleri isim olarak zikrederken âyetleri hem isimle hem de iktibas yoluyla şiirlerinde kullanmıştır.

Divan şiirinde mutasavvıf şairler tarafından sûrelerin isimleri gerek önem bakımından gerek benzetme yapılarak zikredilmiştir. Askerî Muhammed tarafından da sûreler hem birinci anlamlarıyla hem de teşbih yapılarak tevriyeli anlatımla beyitlerde geçmektedir. Divanda ismi geçen sûreler şunlardır: Şems, Duhâ, Leyl, Kamer, Tâsîn, Kadr, Tâhâ, Furkân, Rahmân, Mâ'ide, Nûr, Yâsîn, İhlâs, Ayetelkürsi, Fatiha, Tûr.<sup>51</sup>

**Ahbebtu:** “‘Gerçek ben, mal (ya'ni at) sevgisine (sırf) Rabbimi zikretmek için düşdüm.’ demişdi. Nihâyet (bu atlar) perdenin arkasına gizlenmiş(ler)di”.<sup>52</sup>

Ahbebtu, sevdim manasındadır. Askerî Muhammed, “Ahbebtu” yani sevgi yelinin esmezse, en a'râf selinin akmazsa kulun dilinin zikretmeye dönmeyeceğini söylemiştir. Bu halde kulun çaresizliğe düşecektir. Ne yapacağını bilemez. Şairin sevgisi Allah'ı zikretmek içindir. Eğer bu sevgide noksanlık olursa Allah'ı

<sup>51</sup> Sûre ve âyetler harf sırasına göre verilmiştir

<sup>52</sup> Kur'an, Sâd Sûresi, Ayet 32.

zikretmeye dili dönemez. Bu da kul için büyük bir derttir. Bu hal için “Kullar ne itsün n’eylesün” diye istifham yoluyla soru sorarak çaresizliği anlatmaya çalışmıştır.

Esmezse “Ahbebtu” yeli  
Akmazsa en a‘râf seli  
Zikr itmege dönmez dili  
Kullar ne itsün n’eylesün (s.282:159:2)

**Ahseni takvîm:** “Biz hakıykat, insanı en güzel bir biçimde yarattık.”<sup>53</sup>

Askerî Muhammed, insanın en güzel bir biçimde yaratılmasını anlatan ahseni takvîmi sık sık şiirlerinde zikretmiştir. İnsanın bir meniden yaratılması (s.140:23:2), Allah’ın sırrı içerisinde olması (s.161:37:7), ahseni takvîm içerisinde yaratılan ilk insan Hz. Âdem’e şeytanın secde etmemesi (s.189:65:2), Allah’ın cemalinin en güzel şekilde yaratılmış insanın yüzünde tecelli etmesi (s.229:104:1), ahseni takvîmin şanında bulunması (s.288:164:7), ahseni takvîmin sırrına erenin olgun insan olduğu (s.364:232:7) iktibas yoluyla ele alınmıştır.

Askerî Muhammed, bir beyitte ahsenî takvim mertebesinde yaratıldığı için şükretmektedir. Allah insanı en güzel şekilde ve yaratıkların en şerefli olarak yaratmıştır. İnsanı diğer yaratıklarından ayıran hisleri, aklıdır. Aklından dolayı Allah’ın emir ve yasaklarından da sorumlu olan insanlardır. Hayvan hissinden geçip insan mertebesine çıkarıldık. Şanımızda ahseni takvim olduğu için şair şükranını sunmaktadır.

“Ahseni takvîm” denildi şânımızda çok şükür  
Hiss-i hayvândan geçüp insâna irişdük hele (s.309:184:9)

**‘Alâ hulkin ‘azîm:** Ve inneke le alâ hulukın azîm(azîmin). “*Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*”<sup>54</sup> Askerî Muhammed, Kâlem sûresinin 4. âyetinden iktibas yoluyla aldığı “ ‘alâ hulkin ‘azîm”i divanda iki kez kullanmıştır. Şair, ilk

<sup>53</sup> Kur’an, Tîn Sûresi, Ayet 4.

<sup>54</sup> Kur’an, Kalem Sûresi, Ayet 4.

kullanımında Allah'ın vasıflarının nüsha üzerine yani Kur'ân âyetlerine yazıldığını ve yüce bir ahlâk üzerine olduğunu belirtmiştir. Her olgunlukla vasıflanan şanı yüce Allah'tır(s.219:95:14).

Askerî Muhammed, diğer beyitte ise Allah'ın Hz. Muhammed'in şanını yüce bir ahlak üzerine yarattığını ve kadrini yücelttiğini belirtmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v), Allah'ın en sevgili kuludur. Bu yüzden Allah onun ahlakını da yüceltmıştır, onu en güzel şekilde yaratmıştır.

Buyurup Allâh şânuñda çün “‘alâ hulukın ‘azîm”  
Eyledi kadrüñi ‘âlî nice yüz biñ tabakât (s.136:20:10)

**‘Ale'l-‘arşi’stevâ:** Er rahmânu alel arşistevâ. “*Rahmân, Arş’a istivâ etmiştir. (Veya: Rahmân, Arş’i hükmü altına almıştır.)*”<sup>55</sup>

Askerî şeyhtir, mutasavvıftır. Tasavvuf ehline göre can gelip geçidir. Hayatta iken canını verip, bekaya ulaşmak gerekmektedir. Bu da kişinin varlığından, masivadan vazgeçmesiyle olur. Askerî de varlığından vazgeçerek canını vermiş, bekaya ulaşmıştır. Bundan dolayı onun menzili arşın üzerindedir.

Virelden **‘Askerî** cânın olup fânî bekâ buldı  
Anuñçün menzili anuñ “‘ale'l-‘arşi’stevâ”dur bil (s.246:122:11)

**‘Alleme'l-esmâ:** “*Allah Âdem’e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklere arz edip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bildirin, dedi.*”<sup>56</sup>

Bakara sûresinin 31. âyetinde Allah'ın Hz. Âdem'e her şeyin ismini öğretmesi anlatılmıştır. Askerî Muhammed de şiirlerinde Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesini anlatan ‘alleme'l-esmâ'yı iktibas ederek zikretmiştir. Rumuz ilmini, ‘alleme'l-esmâ'yı anladığını(s.195:70:13), gönül levhinde nakşedildiğini(s.196:71:4),

<sup>55</sup> Kur'an, Tâ Hâ Sûresi, Ayet 5.

<sup>56</sup> Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 31.

‘alleme’l-esmânın zuhurunun kullarına Allah’ın hidayeti olduğunu(s.246:122:6), saf kalbinin ‘alleme’l-esmâ’ya düştüğünü(s.320:196:6) söylemiştir.

Bir beyitte zahide seslenmiş ve Hakk’ın “ ‘alleme’l-esmâ”sını okumasını istemiştir. Allah, cennette iken Hz. Âdem’e her şeyin ismini öğretmiştir. Bu olaya “ ‘alleme’l-esmâ” denilmektedir. Zahid, her zaman ibadetle meşgul olur ancak ibadetin, mananın özüne varamaz. Bu yüzden şair, zahidin “ ‘alleme’l-esmâ”yı okumasını, gayret edip isimlerin sırrını bulmasını istemektedir.

Oku Hakuñ zâhidâ “ ‘alleme’l-esmâ”sını

Cehd idüben bulagör sırr-ı müsemâmını (s.340:215:1)

**Bel hüm edal:** “*Ve lekad zere’nâ li cehenneme kesîren minel cinni vel insi lehum kulûbun lâ yefkahûne bihâ ve lehum a’yunun lâ yubsırûne bihâ ve lehum âzânun lâ yesmeûne bihâ, ulâike kel en’âmi bel hum edallu, ulâike humul gâfilûn(gâfilûne). Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.*”<sup>57</sup>

Bel hüm, hayır onlar; edallu, daha çok dalalette manasındadır. Askerî Muhammed, divanda “bel hüm edal”i iki kez kullanmıştır. Allah’a âşıktır. Aşkı olmayan kişiyi dalalete düşmüş biri olarak nitelendirir. Böylelerin yeri ahirette cehennemdir(s.229:103:4). Şair bir beyitte insanoğlunun emellerinden bahsetmiştir. İnsanoğlunun emelleri vardır. Kimisi emellerinin boyunduruğu altına girer. İnsanlar, isteklerini yerine getirdikçe daha fazlasını isterler ve nefsinin emrine uymamasını, insafa gelmesini, dalâletten kurtulmasını söylemiştir. Şayet ecel geldiğinde çok geç olacaktır.

Emmâreye virdüñ emel şânuñdadur “belhüm edal”

Yakañı tutmadan ecel ey nefis yeter insâfa gel (s.241:117:2)

<sup>57</sup> Kur’an, A’râf Sûresi, Ayet 179.

**Duhâ, Şems, Kamer, Leyl:** Askerî Muhammed, Duhâ, Şems, Kamer, Leyl sûrelerini beyitlerde benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Duhâ suresi, “*Andolsun kuşluk vaktına,*”<sup>58</sup> “Şems sûresi *Andolsun güneşe ve onun aydınlığına*”<sup>59</sup>, Leyl sûresi ise “*Andolsun: Bürüyüb örttüğü zaman geceye,*”<sup>60</sup> şeklinde yemin ile başlamaktadır. Kamer sûresinde ise ayın yarılması mucizesi anlatılmaktadır.

Sevgilinin yüzü, parlak, aydınlık olması bakımından güneşe; sabah vakti uyku mahmurluğu olması bakımından kuşluk vaktini anlatan Duhâ sûresine benzetilmiştir. Sevgilinin alnı parlaklık yönüyle aya, saçları renk bakımından kara olan geceye benzetilmiştir. Şair, sevgilinin güzellik unsurlarını gördükçe Kur’ân’ı hatırlamaktadır ve Kur’ân’ı buldum diyerek şükretmektedir. Burada şairin bahsettiği sevgili Hz. Muhammed (s.a.v)’dir.

“Ve’-duhâ ve’ş-şems” yüzi alnı anun çün “ve’l-kamer”  
Saçları “ve’l-leyli”dür Kur’ânı buldum çok şükür (s.163:39:3)

**Elem neşrahleke:** “*Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?*”<sup>61</sup>

Askerî Muhammed, bu âyeti iktibas yoluyla bir beyitte kullanmıştır. Şair, beyitte göğüs boşluğunda elem neşrahleke yazıldığını söyleyerek İnşirah sûresinde insanın göğsünün açıp genişletildiğini zikretmiştir. Bu sûrede Peygamber Efendi’mizin çocukluğunda peygamberliğe hazırlık maksadıyla kalbinin açılıp temizlenmesi anlatılmaktadır. Şair de bu mucizeye atıfta bulunmuştur. Gönül avlusunda “elem neşrahleke” yazılıdır, diyen şair gönül şenliği avlusunun şehrinde Allah’ın sultan olduğunu ifade etmiştir. Şair gönlünü şehre; gönlündeki aşkı ve coşkuyu da şenliğe benzetmiştir.

Sadri sahnında musattardur “elem neşrahleke”

<sup>58</sup> Kur’an, Duhâ Sûresi, Ayet 1.

<sup>59</sup> Kur’an, Şems Sûresi, Ayet 1.

<sup>60</sup> Kur’an, Leyl Sûresi, Ayet 1.

<sup>61</sup> Kur’an, İnşirâh Sûresi, Ayet 1.

Suffa-i sadr-ı Safâ şehrinde ol sultân imiş (s.219:95:15)

**Esrâ bi abdih:** “*Subhânellezî esrâ bi abdihî leylen minel mescidil harâmi ilel mescidil aksallezî bâreknâ havlehu li nuriyehu min âyâtinâ, innehu huves semûl basîr(basîru). Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.*”<sup>62</sup>

Askerî Muhammed, bir şiirinde Hz. Muhammed(s.a.v)’in Mirac’a yükselmesini anlatan İsrâ sûresinin 1. âyetinden “esrâ bi ‘abdih”i iktibas yaparak kullanmıştır. ‘İsrâ’ kelimesi, geceleyin yürümek; “Esrâ bi abdih”, “Kulunu gece yürüttü.” demektir. Bu sûrede Hz. Muhammed’in Mirac’a çıkarılması anlatılmaktadır. Hz. Muhammed( s.a.v) bu özel gecede Allah ile arasında yakınlaşma olmuş; birleşmiş iki yay arası kadar mesafe kalmıştır. Şair, Hz. Muhammed (s.a.v)’in kâkülünün “esrâ bi ‘abdih” âyetini açıkladığını söylemiştir. Gece karanlık olduğu için renk bakımından saç geceye benzetmiştir. Kaş, şekil bakımından yaya benzetilir ki hem şekil hem de iki yay arası kadar mesafe kalmasından Hz. Muhammed’in kaş “Kâbe kavseyn”e benzetilmiştir. Yüzü “ev-ednâ” imiş derken de yüzünün yakın olması anlatılmıştır.

Kâküli “esrâ bi ‘abdih” âyetin eyler beyân

Kaş anuñ “Kâbe kavseyn” yüzi “ev-ednâ” imiş (s.221:96:4)

**Fa‘alün limâ yürîd:** “*Rabbinin dilediği hariç, (onlar) gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Çünkü Rabbin, istediğini hakkıyla yapandır.*”<sup>63</sup>

Askerî Muhammed, “fa‘alün limâ yürîd” ile şiirinde Allah’ın her an istediğini istediği gibi yaptığını belirtmektedir. Fâ‘il-i muhtâr, istediğini yapmakta serbest olan Cenab-ı Hak’tır. Cihanın gerisinden padişah çadırı kurup dilediğini yapan Hakk’ım demiştir. Burada Hallac-ı Mansur’un “ene’l-Hak” düşüncesi görülmektedir.

<sup>62</sup> Kur’an, İsrâ Sûresi, Ayet 1.

<sup>63</sup> Kur’an, Hûd Sûresi, Ayet 107.



Cihânuñ mâverâsından serâ-perde kurup dâ'im

Ki "fa'alün limâ yürîd" olan fâ'il-i muhtârım (s.275:152:6)

**Fâhla naleyk:** "İnnî ene rabbuke fehla' na'leyk(na'leyke), inneke bil vâdil mukaddesi tuvâ(tuven). Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim! Hemen pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vâdi Tuvâ'dasın!"<sup>64</sup>

Fâhla' na'leyk, divanda bir kez kullanılmıştır. Fâhla' na'leyk, pabuçlarını şimdi çıkar, demektir. Hz. Musa'nın Tûr üzerinde Allah ile konuşmasını anlatır. Allah, Hz. Musa(a.s.) ile arada hiç vasıta olmaksızın bire bir konuşmuştur. Beyitin ikinci mısrasında Hz. Muhammed'in Miraç gecesi anlatılmaktadır. İki peygamberin Allah ile konuşmasını şair, beyitte karşılaştırmıştır. Allah, Hz. Musâ ile "fâhla' na'leyk" derken Hz. Muhammed (a.s.)'le yüz bin kelime konuştuğunu söylemiştir.

Geldi Mûsâya hitâb Tûr üzre "fâhla' na'leyk"

Sen çıkup 'arş üzre kılduñ Hakla yüz biñ kelimât (s.136:20:16)

**Fâtiha:** Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresidir. Fâtiha, açan manasındadır. Başka isimleri de olan Fâtiha sûresinin divanda Ümmü'l-Kitâb, Seb'u'l-mesânî isimleri zikredilmiştir. Fâtiha sûresi, namazlarda tekrarlanan bir sûredir. "Peygamberiz 'Fâtiha'yı okumayanın namazı olmaz' buyurmuştur. Kur'an'ın ihtiva ettiği esaslar ana hatları ile Fâtiha'da vardır."<sup>65</sup> Fatiha sûresi'nin önemini bilen şair, bu sûrenin sırrını anlamayan kişinin Kur'ân'dan haberi, bilgisi olmadığını söylemiştir.

Sûre-i "seb'a'l-mesânî" sırrını anlamayan

Görmedi "ümmü'l-kitâb"uñ vechini 'irfânı yok (s.226:101:2)

**Fezkürullâhe kesîren:** "Ey inanlar! Allah'ı çokça zikredin."<sup>66</sup>

Askerî Muhammed, Allah'ı çokça zikredenlerdendir. Allah'ı çokça zikredin, âyetinin bilincindedir. Şair, bu emrin tebliğinde olduğunu belirtmiştir. Kalp zikri, safa şişesi curasından içmektedir. İslâm'a sıkı bağlı tasavvuf erbâbınca "cur'a"

<sup>64</sup> Kur'an, Tâ Hâ Sûresi, Ayet 12.

<sup>65</sup> TDV, 2006, a.g.e., s.VIII.

<sup>66</sup> Kur'an, Ahzâb Sûresi, Ayet 41.

*tabiri, sâlikin ulaştığı seyr makamı, sâlikten gizlenen sırlar ve makamlar, sâliki sulûk sırasında kaplayan sıfat ve hallerin isimleri, kıdem ve hâdis arasındaki farkı kaldıran şey olarak tanımlanmıştır.*<sup>67</sup> Safa şişesi curası Allah aşkının sembolüdür.

Zikr-i kalbî cür‘asından nûş idüp câm-ı safâ

“Fezküru’llâhe Kesîren” emrinün fermânıyuz (s.195:70:12)

**Furkân, A‘râf:** Yetmiş yedi âyet olan sûre, adını ilk âyetindeki ‘el-furkân’ kelimesinden almıştır. “‘Furkan’, hakkı bâtıldan ayırt eden demektir ve Kur’an-ı Kerim’in isimlerindedir.”<sup>68</sup>

Askerî Muhammed, Peygamber Efendi’mizi ele aldığı bir şiirinde A‘râf sûresinin ilk âyetini Peygamber Efendi’mizin suretinde gördüğünü söyler. A‘râf sûresinin ilk âyeti, elif lâm mim sâd’dır. Hz. Muhammed (s.a.v)’e Kur’ân gönderilmiştir. Şair, Kur’ân’ı her daim okuyan Peygamber Efendi’mizin dudaklarında âyet âyet Furkân sûresi olduğunu beyitte söylemiştir.

Ruhları levhinde gördüm kim elif lâm mim sâd

Leblerinde âyet âyet sûre-i fürkân imiş (s.218:95:3)

**Hel etâ:** “İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?”<sup>69</sup>

Askerî Muhammed, şiirlerinde “hel etâ” kelimesinin geçtiği âyeti iktibas olarak almış ve Hz. Ali ile birlikte kullanmıştır. Hz. Ali’nin yüzündeki ben, bismillahdaki nokta gibidir. Şekil bakımından ben, noktaya benzetilmiştir. Hz. Ali, hel etâ remzinin (işaretinin) sırrıdır.

“(İbni Abbas) radiyallâhü anhümâye göre âyet-i kerîme (Hazreti Alî) radiyallâhü anh ve keremellâhü veche ile zevce-i taahiresi (Hazret-i Faatıma) ve câriyeleri (Fıdda) radiyallâhü anhümâ haklarında nâzil olmuştur. Sıbtayn-i muhteremeyn (Hasen, Huseyn) radiyallâhü anhümânın hastalıktan şifâyâb olmaları

<sup>67</sup> Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.134.

<sup>68</sup> TDV, 2006, a.g.e., s.358.

<sup>69</sup> Kur’an, İnsan Ayet 1.

*münâsebetiyle üçü de adak orucu tutuyorlardı. Birinci gün arpa unundan ma'mul bir taam ile iftar edecekleri zaman ac bir yoksul gelmişti. O günkü yiyeceklerini ona verdiler. Kendileri su ile iftar etdiler. İkinci gün yine tam iftar vaktunda bir yetim müracâat etti. O günkü nafakalarını da ona tahsîs etdiler. Üçüncü gün oldu. O günkü yiyeceklerini de iftar edecekleri anda gelen bir esîre bağışladılar. Bu suretle üç gün üstü üstüne ac kalmışlar, fakat buna rağmen oruc adaklarını yerine getirmişlerdi. İşte bu âyet bunun üzerine nâzil oldu.”<sup>70</sup>*

Hâlî ruhsârûñ misâl-i nokta-i bismi'llâhda

Sırr-ı remz-i “hel etâ”asın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ (s.123:8:10)

**İdilû akrabe lit-takvâ:** “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)tır. Allah’a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.”<sup>71</sup>

Askerî Muhammed, hem sosyal hayatta hem şiirlerinde insanları doğru yola gitmeleri için yol göstermiştir. Kur’ân âyetlerinden yola çıkarak Allah’ın emrettiğine uymaya, adaletli olmaya insanları davet etmiştir. Adalet sosyal hayatın önemli denge unsurudur. Allah adaletli olmayı, takva içerisinde bulunmayı emretmiştir. Şair, beyitte vücudun şehre benzetmiştir. Vücut şehrinde aşk ile adaleti sağlamasını söylemiştir.

“İ’dilû akrabe li’t-takvâ” didi Kur’ânda Hak

Bu vücûduñ iklimini ‘aşkile it ‘adl u dâd (s.156:33:11)

**‘İlme’l-yakîn:** “Sakının. Eğer şübhesiz (ve kat’î) bir bilgi ile bilseydiniz (böyle yapmazdınız)”.<sup>72</sup>

‘İlme’l-yakîn, kesin bilgi manasındadır. Askerî Muhammed beyitte Allah’ın âyeti olan ‘ilme’l-yakîni okuyup dersini alan kişinin Allah’ın yasaklarından sakınacağını söylemiştir. Şair, kesin bilgi olan “Hak, sadece O’dur!” sözünü vurgulamıştır. Bu dersi Hak’tan alan kişiler dünyada iyiliği, güzelliği anlayıp bilmişlerdir. Ahsen ü hüsna Allah’ın güzelliğini anlatmaktadır ve Hak, sadece O’dur.

<sup>70</sup> Çantay, a.g.e, C.3, s. 1124-1125.

<sup>71</sup> Kur’an, Mâide Sûresi, Ayet 8.

<sup>72</sup> Kur’an, Tekâsür Sûresi, Ayet 5.

Okuyan “ ‘ilme’l-yakîn” dersin hüve’l- Hakdan bu gün  
Añladı bildi cihânda Ahsen ü hüsnâ nedür (s.176:50:28)

**İnnî enallâh:** “*Fe lemmâ etâhâ nûdiye min şâtul vâdil eymeni fil buk’atil mubâreketi mineş şecerati en yâ mûsâ innî enallâhu rabbul âlemîn(âlemîne). Oraya gelince, o mübarek yerdeki vâdinin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: Ey Musa! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah’ım.*”<sup>73</sup>

Askerî Muhammed, “innî ena’llâh” “muhakkak Ben Allah’ım” hitabını şiirde kullanmıştır. Can kulağı “innî ena’llâh” âyetindeki hitabı dinler. Allah Hz. Musa’ya tecelli etmiş ve “Ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım!” demiştir. Bu hitap yani sesleniş, iman kaynağının sırrıdır ve Allah’ın nurundan gelir. Can kulağının dinlemesi, kişinin ne kadar dikkatli, kendini vererek dinlemesini gösterir.

Gûş ider “innî ena’llâh”dan hitâbı sem‘-i cân  
‘Ayn-ı imân sırrıdır envâr-ı sübhândan gelür (s.177:51:5)

**İrci’î:** “*Dön Rabbine, sen Ondan raazı, O senden raazı olarak.*”<sup>74</sup>

Şeyh olan Askerî Muhammed, şiirinde “dön” manasındaki “irci’î” kelimesini kullanmıştır. Dönmek hem kendini Hakk’a vermek, hem de Mevlevî semazenlerinin dönmesi manasındadır. İrci’î kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Şiirde geçen semâ‘ kelimesi dinlemek, işitmek manasındadır. İlahi dinleyen kişiler kendinden geçerek dönerler ve Allah’ı zikrederler. Şair, kimseyle kavga etmediğini, kimseden hak istemediğini söylemiş, gönülden gelen şevk ile döndüğünü anlatmıştır. Allah’ın dön hitabını dinleyip kabul etmiştir. Bunun için de Allah’a “Çok şükür Ya Rab, elhamdülillah” diyerek şükranını sunmuştur.

İtmezüz kimseyle da‘vâ vü nizâ‘  
Eylerüz derûnî şevkile semâ‘

<sup>73</sup> Kur’an, Kasas Sûresi, Ayet 30.

<sup>74</sup> Kur’an, Fejr Sûresi, Ayet 28.

“İrci ‘î” hitâbın itdük istima‘

Çok şükür Yâ Rabbi el-hamdüli’llâh (s.329:204:10)

**İz rameyte:** Fe lem taktulûhum ve lâkinnallâhe katelehum, ve mâ remeyte iz remeyte ve lâkinnallâhe remâ, ve li yubliyel mu’minîne minhu belâen hasenâ(hasenen), innallâhe semîun alîm(alîmun). “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu). Ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.”<sup>75</sup>

Askerî Muhammed, “iz rameyte” kelimesini âyetten iktibas yaparak şiirde kullanmıştır. İz rameyte, attığın zaman manasındadır. Kureyş ordusu Müslümanlarla savaştığında Peygamber Efendi’imiz yerden bir avuç toprak alarak düşmanlarının üzerine atmıştır. Bu bir avuç toprak ile ordudaki askerlerin gözleri görmez olmuş ve Müslümanlar savaşı kazanmıştır. Bir avuç toprak ile ordunun gözlerinin görmemesi mucizedir. Hz. Muhammed (s.a.v) bu toprağı Allah rızası için dîn uğruna atmıştır. Enfâl sûresinin 17. âyetinde bu atış anlatılmaktadır. Bu atışı Hz. Muhammed (s.a.v.) attığında aslında onun atmadığı, Allah’ın attığı belirtilmiştir. Şair şiirinde gözünü açarak temaşa eylemesini, Hakk’ın şüphesiz kendinde olduğunu söylemiştir. Burada “aç gözün” ifadesini şair özellikle kullanmıştır. Hem Kureyş ordusunun gözlerinin görmemesi hem de kişinin gaflet uykusunda olması hususuna dikkat çekilmek istenmiştir.

Aç gözün eyle temâşâ sendedür Hak bî-gümân

“İz rameyte” âyeti işbu söze bürhân imiş (s.217:94:3)

**Kâbe kavseyni ev ednâ:** “Fe kâne kâbe kavseyni ev ednâ. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.”<sup>76</sup>

Askerî Muhammed, beyitlerde sık sık “kâbe kavseyn” ve “ev ednâ”yı zikretmektedir. Kâbe kavseyn, iki yay (bir yaydaki kabza ile uç arası); ev ednâ, hatta

<sup>75</sup> Kur’an, Enfâl Sûresi, Ayet 17.

<sup>76</sup> Kur’an, Necm Sûresi, Ayet 9.

daha yakın manalarındadır. Hz. Muhammed (s.a.v)'in Mirac'a çıktıktan sonraki Allah'a olan yakınlığını anlatmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v), Allah'ın dostudur, bu yüzden şair beyitte cân hâlil olarak anmıştır. Mirac'a çıktığında yüksek yerde Allah'ın misafiri olmuştur ve bu büyük bir esrara sahiptir.

İdüp cân hâlile mi'râc irişür "Kâbe kavseyn"e  
Bulur kasr-ı "ev ednâ"yı olur sırrile mihmânı (s.336:210:2)

**Kâlû belâ:** Ve iz ehaze rabbuke min benî âdeme min zuhûrihim zurriyyetehum ve eşhedehum alâ enfusihim, elestu birabbikum, kâlû belâ, şehidnâ, en tekûlû yevmel kıyâmeti innâ kunnâ an hâzâ gâfilîn(gâfilîne). *"Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler."*<sup>77</sup>

Divan Edebiyatı'nda "kâlû belâ" çok sık zikredilmiştir. Divanda da ele alınan kâlû belâ, tasavvuf ehli tarafından yemin olarak ele alınır. Allah kalû belâda, yani elest (ezel) bezminde kullarına "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sormuştur. Kullar da "Evet, sen bizim Rabbimizsin!" demişlerdir. Belâ, evet manasındadır. Burada, kullar Allah'a kulluk sözü vermişler, dünyaya da bu sözü tutmaları için imtihan olarak gönderilmişlerdir. Kullar, Allah'a âşıktırlar ve Allah yolunda canını kurban etmeye razıdırlar. Ezel bezminde de bunun için yemin, söz vermişlerdir. Dost yolu derken Allah yolunu kastetmektedir. Dost, Allah'ın doksan dokuz isminden Velî isminin manasıdır.

Dost yolunda cânı kurbân virmege 'âşıklarunñ  
Tâ ezel "kâlû belâ"dan 'ahdile peymânı var (s.181:56:2)

**Ke'l en'âm bel hüm edal:** Ve lekad zere'nâ li cehenneme kesîren minel cinni vel insi lehum kulûbun lâ yefkahûne bihâ ve lehum a'yunun lâ yubsırûne bihâ

---

<sup>77</sup> Kur'an, A'raf Sûresi, Ayet 172.

ve lehum âzânun lâ yesmeûne bihâ, ulâike kel en'âmi bel hum edallu, ulâike humul gâfilûn(gâfilûne). *“Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”*<sup>78</sup>

Askerî Muhammed, insan görünümlü insanları şiirlerinde ele almıştır. Düşüncesini destekleyici mahiyette âyetlerden iktibas yapmış ve bu insanların hallerini şiirlerinde belirtmiştir. Askerî bir dörtlükte tecrid sanatıyla kendini soyutlayarak kendine seslenmiştir. İnsanlık ehli âlemin nakşıdır. Nakş kelimesi hem resim, görünüş hem de hile anlamındadır. Allah, bunlara “ke'l en'âm” yani hayvanlar gibi dedi ve açıkladı: Şekli insandır ama manada şüphesiz hayvandır. O insan şeklindeki kişi insan değildir çünkü onun vicdanı yoktur. Burada Allah “ke'l en'âm” dedi, açıkladı derken A'râf sûresinin 179. âyetini kastetmektedir.

‘Askerîyâ ehl-i nâsût nakş-i ‘âlemdir hemân  
Didi “ke'l en'âm” buları eyleyüp Allâh beyân  
Şekli âdemdür velî ma'nâda hayvân bî-gümân  
Ol kişi insân degildür kalbinüñ vicdânı yok (s.229:103:5)

Şair, yine bir başka dörtlükte âyetin devamından iktibas yaparak aynı konuya değinmiştir. Aşk olmayan kişi “bel hüm edal”üñ biridir yani daha çok dalalettedir. Âşık olmayan, dalalette olanların yeri ahirette cehennemdir. Hayvan hissiyle onlar, diri değildir; ölüden farkları yoktur. Görünüşü canlıdır ama içinde canı yoktur.

‘Aşk olmayan kişi “bel hüm edal”üñ biridür  
Dâr-ı ‘ukbâda cehennem anlaruñ bil yiridür  
Hiss-i hayvânile sañma kim anı sen diridür  
Sûretâ hayy görünür sîretde ammâ cânı yok (s.229:103:4)

---

<sup>78</sup> Kur'an, A'râf Sûresi, Ayet 179.

**Kerremnâ:** “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.”<sup>79</sup>

Askerî Muhammed, divanında insanın üstünlüğünden, şerefli ve güzel yaratılmasından sık sık bahsetmiştir. Kerremnâ, kat kat ikram ettik manasındadır. Allah, insanlara bol rızık, nimet vermiş, şan ve şeref sahibi kılmıştır. Şair, insanın meleklerden daha kerim yani cömert, iyi, muhterem, şerefli olduğuna dikkat çekmiştir. İnsan meleklerden üstün olabilir mi diye soru soracak olsak ve Hz. Âdem’e meleklerin secde ettiğini düşünürsek cevabımız “Evet, insanlar meleklerden üstündür.” olur. İnsana nefis verilmiştir. Eğer insan nefisine hâkim olabilirse meleklerden daha üstün duruma gelir. Şair insan olduğu için, insanın şanında muhteremlik olduğu için meleklerden daha şerefli olduğunu beyitte anlatmıştır.

Benim şânumda “kerremnâ” dinildi

Melâ’ikden bilün kim ekrem oldum (s.262:137:3)

**Kulhüva’llâhü ehad:** “De ki: O Allah’dır, bir tekdir,”<sup>80</sup>

İhlâs sûresi Allah’ın tek ve eşsiz olduğunu anlatır. Ehad, Allah’ın zâtî sıfatlarından vahdaniyet yani tevhid, birliktir. Askerî Muhammed, bir beyitte İhlâs sûresinin birinci âyetini alarak, bu âyetin Allah’ın nurlu zatının sıfatı olduğunu söylemiştir. Allah yemez, içmez; her şey O’na muhtaç olduğu halde kendisi hiçbir şeye muhtaç değildir. Allah’ın hiç meşguliyeti yoktur.

Sıfâtı “kulhüva’llâhü ehad”dür zât-ı pakînün

Yemez içmez samed dürür anuñ hiç iştigâli yok (s.227:102:7)

---

<sup>79</sup> Kur’an, İsrâ Sûresi, Ayet 70.

<sup>80</sup> Kur’an, İhlâs Sûresi, Ayet 1.



Şair, beyitin devamında İhlâs sûresinin üçüncü ve dördüncü âyetlerini ele almıştır: **Lem yelid ve lem yûled:** “Doğurmamışdır, doğrulmamışdır O”<sup>81</sup> ve **lem yekün lehû küfüven ehad:** “Hiçbir şey Onun dengi (ve benzeri) değildir.”<sup>82</sup>

Şair, bir önceki beyite bağlı olarak Allah’ın sıfatları saymaya devam etmiştir. Allah, doğurmamış, doğrulmamıştır. Hiçbir şey O’na benzemez; O, eşi ve benzeri olmayandır.

Ki “lem yelid ve lem yûled” togırup togmadı ol Hak  
“ve lem yekün lehû küfüven ehad” ehl ü ‘ıyâli yok (s.227:102:8)

**Küllü men ‘aleyhâ fân:** “Kullu men aleyhâ fân(fânin). Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacak.”<sup>83</sup>

Askerî Muhammed, bir beyitte Rahman sûresinin 26. âyetini işlemiştir. Bu âyette yeryüzünde her canlının yok olacağı anlatılmaktadır. Küllü men, herkes; aleyhâ fân, fanilik üzerinedir manasındadır. Bakilik yalnız Allah’a aittir, kalanı heba (yok) olacaktır. İnsan, bunu bilip buna göre yaşamalıdır.

Ki “küllü men ‘aleyhâ fân” buyurdı Hazret-i Kur’ân  
Bekâ Hakkuñdurur dâ’im kalanı hep hebâdır bil (s.246:122:4)

Şair, bir başka beyitte yukarıdaki beyiti destekler mahiyette kendi ahvalini anlatmıştır. Şair ilahi nuru bulup, insanlık resmini, görüntüsünü yok etmiştir. Fena içinde fenada, tamamen fâni olduğunu söylemiştir. Burada şairin asıl anlatmak istediği daha ölmeden evvel kendi varlığından geçtiği, fenaya erdiğiidir.

Bulup ol nûr-ı lâhûtı yok itdim resm-i nâsûtı  
Fenâ-ender-fenâda ‘Askerîyâ “küllü fân”ım ben (s.277:154:9)

<sup>81</sup> Kur’an, İhlâs Sûresi, Ayet 3.

<sup>82</sup> Kur’an, İhlâs Sûresi, Ayet 4.

<sup>83</sup> Kur’an, Rahmân Sûresi, Ayet 26.

**Küllü şey'in hâlikün illâ vecchê:** “(Ve lâ ted’u meallâhi ilâhen âhar(âhara), lâ ilâhe illâ hû(hûve), kullu şey’in hâlikun illâ vecchê(vechehu), lehul hukmu ve ileyhi turceûn(turceûne). Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O’ndan başka tanrı yoktur. O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O’nundur ve siz ancak O’na döndürüleceksiniz.”<sup>84</sup>

Askerî Muhammed, bir beytinde her şeyin helak olacağını, kalıcı olanın nurlu yüzü yani Allah’ın zatının olduğunu anlatmıştır. İllâ vecchê, Allah’ın zatı; hâlikün, helak olucu; küllü şey’in, her şey manalarında. Her şeyin bir sonu vardır, her şey bir gün yol olacaktır. Baki olan nurlu, temiz yüz yani Allah’tır.

“Küllü şey’in hâlikün” buyurduñ “illâ vecchê”

Her şeyüñ vardur zevâli vech-i pâküñdür bekâ (s.118:3:11)

**Kün fe-kân/kün fe-yekûn:** “Ol, hemen oluverir!”

Âl-i İmrân Sûresi: “...Bir işe hükmedince ona sadece ‘Ol!’ der; o da oluverir.”<sup>85</sup>

En’âm Sûresi: “... ‘Ol!’ dediği gün her şey oluverir...”<sup>86</sup>

Nahl Sûresi: “Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman ona (söyleyecek) sözümüz sadece ‘Ol!’ dememizdir. Hemen oluverir.”<sup>87</sup>

Meryem Sûresi: “...Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece ‘Ol!’ der ve hemen oluverir.”<sup>88</sup>

Yâsîn Sûresi: “Bir şey yaratmak istediği zaman Onun yaptığı ‘Ol’ demekten ibarettir. Hemen oluverir.”<sup>89</sup>

Kün, Allah’ın “Ol!” emridir. Allah, kün deyince her şey hemen oluverir. Allah’ın kün (ol) emrini Askerî Muhammed, divanında ele almıştır. Bir beyitte Hz. Muhammed (s.a.v) için dünyanın son peygamberi, Allah’ın sevgili olduğunu

---

<sup>84</sup> Kur’an, Kasas Sûresi, Ayet 80.

<sup>85</sup> Kur’an, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 47.

<sup>86</sup> Kur’an, En’âm Sûresi, Ayet 73.

<sup>87</sup> Kur’an, Nahl Sûresi, Ayet 40.

<sup>88</sup> Kur’an, Meryem Sûresi, Ayet 35.

<sup>89</sup> Kur’an, Yâsîn Sûresi, Ayet 82.

söylemiştir. Allah'ın “kün fekân” emrinin sırrı peygamberimizde aşikâr olmuştur. Çünkü Allah (c.c.) kâinatı Hz. Muhammed (s.a.v) için yaratmıştır.

Sensin ol mahbûb-ı Hak Peygamber-i âhir-zamân  
Senden oldı âşikâre sırr-ı emr-i “kün fekân” (s.352:226:1:8)

**Lâ reybe fihî:** “Zâlikel kitâbu lâ reybe fih(fihî), huden lil muttekîn(muttekîne). O kitap (Kur'an); onda asla şüphe yoktur. O, müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.”<sup>90</sup>

Askerî Muhammed, “Onun hakkında şüphe yok” manasındaki “Lâ reybe fihî”yi bir dörtlüğünde kullanmıştır. Şair, Allah'tan seyir olduğunun aşikâr olduğunu, dünya sırlarının hepsinin meydana çıkması ve kimsenin gönlünde şüphe kalmaması gerektiğini söylemiştir. Delil olarak da “Lâ reybe fihî”yi göstermiştir. Bu âyet okunmalı ki âyetin manasında Allah'tan şüphe edilmeyeceği anlatılmaktadır. Şüphe, imanı zayıflatır. İmanın güçlü olması için Allah'tan şüphe edilmemelidir.

Seyr-i ‘ani’llâh oluben ‘iyân  
Fâş ola kamu esrâr-ı cihân  
Kalmaya hergiz gönülde gümân  
“Lâ reybe fihî” okuna âyet (s.150:29:8)

**Lâ taknatû:** “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine hattı aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”<sup>91</sup>

Allah, nimet ve rahmet sahibidir. Kullarına çeşitli nimetler sunmuş, ihsanda bulunmuştur. İnsanlar Allah'ın nimetinden yararlanmış, rahmetinden istifade etmiştir. Bu faydalanma sonucunda kimileri kıymet bilmiş, şükretmiş kimileri azgınlığa düşmüştür. Her insan günah işler ancak pişman olup tövbe eder. Allah (c.c.) en asi, isyankâr kuluna bile merhamet eder. Allah, Kur'ân'da “Allah'ın

<sup>90</sup> Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 2.

<sup>91</sup> Kur'an, Zümer Sûresi, Ayet 53.

rahmetinden ümit kesmeyiniz.” buyurmuştur. Kul, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyerek tövbe etmeli, kötülükten vazgeçmelidir. Askerî Muhammed, Allah’tan yardım dileyen, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyen bir kuldur. Allah’ın verdiği nimetlerin, kullarına duyurduğu rahmetin idrakindedir. Âyetten iktibas yoluyla alıp beytinde kullandığı “Lâ taknatû” ifadesi, Allah’tan ümit kesmeyişi, Allah’a ettiği niyazda görülmektedir.

Ni‘metüñe toyurduñ Rahmetüñi duyurdun

“Lâ taknatû” buyurduñ Yâ Rabbi ‘inâyet kıl (s.249:125:2)

**Lâ yüflihûne’z-zâlimûn:** “*Ve men azlemu mimmenifiterâ alâllâhi keziben ev kezzebe bi âyâtih(âyatihî), innehu lâ yuflihuz zâlimûn(zâlimûne). Yalan sözlerle Allah’a iftira edenden veya O’nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir! Şüphesiz ki zalimler kurtuluşa ermezler.*”<sup>92</sup>

İnsanlar, nefis ve arzulara sahiptirler. Kimi be nefislerinin kölesi haline gelir. Böyle nefse alçak nefis, kişiye de zalim denir. Zalimler hiçbir zaman kurtuluşa eremezler. Bir beyitte, âyetten alınan “lâ yüflihûne’z-zâlimûn” “Zalimler kurtuluşa eremezler.” ifadesi ele alınmıştır. Şair, nefisini uyarmakta, insafa gelmesini söyleyerek boynunu Hakk’ın emrine vermesini istemektedir.

İşit bunı ey nefis-i dîn “lâ yüflihûne’z-zâlimûn”

Gel emr-i Hakka vir boyun ey nefis yeter insâfa gel (s.241:117:3)

**Len terânî:** “*Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuşunca ‘Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!’ dedi. (Rabbi): ‘Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!’ buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.*

(Hz. Musa, Yüce Allah’ın dünyada görülemeyeceğini bildiği halde kendisindeki şiddetli iştiyak sebebiyle Allah’a böyle bir niyazda bulundu. Çünkü o,

<sup>92</sup> Kur’an, En’âm Sûresi, Ayet 21.

*Allah'ın sözlerini duyunca adeta kendinin dünyada olduğunu unutmuş, ahiret ve cennet hayatına kavuştuğunu zannetmişti.)”<sup>93</sup>*

Len terâni, beni asla görmezsin manasındadır. Askerî Muhammed, Hz. Musa'nın Tûr dağına gelip Allah'a kendini göstermesini istemesi ve Allah'ın tecelli etmesine telmihte bulunmuştur. Hz. Musa, Allah'tan niyazda bulunmuş, O'nu görmeyi dilemiştir. Allah, bir dağa tecelli etmiş, dağ dayanamayıp paramparça olmuştur. Hz. Musa bayılmış ve ardından tövbe etmiştir. Şair Allah'tan zatının nurunun kendi varlığını yok etmesini dilemiştir. Varlık, Allah ile kul arasında engeldir. Şair bu engeli kaldırmak istemiştir. Beni asla göremezsin manasındaki len terâni perdesini açıp Allah'ın cemalinin tecellisini görmeyi niyaz etmiştir.

Pertev-i zâtuñ irişüp varlığım kılsun fenâ

“Len terâni” perdesin aç kıl tecellî-i cemâl (s.252:128:4)

**Li-meni'l-mülkü'l-yevme li'llâhi'l-vâhidi'l-kahhâr:** “*O gün onlar (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün hükümranlık kimindir? Kahhâr olan tek Allah'ındır.*”<sup>94</sup>

Askeri Muhammed, Mü'min sûresinin on altıncı âyetinden iktibas yoluyla şiirinde kullanmıştır. Bu âyeti Allah'ın sırr ile söylediğini belirten şair, şiirinde Allah'tan bahsetmektedir. Tüm dostlar insan görünümünden sıyrılıp, fenâfillaha ulaşmışlardır. Küll-i dost, Allah yolunda ilerleyen insanlardır. Allah ile kul arasında perde vardır. Allah, kul ile arasında olan perdeyi kaldırmış ve nurunu sevgili kullarına göstermiştir. Allah'ın birdir, nurludur. Tek ve ışıklı olan güneş Allah'a benzetilir. Güneş doğar ve ışıklarını etrafa salar, yayar. Allah, birdir ancak nurunu tüm kâinata salmıştır. Burada Allah'ın tecellisi anlatılmaktadır. Tüm canlar, insanlar Fâtiha sûresinin ve Kur'an-ı Kerîm'in sırrına ulaşmışlardır. Can kulağına Allah'ın hitabı işlemektedir. Allah hitabında “*Bugün hükümranlık kimindir? Kahhâr olan tek Allah'ındır.*”<sup>95</sup> buyurur.

<sup>93</sup> Kur'an, A'râf Sûresi, Ayet 143.

<sup>94</sup> Kur'an, Mü'min Sûresi, Ayet 16.

<sup>95</sup> Kur'an, Mü'min Sûresi, Ayet 16.

Sıfât-ı beşer mahv olup küll-i dost cemâlinden ref' oldu nikâb  
Pertevin(i) saldı cümle cânâ togdi ehadden nur-ı âfitâb  
Seb'a'l-mesâni sırrına mahzar oldu cân olup hem ümmü'l-kitâb  
Sem'-i cânâ çün işliyor hâtif-i gaybdan irişüb hitâb  
Didi sırrile "li-meni'l-mülkü'l-yevme li'llâhi'l-vâhidi'l-kahhâr" (s.387:248:3)

**Mâ'ide:** Sofra manasındaki Mâ'ide, Kur'ân'ın beşinci sûresidir ve yüz yirmi âyetten oluşmaktadır. "112 ve 114. âyetlerde, Hz.İsa zamanında, gökten indirilmesi istenen bir sofradan bahsedildiği için sûreye bu isim verilmiştir."<sup>96</sup>

Askerî Muhammed, bir beyitte Mâ'ide sûresinin nâzil (indirilmesi) olmasından bahsetmiştir. Bu sûre Allah aşkının nimetinden ortaya çıkmıştır. Bu nimetle şair, çok lütuf sahibi olduğunu anlatmıştır. Bu nimete ulaşmak isteyenlerin de beri gelmesini yani Allah (c.c.) yolunda olmasını söylemiştir.

'Aşk-ı Hakkuñ ni'metinden nâzil oldu "Mâ'ide"  
Biz kerîm-i pür-nevâl olduk gelen gelsün berü (s.299:176:9)

**Mâ yentak, mâ evhâ:** "Ve mâ yentiku anil hevâ Kendi (re'y-ü) hevâsından söylemez o."<sup>97</sup> "(Allâhın) kuluna vahy etdiği neyse onu vahyetti."<sup>98</sup>

Mâ yentak, kendiliğinden konuşmaz, mâ evhâ şey vahyetti anlamındadır. Şair iki âyetten iktibas yoluyla beyitte kullanmıştır. Allah kendiliğinden konuşmaz demiştir, bunu değerli sözünde yani Kur'ân-ı Kerim'de demiştir. Bu sözü işitmesini ister. Allah, kendiliğinden konuşmaz iken Kur'ân-ı Kerim ile insanlara söylemiştir. Bunun sırrını bilen şair, istifham yaparak sırrını bildin mi şeklinde soru sormaktadır.

Didi "mâ yentak" kelâm-ı 'izzetinde Hak işit  
Remzini bildüñ mi anuñ sırr-ı "mâ evhâ" nedür (s.175:50:16)

<sup>96</sup> TDV, 2006, a.g.e., s.105.

<sup>97</sup> Kur'an, Necm Sûresi, Ayet 3.

<sup>98</sup> Kur'an, Necm Sûresi, Ayet 10.

**Men kâne fi hâzihi a‘ma:** “*Bu dünyada kör olan kimse ahirette de ködür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.*”<sup>99</sup>

Askerî Muhammed, kalp gözü kapalı insanların halini beyitte ele almıştır. Peygamber Efendi’miz Kur’ân-ı Kerim’de geçen âyeti ümmetine anlatmıştır. Bu dünyada kör olan ahirette yolunu şaşırır, hakiki sevgili olan Allah’a ulaşamaz. Kişinin gönül şehrini arayıp bulması ile kalp gözünü açması anlatılmıştır. Kalp gözü açık insanlar Allah’ın tecellisini görebilirler. Gaflet uykusunda olanlar, görmeyenler; dîne uygun yaşamayacakları gibi yarın iki dünyada da Allah’ı göremezler.

“Men kâne fi hâzihi a‘ma” didi çün Resûl  
Ümmet iseñ sen eger kıl anuñ sözün kabûl  
Arayup gönül şehrini cehd eyleyüp anı bul  
Bu gün görmeyen yâri yarın göremez yâri (s.349:223:2)

**Nahnü akreb:** “*Ve nahnü akrebu ileyhi min habli’l verîd: Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız.*”<sup>100</sup>

Askerî Muhammed Allah’ın insanları yaratmasına, her şeyi bilmesine bir beyitte “nahnü akreb” ifadesini alarak iktibas yoluyla değinmiştir. Şair, ahiye seslenerek Allah’ın kuluna şah damarından yakın olması sırrını anlayıp kalp hanesinin içinde oturan misafire bakmasını söylemiştir. Gönül, eve benzetilmiştir. Kişi evinde sevdiğini misafir eder. Kul, gönül evinde Allah’ı misafir eder. Allah, kişiye şah damarından daha yakındır.

“Nahnü akreb” sırrını fehm eyleyüben ey ahî  
Hâne-i kalbüñ içinde oturan mihmâna bak (s.230:104:3)

**Nûrun alâ-nûr:** “*Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O’nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o*

<sup>99</sup> Kur’an, İsrâ Sûresi, Ayet 72.

<sup>100</sup> Kur’an, Kaf Sûresi, Ayet 16.

*fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.”<sup>101</sup>*

Allah, nur sahibidir. Bütün âlemlerin yaratıcısıdır. Kâinata övünç kaynağı Hz. Muhammed’in yaratıcısı da bu büyük nurun sahibi Allah’tır. Onu nur üstüne nur vererek yaratmıştır. Askerî Muhammed, beyitte Allah’ın nur sahibi olduğunu ve Hz. Muhammed’i nur üstüne nur vererek yarattığını Nur sûresinin otuz beşinci âyetinden iktibas yoluyla bahsetmiştir. Şair, bütün âlemin kendisi ile şeref bulduğu, iftihar ettiği Hz. Muhammed’i fahr-i kâinat ile anlatmıştır. Beyitte temiz nurlu Hz. Muhammed(s.a.v)’in sevdiği ve sevgili damadı halife olan Hz. Ali’den bahsetmiştir. Hz. Ali’nin temiz nurlu Hz. Muhammed (s.a.v) olduğunu söylemiştir.

“Nûrun alâ-nûr” didi şânuñda fahr-i kâ’inât  
Nûr-ı pâk-i Mustafâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ (s.123:8:2)

**Rabbü’l-‘âlemin:** Hamd, Allah’a mahsusudur. Otuz sekiz âyette geçer.

Hamd yalnız Allah’a mahsustur. Askerî Muhammed âlemlerin Rabb’inin seyir yerinin ariflerin kalbi olduğunu beytinde anlatmıştır. Arifler, Hakk’ı bilen kişilerdir, şair de Hakk’ı bilen arif bir insandır. Beyitte zahide seslenerek ariflerin kalbinin gerçek Kâbe olduğunu söylemiştir.

Hem Divan Edebiyatı’nda hem tasavvuf ehline insanın gönlü Kâbe’ye benzetilir. Halk arasında “Bir gönül yıkmak Kâbe’yi yıkmak gibidir.” sözü sıkça söylenir. İnsanın gönlünde Allah vardır ve gönül daima Allah ile hasbihal eder yani Allah’ı zikreder. Allah’ı en çok zikredenler Allah’ı bilen kişiler, ariflerdir. Ariflerin kalbi bu yüzden Kâbe’ye, Allah’ın temaşa ettiği yere benzetilmiştir.

Kalb-i ‘ârifdür temaşâ-gâh-ı Rabbü’l-‘âlemin  
Ol hakîkat Kâ‘besidür gel berü zâhid inân (s.287:163:3)

---

<sup>101</sup> Kur’an, Nûr Sûresi, Ayet 35.



**Rahmân:** Mekke’de inen Rahmân sûresi yetmiş sekiz âyettir. Sûre ismini ilk âyetten almıştır. “*Bu sûrede Allah’ın nimetleri sayılır. Bunlar sayılırken bütün şuurlu varlıklara hitaben ‘O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz?’ anlamına gelen âyet sık sık tekrar edilir.*”<sup>102</sup>

Askerî Muhammed, Rahmân sûresi ve âyetlerine beir beytinde yer vermiştir. İlk âyet olan “E’r-rahmân”, O Rahmân manasındadır. İkinci âyeti “Alleme’l-Kur’ân”, Kur’ân’ı öğretti manasındadır. “*Kur’ân O çok esirgeyici (Allah) öğretdi*”.<sup>103</sup> Bu iki âyeti ele alarak şair, Hz. Muhammed’in yüzünde Allah’ın tecellisi olduğunu anlatmak istemiştir. Dudağında Rahmân sûresinin beşinci âyeti olduğunu söyler. “E’ş-şemsi bî-husbân”, “*Güneş de, ay da hisablardır.*” manasındadır.<sup>104</sup>

**Rahmeten li’l-âlemin:** “*Vemâ erselnâke illâ rahmeten li’l-âlemîn... (Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.*”<sup>105</sup>

Askerî Muhammed kendisini çok âciz, itibarsız, fakir görmektedir. Allah’ın sevgili kulu Hz. Muhammed (s.a.v.) aşkından derde düşmüştür. Aşk, burada hastalığa benzetilmiştir. Hastalığa benzetilmesinin sebebi yârdan ayrı olmasıyla âşğın acı çekmesi, üzüntü duymasıdır. Bu hastalığa tek çare sevgiliye kavuşmadır. Çok âciz olan şair, sevgiliye kavuşursa aciziyetine, derdine çare bulacaktır. Sevgili, âlemlere rahmet olarak yaratılmış Hz. Muhammed (s.a.v)’dir. Alah, Peygamber Efendi’imizi âlemlere rahmet olarak göndermiştir ve bunu âyette bildirmiştir. Şair, bu âyeti beytinde “Rahmeten li’l-âlemin” ifadesini alıntı yaparak kullanmıştır.

‘**Askerî** kemter kemîn umar vasluñ merhemîn

“Rahmeten li’l-âlemin sensin Yâ Resûla’llâh (s.303:179:12)

**Seb’a’l-mesânî:** “*Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur’ân’ı verdik.*”<sup>106</sup>

<sup>102</sup> TDV, 2006, a.g.e., s.530.

<sup>103</sup> Kur’an, Rahmân Sûresi, Ayet 2.

<sup>104</sup> Kur’an, Rahmân Sûresi, Ayet 5.

<sup>105</sup> Kur’an, Enbiyâ Sûresi, Ayet 107.

Allah, namazların her rekâtında tekrarlanan Fatiha sûresi ve yüce Kur'ân-ı Kerîm'i insanlara kılavuz olarak göndermiştir. Şair, Fatiha sûresinin ve Kur'ân'ın önemini bildiği için divanında “seb‘a'l-mesânî”yi sık sık zikretmiştir. Şair, bir beyitte kulun, “seb‘a'l-mesânî”yi gönül levhinde hissetmesi gerektiğini söylemiştir. Fatiha sûresini ve Kur'ân'ı Kerîm'i bilmeyen, gönlünden hissetmeyen kul, ne yapsın? Şair, istifham sanatıyla böyle kullarının daha yapacak bir şey olmadığını anlatmak istemiştir. Gönlün kitaba teşbih edildiği beyitte Fatiha sûresi için ümmü'l-kitâb ifadesi kullanılmıştır. “*Kur'an'ın ilk sûresi olduğu için açış yapan, açan manasına 'Fâtîha' denilmiştir. Diğer adları şunlardır: Ana kitap manasına 'Ümmü'l-Kitâb', dinin asıllarını ihtiva eden manasına 'el-Esâs', ana hatlarıyla İslâm'ı anlattığı için 'el-Vâfiye' ve 'el-Kâfiye', ilk defa inen yedi âyet manasına 'es-Seb'u'l-Mesânî', birçok esrarı taşıdığı için 'el-Kenz'.*”<sup>107</sup>

Levh-i dilde bulmayan “seb‘a'l-mesânî” sırrını

Bilmedi ümmü'l-kitâb Kur'ânı bilmez n'eyesün (s.284:160:2)

**Semme vechu'llâh:** “*Ve lillâhil meşriku vel magribu fe eynemâ tuvellû fe semme vechullâh(vechullâhi) innallâhe vâsiun alîm(alîmun). Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'(ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.*”<sup>108</sup>

Allah her zaman her yerde hâzır ve nâzırdır. Kul, nereye dönerse dönsün Allah'ın zâtı oradadır. Allah'ın zatını, birliğini ancak kalp gözü açık olanlar görebilir. Şair, gizli ve açıkta olanlara ermiş, Allah'ın zatının her yerde olduğu sırrına ulaşmıştır. Nereye baksa, nereye varsa Allah'ın varlığı ve birliğini görmektedir. Allah'ın zâtı orada manasını taşıyan “semme vechu'llâh”ı ele alarak Allah'ın tecellisini her daim gördüğünü söyleyerek haline şükretmektedir.

“Semme vechu'llâh”a irdük zâhir ü bâtında biz

Kande varsak çok şükür her yanımız tevhîd-i zât (s.145:28:11)

**Seyf Âyeti:** Askerî Muhammed, büyük cihada katılmış bir savaşçıdır. Büyük cihad, nefis ile verilen mücadeledir. Allah'ın bu büyük cihadı biz kullarına bildirdiğini beytinde söylemiştir. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Seyf âyeti ile müşriklerle

<sup>106</sup> Kur'an, Hicr Sûresi, Ayet 87.

<sup>107</sup> TDV, 2006, a.g.e., s.VIII.

<sup>108</sup> Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 115.

olan savaşı kullarına bildirmiştir. Seyf âyeti Tevbe sûresinin beşinci âyetidir. Bu âyette “*Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah yarlıgayan, esirgeyendir.*”<sup>109</sup> buyrulmaktadır. Şair, bu savaşı kendi nefsiyle mücadele ederken kendisine örnek almaktadır. Silahı ise Allah’a duyduğu aşktır.

Hak cihâdü’l-ekberüñ bildirdi bize neydügin

Okuyup seyf âyetin ‘aşkile bağlanduk silâh (s.153:31:4)

**Sîbkaten billâh:** “*Sıbgata’llâh vemen ehsenu mina’llâhi sıbgah ve nahnu lehû ‘âbidün.’ Allah’ın (verdiği) rengiyle boyandık. Allah’tan daha güzel rengi kim verebilir? Biz ancak O’na kulluk ederiz (deyin).*”<sup>110</sup>

Askerî Muhammed, kendisini dünya heveslerinden sıyırmış, yönünü Allah’a döndürmüş bir zattır. Şiirinde de insanları alçak dünyadan yüzlerini döndürmesini, Allah’a yönelmelerini istemiştir. Kur’ân’da Allah’ın boyasından söz edilmektedir. Şair de bunu şiirinde kullanmıştır. Askerî Muhammed kulun, özünü insanları boyayan Allah’a vermelerini söylemiştir. Allah’ın boyası ile kastedilen İslâm ile iman temizliğidir. Kul güzel, temiz ahlak ile yaratılmıştır. İnsan alçak dünyaya aldanmamalı, kibirlenmemeli, alçakgönüllü olmalıdır. Sözüğü güzel ahlak içerisinde söylemelidir. Yoksulluk kapısını korumalı, dünyanın şaşasına, malına aldanmamalıdır.

Dünyâ-yı dündan döndürüp yüzüñ

“Sîbkaten bi’llâh” vir Hakka özüñ

Eyle tevâzu‘ hulkile sözüñ

Meskenet bâbın eyle ri‘âyet (s.148:29:11)

<sup>109</sup> Kur’an, Tevbe Sûresi, Ayet 5.

<sup>110</sup> Kur’an, Bakara Sûresi, Ayet 138.

**Ve nefahtü fihi min rûhi:** “*Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman siz hemen onun için secdeye kapanın!*”<sup>111</sup> “*Onu tamamlayıp içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın!*”<sup>112</sup>

Askeri Muhammed, bir beytinde kendisinin miskin olduğunu söyleyerek âcizliğini ifade etmiştir. Allah’tan kalbine bir kez nazar kılmasını dilemiştir. Kalbine bir kez nazar kıldığında kendisine ezelden üfelemelerin ulaşacağını belirtmiştir. Allah, ilk insan Hz. Âdem’i yarattığında ona ruhumdan üflemiştir. Bu üfleme yani ruh, Hz. Âdem neslinden devam etmiştir. Şairin, arzuladığı şey Allah’tır.

‘**Askerî-i miskinüñ kalbine kıl bir kez nazar**

“*Ve nefahtü fihi min rûhi*”den ire nefahât (s.137:20:22)

**Ve sekâhüm rabbühüm, şarâben tahûrâ:** “*Âliyehum siyâbu sundusin hudrun ve istebrakun ve hullû esâvira min fiddah(fiddatin), ve sekâhum rabbuhum şarâben tahûrâ(tahûren). Üzerlerinde yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takınmışlardır. Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.*”<sup>113</sup>

İnsan dünyaya imtihan için gönderilir. Bu imtihan ahirette ceza ve ödül olarak kulların karşısında çıkar. Ceza, cehennem; ödül cennettir. Cennette güzel giyecekler, yiyecekler, içecekler vardır ki bunlar da yine güzel insanlardır. Askerî Muhammed, şiirinde Allah’ın insanlara kalbi temizleyen lezzetli içecekler sunduğunu âyetten alıntı yaparak anlatmıştır. Tatlı dudağıyla Allah’ın sunduğu kadehten içen, kadehin içindeki lezzetli, temiz şarap (içecek) ile kalplerini temizlerler. Bu, onlara mükâfattır.

“**Sekâhüm rabbühüm**” câmin içen lâ‘l-i zülâlınden

Tahâret eyler ol kalbin ki “**şarâben tahûrâ**”dur (s.186:61:8)

---

<sup>111</sup> Kur’an, Hicr Sûresi, Ayet 29.

<sup>112</sup> Kur’an, Sâd Sûresi, Ayet 72.

<sup>113</sup> Kur’an, İnsan Sûresi, Ayet 21.

**Urve-i vüska:** “*Lâ ikrâhe fid dîni kad tebeyyener ruşdu minel gayy(gayyi), fe men yekfur bit tâgûti ve yu'min billâhi fe kadistemseke bil urvetil vuskâ, lenfisâme lehâ, vallâhu semîun alîm(alîmun).*Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.”<sup>114</sup>

İyinin ve kötülüğün, doğruluğun ve eğriliğin ayrıldığı dinde insana zorlama yoktur. İnsan şeytanın, nefsinin tuzaklarına uyarsa hakiki yoldan sapar lakin hilelere kanmaz ve kötü arzularına engel olursa Allah'ın rızasını kazanmış olur. Böylece Allah'ın kopmayan sağlam kulpuna yapışmış olur. Şair de beytinde hür iradeye sahip insanların dünyanın hilelerine aldanmamalarını söylememiştir. Şeytanın ve nefsinin hilesine kanmayan, Allah yolundan ayrılmayan bu yolun sonunda Allah'a kavuşacak ve bayram edecektir. Şair de beytinde herkesi bu güzel bayrama davet etmektedir.

Bend olma dünyâ dâmına meyl itme hâss ü 'âmına  
Dost visâlûñ bayrâmına gel “urve-i vüskâ”ya gel (s.244:120:7)

Askerî Muhammed, bir başka beyitte sağlam bir kulp manasındaki urve-i vüskâ ifadesini benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Hz. Muhammed'in yanağını cennete, dudağını kevsere, boyunu tûbâ ağacına, kaşını da urve-i vüskâyâ benzetmiştir. Kulp, şekil itibariyle yaya, kaşa benzemektedir. Mutasavvıf olan şair, Peygamber Efendi'mizin kaşını şekil yönüyle sağlam bir kulp manasındaki urve-i vüskâyâ benzetmiştir.

Yañağı Cennet ü Firdevs behiştî tende cânânûñ  
Lebi kevser boyı tûbâ kaşî “ ‘urve-i vüskâ”dur (s.186:61:5)

**Yâsîn, Tâsîn, Tâhâ, Tûr:** Bu dört sûre ismi Askerî Muhammed tarafından benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Peygamber Efendi'mizin gözü Yâsîn, Tâsîn, Tâhâ, Tûr sûrelerine benzetilmiştir.

*“Yâsîn sûresi, Hz. Muhammed (s.a.v) olarak da anılmaktadır. Kur'ân meâlinde şöyle açıklanmıştır: ‘Yâsîn, Tay lûğatında Yâ insan demektir ki murad*

<sup>114</sup> Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 256.

*Resûlullah sallemü aleyhi ve sellemdir' demiş ve bunu bir çok müfessirler de kabul etmiştir. (Ebû Muhammedi Mekkî, Ebû Abd-ür Rahmani Sülemi)ye ve (İbnî Hânefiyye)ye göre bu lâfz-ı kerîm Resûli mükerrerem sallemü aleyhi ve sellem'in mübârek isimlerindedir. Ba'zularınca da 'Yâsîn' demek 'Yâ seyyid' demektir ki yine maksud nebiyy-i muhterem sallemü aleyhi ve sellemdir. 'Şifâyi şerîf'. ”<sup>115</sup>*

Yâsîn sûresinde iki dünya saadetin yolları, ahirete dair bilgiler verilmektedir. Gaflet uykusunda olanlar uyartılmaktadır. Kapleri aydınlatmakta, ferahlatmaktadır. Bu yüzden Askerî Muhammed, bir beyitte Peygamber Efendi'mizin gözünü Yâsîn sûresine benzetmiştir.

Saçı “ve'l-leyli” yüzi “ve'ş-şems”ü alnı “ve'l-kamer”  
Gözleri “yâsîn” ü “tâ-hâ” zülfi “ve'r-reyhân” imiş (s.218:95:2)

Şairin Yâsîn ve Tâhâ sûresine benzettiği Peygamber Efendi'mize ait olan gözler, bir başka beyitte Tâhâ ve Tâsîn sûrelerine benzetilmiştir. Tâsîn, Kur'ân'ın yirmi yedinci sûresi olup doksan üç âyettir. Hz. Süleyman'ın ordusuna yol veren karıncayı anlatır. Tâhâ sûresi yüz otuz beş âyettir. “Hz. Ömer'in bu sûre vesilesiyle Müslüman oluşu, İslâm tarihinin önemli bir hatıra sayfasıdır.”<sup>116</sup>

Saçı “ve'l-leyli”dür zülfi dahı “fi-leyletü'l-kadri”  
Yüzi “ve'ş-şemsi ve'd-duhâ” gözi “tâsîn” ü “tâhâ”dur (s.186:61:6)

Yüzi “e'r-rahmân” anuñ hem “alleme'l-Kur'ân” durur  
Lâ'l-i sahfında anuñ “e'ş-şemsi bî-husbân” imiş (s.218:95:4)

## 1. 6. HADİSLER

**El-fakru sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyn:** “Fakirlik iki cihânın yüz karalıdır.  
Hadîs-i Şerîf.”<sup>117</sup>

Askerî Muhammed, fakirliğin iki dünyada da yüz karası olduğunu anlatan Hadis-i Şerifi divanında kullanmıştır. Bu Hadis-i Şerifin anlamının aşikâr olduğunu

<sup>115</sup> Balıkesir’li Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, C.2, İstanbul, 1973, s. 779.

<sup>116</sup> Türk Diyanet Vakfı, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara, 2006, s.311.

<sup>117</sup> Türk Diyanet Vakfı, *Şeyhülislâm İbn Kemâl*, Komisyon, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1986, s. 302.

söylemiş ve kendi halini arz etmiştir. Şairin iki âlemde ne bir dirhemi vardır ne de şairin kendi dirhemi vardır. Habbe sözcüğü tohum, dirhem manasındadır. Dirhem ise günümüzde üç gram ağırlığa denk gelen ağırlık ölçüsüdür.

Fakir kişi her zaman başkalarına muhtaç olur. Başkasına muhtaç olmak sabredilmesi zor bir durumdur. Peygamber Efendi'miz de bu yüzden iki cihanın yüz karalığıdır, demiştir. Bu hadis, “*tasavvufta fenâfillahı ifade eder.*”<sup>118</sup> Mutasavvıf olan Askerî Muhammed, bu dünyada fakirdir ve şairin ahiret içinde dirhemi yoktur yani fakirdir. Kendi dirheminin olmayışı da kendi varlığını yok etmesidir. Şair, kendini maddeden soyutlamıştır ve her zaman Allah'a muhtaçtır. Şairin Allah'a duyduğu aşktan başka hiçbir şeyi yoktur.

Çün “el-fakru sevâdü'l-vechi fi'd-dâreyn” ‘ıyân oldu  
Dü-âlemde ne bir habbem ne hod bir dirhemüm vardur (s.170:46:7)

**Ente min nûri:** “*Huliktu enâ ve ente min nurullâhi teâla. Sen benim nûrumdansın.*”<sup>119</sup> Askerî Muhammed, peygamberimizin ve Hz. Ali'nin Allah'ın nurundan yaratılmasını anlatan hadise divanında bir beyitte yer vermiştir. Hz. Muhammed (s.av.) son peygamberimiz, Hz. Ali de son halife aynı zamanda Peygamber Efendi'mizin sevgili damadıdır. Hz. Ali, gizlilik şehrinde “hel etâ” sırrıdır. Hel etâ, İnsan sûresinin ilk âyetidir ve insanın yaratılışını anlatır.

İlk yaratılan Hz. Muhammed'in nurudur. Hz. Muhammed, Allah'ın nurundan yaratılmıştır. Tüm müminler de Hz. Muhammed'in nurundan yaratılmışlardır. Zayıf hadis olsa bile müminlerin Hz. Muhammed'in nurundan yaratılması ve Hz. Muhammed'in de Allah'ın nurundan yaratılmış olması yine bu hadisi önemli kılar.

“Ente min nûri” didi aña Muhammed Mustafâ  
Ol hafî şehrinde sırr-ı “hel etâ”dur “hel etâ” (s.127:11:6)

<sup>118</sup> İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011, s.401.

<sup>119</sup> Sarı, a.g.e., s.75.

**Et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât:** Birlik, ilintileri gidermekle olur.

Askerî Muhammed, Allah'ın birliğine inanan, kendi varlığından geçmiş hakiki bir mutasavvıftır. Şair beyitte kendine seslenerek sonradan meydana gelen varlığından ayrılmasını, evveli olan Allah'ın kendi zatına bakmasını söylemiştir. Askerî Muhammed, Allah ile bir olabilmek için kendi varlığından vazgeçmektedir.

Burada bahsedilen birlik Allah ile bir olma yani Allah'a gönülden bağlanmadır. İlintiler ise kulun arzu ve hevesleridir, mâsivâdır. Gönülden mâsivâyı atıp sadece Allah'ı gönülde mihman etmekle İlahî birlik gerçekleşir.

Çünkü “et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât” didiler

‘**Askerîyâ** kes hudûsdan ‘aynuñı kadîme bak (s.231:106:5)

**Küntü kenz:** Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü enu; rafe fe-halaktül-halka li-rafe. “*Ben, gizli bir hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlûkâtı yarattım.*”<sup>120</sup> (Kudsî Hadis)

Askerî Muhammed, şiirlerinde sık sık Allah'ın gizli bir hazine olması ve bilinmek için kâinatı yaratmasını anlatan hadisi iktibas ile zikretmiştir. Küntü kenz, fe ahbebtü, kenz-i mahfî ifadelerini beyitlerde kullanmıştır. Allah, gizli bir hazinedir ve bilinmek, sevmek için kâinatı yaratmıştır. İnsanın hâlini aynı dertten muzdarip olanlar bilir. Şair de “fe ahbebtü” rumuzundan anlayanların kendisini anlayabileceğini söylemiştir. Kendisi Allah'ın gizli hazinesine erdiğini, ulaştığını; aşka misafir olduğunu belirtmektedir. Misafir olduğu aşk, Allah aşkıdır.

Şol “fe ahbebtü” rumûzın añlayan añlar bizi

“Küntü kenzu'llâh”a irdüm ‘aşka mihmânım bu gün (s.288:164:5)

**Levlâk:** “*Levlâke levlâke lemâ halaktü'l eflâke: (Ey Muhammed) sen olmasaydın, felekleri (âlemleri) yaratmazdım.*”<sup>121</sup> (Kudsî Hadis)

---

<sup>120</sup> Pala, a.g.e., s. 38.

<sup>121</sup> Yılmaz, a.g.e., s.113.



Allah, kâinatı Hz. Muhammed olduğu için yaratmıştır. Hz. Muhammed (a.s.) için “Sen olmasaydın, kâinatı yaratmazdım.” buyurmuştur. Şair, âlemlerin Rabb’inin Hz. Muhammed (s.a.v)’in üstüne levlâk giysisini giydirdiğini söylemiştir. Halkın arzusu, Hakk’ın sevdiği sultanların padişahı bizdedir diyerek bununla övünmektedir. Şair, Hz. Muhammed’i sultanların sultanına benzetmiştir.

Eğnine levlâk hil’atin giydürdi Rabbü’l-‘âlemîn  
Mahbûb-ı Hak maksûd-ı halk ol şâh-ı sultân bizdedür (s.192:68:3)

**Lîma’allâh:** “Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne mukarreb melekler ne de bir nebi o yakınlığı elde edememiştir.”<sup>122</sup> buyurulmuştur.

Bu hadiste anlatılan yakınlaşma Allah’ın peygamberimizi huzuruna davet etmesiyle Hz. Muhammed’in Mirac’a yükselmesini anlatmaktadır. Hz. Muhammed’in Allah ile arasındaki mesafe Miraç’ta iki yay arası kadar olmuştur. Bu yakınlaşma canı sarhoş etmiştir. Bu yüzden bu yakınlaşma şair tarafından badeye benzetilmiştir. Gönül peymânesi (kadehi) dolmuştur, şaraba ihtiyaç kalmamıştır. Gönül kadehe, gönüldeki coşku şaraba benzetilmiştir.

“Lima’allâh” bâdesi çün cânı sermest eyledi  
Toldı dil peymânesi sahbâyâ hâcet kalmadı (s.350:224:3)

**Men ‘Aref:** “Men ‘arefe nefsehu fekad ‘arefe rabbehu. Nefsini bilen Rabbini bilir.”<sup>123</sup>

Nefis, insan için inişli çıkışlı bir yoldur. Bu yolun sonu Hakk’ın visalidir. İnsanı bu yolda alçaltan ve yükselten yine nefistir. Askerî Muhammed, bir beytinde nefsinin bilerek Rabbini bilmeyi anlatan hadisi hem iktibas ederek hem de açıklayarak işlemiştir. İnsan nefsinin bilirse ve onu Rabbinin isteklerine göre terbiye edebilirse

---

<sup>122</sup> Yılmaz, a.g.e., s.115.

<sup>123</sup> Sarı, a.g.e., s.92.

Rabbini hakiki anlamda bilir. Nefsini yüceltmeyen, nefsinin emri altına giren Allah'ı anlayamaz, bilemez.

“Men ‘aref” sırrın bilüben nefsüñi añlayıgör  
Nefsini fehm itmeyenler añlamaz Mevlâsını (s.345:219:4)

**Men reânî:** Men reânî fegad ra el haggi. Her kim beni gördü; muhakkak Hakkı gördü.<sup>124</sup>

Askerî Muhammed, Peygamber Efendi'mizin kendisini görenin Allah'ı göreceğini anlatan hadisi iktibas yoluyla beytinde kullanmıştır. Bu hadiste anlatılan Allah'ın Peygamber Efendi'mizde tecelli etmesidir. Allah, Hz. Muhammed'i nurundan yaratmış, tecellisini de kendisine yansıtmıştır. Şair, beyitte hakikat ülkesinin şehrini sır içerisinde seyredip ilim ve irfan denizinde baştanbaşa gezmesini söylemiştir. İlim ve irfan derinlik bakımından denize benzetilmiştir. Allah'ın gizli hazinesinden manalar incisini toplamasını, vücudun denizinden Allah'ın büyük isimlerinin sırrını bulmasını istemiştir. Men reânî penceresinden Allah'ın nazarını (tecellisini) görmesini söyleyerek hadisi zikretmiştir.

Seyr idüp sırren hakîkat ıklîminüñ şehrini  
Ser-te-ser eyle temâşâ ‘ilm ü ‘irfân bahrını  
Kenz-i mahfî mahzeninden dir ma‘ânî dürrini  
Bul vücûduñ kulzümünden ism-i a‘zam sırrını  
“Men reânî” revzeninden kıl nazaru’llâhı gör (s.366:232:16)

**Mûtû kable en temût:** Ölmeden evvel ölünüz.<sup>125</sup>

Peygamber Efendi'mizin söylemiş olduğu hadislerden biri de “Ölmeden evvel ölünüz.”dür. Kişi, ölmeden önce dünyada ölüme hazırlanmalı, ahiret için hazırlıklarını yapmalıdır. Her an ölecek gibi yaşmalıdır. Askerî Muhammed, bir beyitte ölmeden önce ölüme hazırlanılması gerektiğini zahidin hazırlanmadığını

<sup>124</sup> Sarı, a.g.e., s.93.

<sup>125</sup> Sarı, a.g.e., s.94.

söylemiştir. Zahidler, sürekli ibadetle meşgul olurlar ancak ibadetin özüne ulaşamazlar. Zahid nefesine hâkim olamamış, dînin özüne inme konusunda gayret gösterememiştir. Bu yüzden şair, zahid yürü diyerek ölmeden evvel hazırlananların yoluna engel olmamasını söylemiştir.

Çün hadîs-i Mustafâdur “mûtû kabla en temûtû”

Cehd idüp ölmezden evvel ölmedüñ zâhid yürî (s.334:207:3)

### 1. 7. DU‘Â

Dua kelimesinin sözlükte “gelmesini istemek, muhtaç olmak, teşvik etmek; sevk etmek; çağırmak; yardım istemek; davet etmek; yakarmak; ölüye ağlamak”<sup>126</sup> vb.anlamları bulunmaktadır.

Allah kâinatı bilinmek, sevilme için yaratmıştır. Kâinat ve kâinat içerisindeki her şey O’na aittir. Biz kullar aciz ve küçücük birer zerrelereyiz. Allah’tan geldik yine Allah’a döneceğiz. Allah, kullarını dünyada sınava tabi tutar, sıkıntılar verir. Bu sıkıntılar, dertler karşısında acziyetini hisseden insan Allah’a yalvarır, O’na sığınır, O’ndan meded bekler. Askerî Muhammed, kulların Allah’tan istemelerini şöyle anlatmıştır: *Dest açup senden du‘âya lutfuñ eylerler niyâz* (s.384:244:5). Allah candan, gönülden dua edenleri, kendini zikredenleri sever, onların dualarını kabul eder.

Askerî Muhammed, yalnız Allah’a sığınmış, yalvarmış, O’ndan meded beklemiştir. Sosyal hayatta olduğu gibi şiirlerinde de sık sık Allah’a dua etmiştir. Şair, Allah’ı hayırlı dualarla zikretmiştir. (s.358:228:8) Şair, Allah’ın kalbine nazar kılmasını, kendisine yardım etmesini, kerem ve lütuf vermesini; insanların kaplarından hasedin gitmesini vb. duaları Allah’tan dilemiştir.

Şair şiirin bir dörtlüğünde iktibas yoluyla ‘İlâhî bize “el-‘iyâz” gerekmez.’ ifadesini kullanmıştır. “El-‘iyâz”, sığınma demektir. Kullar, Allah’a sığınır. Şairin bana sığınma gerekmez demesi zaten Allah’a sığınmış olmasından kanaklanmaktadır. Şiirde kullanılan isti‘âz, Euzü besmele çekerek dua etmek

<sup>126</sup> Bekir Topaloğlu ve Hayreddin Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, Yılmaz Ofset, İstanbul, 1969, s.102.

manasındadır. Dörtlüğün ikinci mısrasında da *varlık elinden sana sığındık*, derken bunu kastedmiştir. Allah kerem ve lütuf sahibidir. İstedğine lütfeder. Askerî, Allah'ın kerem ve lütfunu sunarken kendisine kural dışı davrandığını yani bol ihsanda bulunduğunu söylemiş ve Allah'a bu kereminden dolayı şükremiştir.

Gerekmez İlâhî bize “el-‘iyâz”  
Bu varlık elinden saña isti‘âz  
Kerem ü lutfuñdan itdüh bizi şâz  
Çok şükür Yâ Rabbi el-hamdüli’llâh (s.328:204:1)

Askerî Muhammed, kulların sıkça zikrettiği “Bâreke’llâh Hak te‘âlâ” duasına bir beytinde yer vermiştir. “Bâreke’llâh Hak te‘âlâ” “Allah mübarek etsin, hayırlı ve bereketli olsun.” manasındadır. Bu duanın sırrını Allah'ın kullarına gösterdiğini söylemiştir. Bu duada Allah'ın büyük hikmeti vardır. Allah, adıyla edilen duayı sever ve kabul eder.

“Bâreke’llâh Hak te‘âlâ” sırrın ızhâr eylemiş  
Şüphesiz bildüm ki anı kudret-i yezdân eylemiş (s.219:95:16)

İnsanlar, birbirlerinden istekte bulunurken Allah rızası için ifadesini sık kullanırlar. Bu duada dikkat edilecek husus isteğin Allah rızası için olmasıdır, kulun kendi isteği için değil. Askerî Muhammed, Allah rızası için manasına gelen “Şey’en li’llâh” ifadesini şiirinde kullanmıştır. Şair, hakiki aşkı tanımış bir zattır. Gönlü dünyanın şarabına kanmaz. Allah'a kavuşma arzusu içerisindedir. Şiirinde gönlünün kavuşma suyuna susadığını belirtmiştir. “Şey’en li’llâh” (Allah rızası için) edip Allah'ın lutfuna sığınmış, ihsana gelmiştir.

Kanmaz gönül dünyânuñ şerâbına  
Gâyet teşne oldı vasluñ âbına  
“Şey’en li’llâh” idüp lutfuñ bâbına

İhsâna geldük biz saña İlâhî (s.338:212:3)

Askerî Muhammed, Allah'a dua etmiş ve Askerî kulunun duasını lütfederek kabul etmesini dilemiştir. Şair yalnız kendisini değil tüm insanları cennete layık görmesini ve yardım etmesini niyaz etmiştir. Şair, şiirinde Allah'ı padişaha benzetmiştir.

‘Askerî bendenün temennâsını

Kabûl it lutf ile sen du‘âsını

Cennete lâyık it ‘âm ü hâsını

‘Înâyet eyle sultânım ‘ibâde (s.308:183:11)

## 1. 8. KAZA VE KADER

Allah her şeyi ezelde yaratmış ve yarattıklarına belirli bir nizam vermiştir. Bu nizam içerisinde vakti gelince her şey bir bir yerine gelmektedir. Kullarından da imanın esaslarından olan kaza ve kadere inanmalarını istemiştir. Kaza ve kader Dinî Kavramlar Sözlüğü’nde şu şekilde açıklanmıştır:

*“Kader, Allah’ın ebede kadar olacak şeyleri zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini, nasıl ve ne zamanda olacaklarsa onların tamamını ezelde bilip o şekilde sınırlaması ve takdir etmesine denir.”<sup>127</sup>*

*“Kaza, Cenâb-ı Hakk’ın ezelde irade etmiş olduğu ve takdir buyurduğu şeylerin, zamanı gelince her birisini ezeli ilim, irade ve takdirine uygun bir biçimde meydana getirmesi ve yaratmasıdır.”<sup>128</sup>*

Askerî Muhammed, divanında kaza ve kaderle ilgili olarak “hikmet levhi, kudret kalemi” ifadelerini kullanmıştır. Allah şüphesiz hikmet sahibidir. Her şeyi bilen yalnız O’dur. Hikmetin levhinde her hakîm âcizdir. Hikmetin levhi ile ezal bezminde her şeyin önceden yazılmış olması yani kaza ve kader kastedilir. Allah’ın ezelde belirlemiş olduğu, başa gelecek şeylere kimse karşı koyamaz. Herkes kaza ve kader karşısında âciz kalır.

<sup>127</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.353.

<sup>128</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.367.

Hâkim-i mutlaksın ey Hak şüphesüz  
Hikmetüñ levhinde ‘âciz her hakîm (s.263:139:4)

Askerî Muhammed bir başka beyitte kudret kaleminin hikmet erkânını yazdığını söylemiştir. Cenab-ı Hakk, her şeyi hikmetli ve maslahatlı (keyfiyet) yaratmıştır. Hikmet esaslarını kudret kalemi yazmıştır. Kudret kalemi, Allah’ın kaza ve kaderi yazdığı kalemdir. Şair, gizliliklerin bahsedildiği ilmin defter ve dîvânı olduğunu belirtmiştir.

Hikmet erkânını kudret kalemi itdi rakam  
Biz ledünnî mecma‘ inuñ defter ü dîvânıyuz (s.194:69:6)

## 1. 9. ÂHİRET VE İLGİLİ MEFHURLAR

### 1. 9. 1. Âhîret

Divanda “ ‘ukbâ, dâr-ı ‘ukbâ, ma‘âd, ‘âlem-i asl” isimleriyle zikredilen ahiret, insanların bu dünyadan sonra gideceği sonduz âlemdir. Kişi öldükten sonra ahirete gidecektir. Kıyametin kopmasıyla tüm insanlar mahşer denilen yerde toplanacak, mizan tartısında ameller ölçülerek sırat köprüsünden geçilecektir. Sırat köprüsünden geçenler cennete, geçemeyip düşenler cehenneme gideceklerdir.

Ahîret, Dinî Kavramlar Sözlüğü’nde şöyle yer almıştır: “*İsrafil’in Allah’ın emriyle kıyametin kopması için Sûr’a ilk defa üflemesinden ikinci defa üflemesine, daha sonra cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmelerine kadar olan zaman veya Sûr’a ikinci kez üfürülüştten başlayıp, ebedî olarak devam edecek olan zaman anlamında kullanılmıştır.*”<sup>129</sup>

Allah, iki âlem yaratmıştır. İlki fâni olan bu dünya, ikincisi baki olan ahirettir. Askerî Muhammed, bir beytinde iki dünyanın da Allah’ın olduğunu söylemiştir(s.134:18:1). İçinde Allah aşkı olanların yeri cennet, olmayanların cehennemdir(s.229:103:4). Şair, şiirlerinde pek çok kez Yunus Emre’nin “Bana seni gerek seni” şiirini hatırlatmaktadır. Halkın kimine dünya kimine ahret gerek, bana hiçbir şey gerekmez Hazret-i Mevlâ gerek (s.368:234:1) diyerek ahiret hakkındaki düşüncesini açıklamıştır. Şair, yine bir şiirinde Allah’ı seven kişi için dünya ve ahiret

<sup>129</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.13.

nedir, sorusu ile istifham yaparak Allah'ın dünya ve ahiretten daha önemli olduğunu söylemiştir:

Kimisi dünyâyı ister kimisi 'ukbâ diler

Kimi Mevlâyı sevüp dir dünyâ vü 'ukbâ nedür (s.176:50:23)

### 1. 9. 2. Kıyâmet, Haşr, Mahşer

Kıyamet günü beyitlerde kıyamet, haşr, mahşer, rûz-ı kıyâmet, dîvân-ı mahşer, rûz-ı mahşer isimleriyle zikredilmiştir. Kıyamet bu dünyanın sonu olup mahşer meydanında insanların dirilip toplanacağı andır. O gün kimse kimseyi tanımayacak, büyük bir kargaşa yaşanacaktır. “*Sözlükte ‘dikilmek, ayağa kalkmak, durmak ve canlıların Allah huzurunda saygıyla duracakları gün’ anlamlarına gelen kıyâmet, dinî kavram olarak, Yüce Allah’ın ezelde takdir ettiği zaman gelince, dünyadaki bütün canlıların ölmeleri, sonra bütün ölmüşlerin Allah tarafından diriltilmeleri, mahşer yerinde toplanmaları, hesaba çekilmeleri ve dünyadaki işlerinin karşılıklarının verilmesidir.*”<sup>130</sup>

Askerî Muhammed; kıyamet kopunca halk içinde rezil eylememesini (s.314:190:3), haşre dek hayır ile anılmayı (s.359:229:4), haşre dek anılmanın ölmeyeceğinden (s.359:229:7), kalbinde duyduğu aşkın efkârının haşre dek geçmeyeceğini (s.232:108:1), Allah aşkının verdiği sarhoşluğun haşre dek süreceğini (s.214:91:1) beyitlerde anlatmıştır.

Şair bir şiirinde kendini soyutlayarak kendine seslenmiştir. Allah'ın aşkının şarabını içtiğini ve bu şarabı içen herkesin haşre kadar sarhoş olacağını söylemiştir. Aşk, insanı mest eder. Tasavvuf elince aşkın vermiş olduğu duygu şaraba ve âşığın halleri de sarhoşa benzetilir.

Anuñ ‘aşkı şarâbın nûş idübdür ‘**Askerî Derviş**

Ayılmaz haşre dek hergiz olupdur tâ ebed mestân (s.287:162:8)

### 1. 9. 3. Sırât

Etrafi sınırlı yol manasındadır. Sırât, “*‘yol’ manasına gelen sırat, cehennem üzerinde bulunan bir yol veya köprüdür. Müminler cennete bu yoldan geçerek*

<sup>130</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.378.

*ulaşacaklardır. Onun gerçek mahiyetini ise ancak Allah bilir. Bir rivayete göre iyi veya kötü amel sahibi olan herkes cehenneme uğrayacak, fakat Yüce Allah iyileri cezalandırmayıp oradan kurtaracaktır.*"<sup>131</sup>

Mutasavvıf şairler tarafından ele alınırken daha çok İslâmiyet yolu manasındaki sırât-ı müstâkîm ifadesi ile birlikte kullanılmıştır. Askerî Muhammed bir beytinde sırat köprüsünden geçmeyi ele almıştır. Şair bir önceki beyitte İslâm'ın şartlarını saymıştır. Kim İslâm'ın şartını yerine getirirse sırat köprüsünü tez yani çabuk geçecektir. Sırat köprüsünü geçen cenneti bulacak yüksek derecelere ulaşacaktır.

Kim tutarsa bunları yarın sırâtı tiz geçüp  
İrişüp dârü's-selâma bula 'âlî derecât (s.136:20:18)

#### 1. 9. 4. Sûr

Kıyamet gününde İsrâfil Aleyhisselâm'ın çalacağı borunun adıdır. İsrâfil Aleyhisselâm'ın sûru ilk üflenmesiyle kıyamet kopacak, ikinci üflemesi ile insanlar yeniden dirileceklerdir. Askerî Muhammed, bir beyitte sûru benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Şair, dervîştir. Dervişlerce büyüklerin manzum sözlerine nutuk denir. Askerî Muhammed, konuşursan her nefes Allah'ın üfürmesi olacağını söylemiştir. Allah'ın her bir kelamının ölüleri dirilten sûr olduğunu ifade etmiştir. "Mürdeyi ihyâ eder" ile Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesine telmihte bulunulmuştur. Allah'ın kelamı ise Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kişi Kur'ân'ı her okuduğunda sûr sesini duymuş gibi yeniden dirilecektir.

Nefha-i Rûhü'l-kudüstür nutk iderseñ her nefes  
Mürdeyi ihyâ ider her bir kelâmı sûr imiş (s.216:93:8)

#### 1. 9. 5. Elest (Ezel) Bezmi

Bezm kelimesinin sözlük anlamı meclis, sohbet meclisidir. Tüm ruhların toplanıp Allah ile muhabbet edildiği yerdir. Elest bezmi, Kur'ân'da A'râf sûresinin

---

<sup>131</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.593.



172. âyetinde “kâlû belâ” olarak geçer. Allah’ın kullarına “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (Elestü birabbiküm) diye sorunca kullar da “Evet, Rabbimizsiz.” (Kâlû belâ) demişlerdir. Bu cevap aynı zamanda Allah’a verilen kulluk sözüdür. Divan Edebiyatı’nda sık sık zikredilmiştir. Allah’ın kullarına sorması bade, kullarının cevap vermesi badeyi içip sarhoş olması olarak tasavvur edilir. Beyitlerde “bezm-i elest, elest bezmi, sâkî-i bezm-i elest, bâde-i câm-ı elest, câm-ı elest, kâlû belâ, bezm-i câm, bezm-i vahdet, vasl-ı sübhân bezmi, misâk, ahd” olarak zikredilmiştir.

Şair, ezel bezminde kulun Allah ile buluşmasını vuslat şarabı olarak tasvir etmiştir. Bu şaraptan içenler yani Allah’ın vuslatına erişenler sarhoş olmuşlar, kendilerinden geçmişlerdir. Allah, sultandır. Ezel bezmi de bu sultanın sohbetinin has meclisidir.

Nûş idüp vuslat şarâbın olmuşuz mestâne biz  
Bezm-i hâs-i sohbet-i sultâna irişdük hele (s.309:184:13)

Askerî Muhammed bir beytinde dünyaya gönderilmeden önceki (elest bezmi) ve dünyadan sonraki (haşr) dönemi bir beyitte kullanmıştır. Haşr, kıyamet koştuktan sonra insanların bir yere toplanmasıdır. Şair, bin haşr olsa az dahi ayılmayacağını söylemiştir çünkü şairin gönlü ezelden, elest bezminden beri sarhoştur.

Ger nice biñ haşr ola ayılmaya bir zerrece  
Tâ ezel bezm-i elest mestânesidür göñlimüz (s.211:87:7)

### 1. 9. 6. Âhir Zaman

Dünyanın kıyamete yakın son devresine ahir zaman denilmektedir. Şair, ahir zaman ifadesini iki yerde kullanmıştır. Birincisinde ahir zaman içerisinde Hz. Muhammed (s.a.v.)’in son peygamber olduğundan bahsetmiştir(s.352:226:1:8). Diğerinde ise Peygamber Efendi’imizin iki siyah gözü ahir zaman fitnesi olarak tasavvur edilmiştir. Peygamber Efendi’imizin sözü tatlılık, hoşluk bakımından Kevser çeşmesine, yüzü Fâtiha suresi olan seb‘a’l-mesânî’ye, kaşları semadaki kavs-i

kazaya, kirpikleri okun ucundaki peykâna ve iki siyah gözü fitneye benzetilmiştir. Fitne; edebiyatta sıkıntı, ayartma, küfür olarak teşbih edilir. Küfür, siyah renktedir. Küfrün siyah renkli olmasından dolayı fitne olarak anılır. Gözün ahir zaman fitnesine benzetilmesi mecazi anlamdadır.

Kelâmuñ çeşme-i kevser yüzüñ seb‘a’l-mesânîdür  
İki çeşm-i siyâhuñ fitne-i âhir zamânıdır  
Mübârek kaşlaruñ kavs-i kaza-yı âsmânîdür  
Hudânuñ hûn-feşânuñuñ gönül her dem nişânıdır  
Tîr-i müjgânınuñ şâhum irür çak câna peykânı (s.375:238:3)

### 1.9.7. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar

#### 1.9.7.1. Cennet

Cennet kelimesi “*‘bitki ve ağaçlarla örtülü yer ve bahçe’ anlamına gelen cennet, din literatüründe, îmân edip sâlih amel işleyenlere ahirette vaad edilen nimet ve mükafât yurdu demektir.*”<sup>132</sup>

Askerî Muhammed beyitlerde “dârü’s-selâm, behişt, ‘illiyân, ravza-i cennet, ravza-i rıdvân, irem, bağ-ı irem, bağ-ı lâhût, bağ-ı kudsî, cennât, uçmak, firdevs, na‘îm, dârü’l-na‘îm, me’vâ, dârü’l-karâr, ‘adn, cinân, ravza-i rıdvân, bağ-ı rıdvân” adlarıyla zikretmiştir. Şair, dünyanın baştanbaşa cennet nimetleriyle dolsa gönlünün eğlenmeyeceğinden (s.116:2:8), sırat köpsürünü tez geçenin cennete ulaşacağından (s.136:20:18), Peygamber Efendi’imizin şefaât şerbetini sunması ile cennette müminlerin rahat olacağından (s.137:20:21), cennette huri ve gılman olduğundan (s.138:21:10), Allah’a kavuşmanın cennet olduğundan (s.169:45:2), Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın cennetten çıkarılmasından (s.175:50:12) bahsetmiştir. Askerî Muhammed, beyitlerde cenneti genel olarak birinci anlamıyla kullanmış, benzetme unsuru olarak Peygamber Efendi’imizin yanağı cennette benzetilmiştir(s.186:61:5).

Askerî Muhammed, Allah aşkıyla yanıp tutuşan bir zattır. O, Allah’tan başka hiçbir şey istememektedir. Cenneti, huriyi gönlü dilemez. Cennetin nimetlerinden

<sup>132</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.96.

ummaz. Cehennemden ateşinden korkmaz. Allah, iyi kullarına cenneti ikram, lütuf olarak vermiştir. Bunu reddetmek kullara yakışmaz. Burada şairin cenneti istememesi mecazi anlamdadır. Şair önceliğin Allah'a ulaşmak olduğunu anlatmak için bu ifadeyi kullanmıştır.

Ne cahîmden idüp vahşet ne na'îmden umar ni'met  
Dilemez hûrî vü cennet göñül Allâhını ister (s.188:64:3)

Yalnız Allah'ı isteyen şair cenneti pir pula verseler dahi almayacağını bir beytinde belirtmiştir. Cennet bağının gül bahçesinden reyhanını derlediğini söylemektedir. Reyhan, hoş kokulu bir çiçektir. Şairin cennetin gül bahçesinden reyhanı derlemesi ile anlatmak istediği herkesin cenneti isterken kendisinin cennete ve cennetin sahibi Allah'a ulaşmış olmasıdır.

Bir pula almam virseler Cennet ilinüñ bâgını  
Bâg-ı Cinân gül-zârınuñ reyhânını dirdim bu gün (s.290:166:6)

#### 1.9.7.2. Tûbâ

Tuba “*Cennette, kökü semâda bulunan ağaç.*”<sup>133</sup> olarak tanımlanmaktadır. “*Arapça, müjde anlamında bir kelime. Cennette bulunan bir ağaç. Üns makamı, ilâhî huzurda sükûn ve huzur halinde bulunmak.*”<sup>134</sup>

Tûbâ, Divan Edebiyatı'nda genellikle sevgilinin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Askerî Muhammed, beyitlerde tûbâyı hem birinci anlamıyla hem de sevgilinin boyuna teşbihle kullanmıştır. Şair, bir beyitte kendine seslenmekte aşka ulaşip sevgiliyi seyretmesini, sevgilinin cennetteki tuba ağacına benzeyen boyunu görmesini istemiştir. Şairin bahsettiği sevgili hakiki sevgilidir.

<sup>133</sup> Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ, Ankara, 2000, s.443

<sup>134</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.663.

‘Aşka iriş gel beri seyr idüben dil-beri  
Göresin ey ‘Askerî kâmet-i tûbâsını (s.340:214:7)

#### 1.9.7.3. Rıdvân

Sözlük anlamı memnunluk, razılık, hoşnutluk olan rıdvân, cennetin kapıcısı olan büyük meleğin ismidir. Rıdvân beyitlerde ravza-i rıdvân, bağ-ı rıdvân, cennet-i rıdvân olarak tamalamalar halinde kullanılmıştır. Askerî Muhammed, kim irfana erip kavuşma şarabını içip kansa Rıdvân bağına da girse gönül eğlenmez, mutlu olmaz. Allah’ı bilen, Allah’a kavuşma şarabını içen cennete girse bile yine Mevlâ’yı ister. Bu beyitte bâğ-ı rıdvân ile cennet bahçesi kastedilmiştir.

Diler kim ire ‘irfâna içüp vasluñ meyin kana  
Girerse bâğ-ı rıdvâna gönül eğlenmez ey Mevlâ (s.116:2:10)

#### 1.9.7.4. Kevser

Cennet ırmaklarının kaynakları, cennette bir havuz veya nehir adıdır. Ethem Cebecioğlu tarafından Kevser şöyle izah edilmiştir: “*Arapça, çokluk, çok şey demektir. Cennette Allah’ın nimetlerinden olan bir ırmak. Bu ırmağın suyu baldan tatlı, kardan sudak, bir içen bir daha susamaz. Cennetin diğer ırmakları Kevser’den çıkmıştır. Pek çok hayr. Kevser şarabı.*”<sup>135</sup>

Askerî Muhammed beyitlerde çeşme-i kevser, âb-ı kevser, sâki-i kevser, havz-ı Ahmed kevseri gibi terkiplerle ele almıştır. Şair Peygamber Efendi’mizin dudaklarını (s.186:61:5), ağzını (s.166:42:6), kelamını (s.375:238:3) kevser benzetmiştir. Askerî Muhammed, bir beyitte Peygamber Efendi’mizin kelamını kevser çeşmesine benzetmiştir. Kevser cennette akan ırmaktır, tatlıdır. Peygamber Efendi’mizin kelamı da hoştur, tatlıdır. Yine aynı mısrada mutlak denizine benzetmiştir. Peygamber Efendi’mizi irfan denizine, ölümsüzlük suyu âb-hayatın kaynağına benzetmiştir.

---

<sup>135</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.370.

Çeşme-i kevser kelâmuñ bahr-ı mutlakdur senüñ  
Sensüñ ol deryâ-yı ‘irfân menba‘ı âb-hayât (s.135:20:4)

#### 1.9.7.5. Hûrî (Hûr), Gılmân

Huri cennet kızları, gılman da bıyığı çıkmamış delikanlı manasındadır. Askerî Muhammed, hûri ve gılmanı daha çok birinci anlamda kullanmıştır. Yalnız bir beyitte Hz. Muhammed (s.a.v)’in yanağının üzerinde benin her birini huriye benzetmiştir(s.216:93:3). Şair, beyitlerde huri ve gılmandan bahsedirken Allah’ın zatının ve aşkının daha önemli olduğundan, huri ve gılmanın kendisine gerekmediğinden bahsetmiştir. Yine bir beyitte Allah’ın zatını talep eden kişinin huriye, cennete bakmayacağını söylemiştir. Kimi insanlar, cenneti istemektedir, kimileri Allah’ı. Şair Allah’a gönül verenlerin, âşık olanların huri, gılman ve cennete aldanmayacağını söylemiştir. Aldanmaz anlamında “Aldanır mı? diye istifham sanatı ile soru sormuştur. Yine burada cenneti, huri ve gılmanı mecazi anlamda istememektedir. Şairin asıl anlatmak istediği Allah’ın zatına visalidir.

Cennet-i hûriye bakmaz zâtını kılan taleb  
‘Âşık olan aldanur mı hûri vü gılmânile (s.290:166:6)

### 1. 9.8. Cehennem

Askerî Muhammed, beyitlerde tamû, cahîm, nâr-ı cahîm, havf-ı cehennem olarak zikretmiştir. Şair, içinde Allah aşkı olmayanların yerinin cehennem olduğunu söylemiştir(s.229:103:4). Cehennem ateşinden selamet kılması için Allah’a niyaz etmiştir(s.314:190:3). Askerî Muhammed, beyitlerde cehennemi genellikle cennet ile birlikte ele alınmıştır. Şair için cennet de cehennem de önemli değildir. Onun için önemli olan Allah’tır.

Askerî Muhammed, bir dörtlüğünde sıdk ile Allah’ı zikredenlerin selamete erip cehennem ateşinden çıkacağını söylemiştir. İmanda ve İslâmiyette sıdk (sadıklık) hassas konulardan biridir. Ezel bezminde edilen yeminin tutulması icap edilir. Allah’ın birliğine inanan ve yalnız O’na kulluk edenler cehennemden

âteşinden kurtulurlar. Allah'a şirk koşanlar, emredici nefsin hilelerine kananlar gönül mülkünü lanetlenmiş, kovulmuş şeytandan alırlar. Gönül mülkü, kişinin gönlünü verdiği ve ahirette edineceği maldır. Lanetlenmiş şeytanın insana vereceği ancak ateştir.

Sürenler sıdkile şol mâye zikrin  
Halâs olup çıkar nâr-ı cahîmden  
Bozup tevhîd ile emmâre mekrin  
Göñül mülkin alur dîv-i râcimden (s.281:158:1)

### 1. 9. 9. Diğer Ruhânî Varlıklar

Manevî âleme ait varlıklar, ruhanî varlıklar olarak da anılır. Askeri Muhammed divanda cennet, cehennem ve bunlara ait unsurların yanı sıra rûh, arş, kürsî, levh ü kalem, livâ, burâk, refref, şeytân, cin gibi manevî âleme ait varlıklara da yer vermiştir.

#### 1.9.9.1. Arş

Arş yüksek, en yüksek gök demektir. Allah'ın kudret ve saltanatının tecelli yeridir. Arş, Dinî Terimler Sözlüğünde şöyle açıklanmıştır: “*Gerçek mahiyetini, ölçü ve sınırını insan aklının kavrayamayacağı, gerçek içeriğini sadece Yüce Allah'ın bildiği, bütün âlem denilen yeri gökleri, cenneti, cehennemi, sidreyi, kürsiyi kaplayan ilâhî taht ve hükümlerlik demektir.*”<sup>136</sup>

Arş, beyitlerde daha çok kürsî ile birlikte zikredilmiştir. Şair arşın yüksekliğinden, yoktan yaratıldığından, Hz. Muhammed'in Mirac'a çıkmasından, gönlünün arşa dahi sığmadığından şiirlerinde bahsetmiştir. Askerî Muhammed bir beyitte fakr ü fenada yani yoklukta yürüdüğünü arş üzerinde dolaştığını söylemiştir. Yoklukta yürümesi kendi varlığını yok edip mana âleminde yürümesidir. Arş üzerinde dolaşan şair, Allah'ın cemalini gördüğünü, sır ile seyrettiğini anlatmıştır.

---

<sup>136</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.31.

Fakr ü fenâda yürürüz ‘arş üzre cevân ururuz  
Yârûn cemâlin görürüz sırr ile seyrân bizdedür (s.193:68:8)

### 1.9.9.2. Kürsî

Kürsü, masa manasındaki kürsî, Kur’ân-ı kerîm’de şöyle yer almaktadır: “...Onun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez...”<sup>137</sup> Şiirlerde daha çok arş ile birlikte zikredilmiştir. Şair bir beyitte Allah’ın yere göğe, arşa, kürse sığmadım, dediğini söylemiştir. Allah’ı padişaha benzeten şair, gönlünü de bu yüce padişahın evi olarak tasavvur etmiştir. Allah’ın gönlünde olmasına çok şükremiş, şükürünü beyitte sunmuştur.

Yere göğe ‘arşa kürse sığmadım dir ol İlâh  
Çok şükür ol pâdişâhuñ hânesidür gönlimüz (s.210:87:2)

### 1.9.9.3. Levh ü Kalem

Levh, (levha) üzerine yazı yazılabilen nesnedir. Kalem de yazıları yazan alettir. Kalemın yaratılışı ile ilgili bir bilgi şöyledir: “İkinci kısımdan (Kalem)i yarattı. Uzunluğu beş yüz yıllık yoldur. Bir rivayette yüz boğumdur. Bir boğumu elli yıllık yoldur.

*Sonra kaleme; (Ey kalem! Yaz, yaz!) dedi. Kalem, (Ey Rabbim, ne yazayım) dedi. Hak teâlâ buyurdu ki: (Bismillâhirrahmanirrahîm) yaz. Kalem, Bismillâh... yazınca, İsmullah’ın heybetinden iki parça oldu. Birkaç bin sene ikiye ayrılmış olarak kaldı. Sonra birinci parça ile (Rahman), ikinci parça ile (Rahîm) yazdı. Besmeleyi yüz senede tamamladı.”<sup>138</sup>*

Askerî Muhammed levh ü kalemi daha çok arş ve kürsî ile birlikte ele almıştır. Arş, kürsî, levh ü kalem, melek, şeytan, cin, dîv, insan kısacası tüm kâinat Hz. Muhammed (s.a.v.) için yaratılmıştır. Şair dörtlüğünde levh ü kalemin yaratılış sebebini belirterek Hz. Muhammed (s.a.v)’den şefaata istemiştir.

Yer ü gök ‘arş u kürsî levh ü kalem  
Melek şeytân ü cinn ü dîv ü âdem

<sup>137</sup> Kur’an, Bakara Sûresi, Ayet 255.

<sup>138</sup> Çakan ve Solmaz, a.g.e., s. 104.

Seninçün yaradıldı cümle ‘âlem  
Bize eyle şefâ‘at Ya Muhammed (s.154:32:3)

#### 1.9.9.4. Livâ

Bayrak, sancak manasındadır. Dinî terim olarak Hz. Peygamberin bayrağı ve sancağı demektir. Hz. Muhammed, ümmetine şefaati edip hepsini livâ ismindeki bayrağın altında toplayacak, onları koruyacaktır. “*Hadislerdeki açıklamalara bakılırsa Allah’a yakın olma mertebesini elde eden insanlar için livâü’l-hamd, şefaati Kübra makamıdır. Zira Hz. Peygamber’e inanan ve onun sünnetini eksiksiz yerine getirenler, kıyamet gününde bu bayrağın altında toplanacaklardır. Çünkü Allah kıyamet gününde Hz. Muhammed’i şefaati edecek bir makama ulaştıracaktır.*”<sup>139</sup>

Askerî Muhammed, bir beyitte livâ ismindeki manevi bayraktan bahsetmiştir. Kıyamet gününde Hz. Muhammed (s.a.v)’in herkesi aşkın livâsı altına davet etmesini dilemiştir. Şair, livâyı, aşk bayrağına benzetmiştir.

Da‘vet it ‘aşkuñ livâsı altına ey pür-‘atâ  
Olıcak rûz-ı kıyâmet Yâ Muhammed Mustafâ (s.120:6:5)

#### 1.9.9.5. Burâk

Hz. Muhammed’i Mirac’a taşıyan cennet bineğidir. Şair divanda iki yerde kullanmış, ikisinde de kanatlı olarak tasvir etmiştir. Tüm perdeleri geçebilen, hatta büyük perdeyi bile geçen bir hayvandır. Şair, Burâk’ın büyük perdeden öte geçirmesini dilemiştir. Tasavvufta aşkı temsil eden Burâk şiirde de aşkın Burâk’ı olarak ifade edilmiştir. Aşk, nasıl kulu Allah’a ulaştırırsa Burâk da öyle kulu Allah’a ulaştırmakta, Allah işle kul arasındaki perdeleri geçmektedir. Şair ötelere geçirip tahûr şarabını içmek istemektedir. Tahûr şarâbı, cennetteki temiz içeceklerdir. Allah’ın kullarına ihsanıdır. Şair de Allah’tan kullarına ihsan etmesini niyaz etmiştir.

Binüp ‘aşkuñ Burâkuna uçalar  
Hicâb-ı a‘zamı öte giçeler

---

<sup>139</sup> DİB, a.g.e., s.398.



Varup tahûr şarâbını içeler  
İlâhî kullarıña eyle ihsân (s.280:157:4)

#### 1.9.9.6. Refref

Sözlükte Hz. Muhammed'in Mirac gecesi bindiği dört binekten sonuncusu; sidret'ül-müntehâ'dan sonra üzerinde gittiği yaygı veya minder olarak tanımlanmaktadır. Refref de Burâk gibi cennet hayvanıdır. Aşkın kulu Allah'a ulaştırmasından dolayı aşkın refrefi olarak terkiplenir. Şair de bir şiirinde aşkın refrefine binici olayım diyerek aşkın refrefine binmek istediğini dile getirmiştir. Kâbe kavseyn ülkesine varmak, ev ednâ sırrını bilmek isteyen şair vahdet diyârına sefer vermesini niyaz etmektedir.

'Aşkuñ refrefine süvâr olayın  
"Kâbe kavseyn" iklîmini bulayın  
Sırr-ı "ev ednâ"dan haber bileyin  
Vahdet diyârına sefer vir baña (s.119:5:3)

#### 1.9.9.7. Rûh

Can, nefes manalarını taşıyan ruh, insan benliğinin maddî olmayan tarafıdır. *"İnsan, beden ve ruhtan müteşekkil bir varlıktır. İnsan öldükten sonra ruh yaşamaya devam eder. İlâhî hitâba muhatap olup, sorumluluk yüklenen ve mükellef olan ruhtur. İnsan ruhu dünyaya gelmeden önce ruhlar âleminde idi. Bu âleme geldikten sonra ise asli vatanı olan o âleme kavuşmanın hasret ve iştiyaki ile yaşar."*<sup>140</sup>

Askerî Muhammed divanında "rûh-ı reyhân, rûh-ı a'zam, rûh-ı 'ulvî, 'ankâ-yı rûh, rûh-ı rûhu'llâh, ebü'l-ervâh, rûh-ı kudsî, rûh-ı kutsiyyât, gıdâ-yı kesb-i rûh, rûhu'llâh, rûh-ı hayvânî, envâr-ı rûh, rûh-ı izâfî, etfâl-ı rûh" gibi terkîbler kullanmıştır. Şair ruhun gıdasının tevhid olduğundan(s.319:194:8), Hz. Muhammed (s.a.v)'in aşkının ve sözünün ruha gıda olduğundan (s.302:178:8), (s.260:135:6), Allah'ın kutsal ruhunun Hz. Mereym'e üflenmesinden (s.266:141:6), kendi ruhunun Allah'ın ruhuna karıştığından (s.263:138:4), ruhunun vicdanı olmayanın aşk hâletini bilmeyeceğinden (s.226:101:7) bahsetmiştir.

<sup>140</sup> DİB, a.g.e., s.560.

Askerî Muhammed bir beyitte ruhunun dünya ile olan alakalarından soyutlandığını, sıyrıldığını söylemiştir. Ruh, manevîdir. Maddeden, kendini soyutlamadıkça hakiki âlemi olan manevî âleme ulaşamaz. Dünyaya olan ilgisi onu maneviyattan alıkoyar. Şair bu engeli aşmıştır. Şimdi vahdet âleminde yalnızdır.

Rûhımız kayd-ı ‘alâyıktan mücerred eyledük  
‘Âlem-i vahdetde şimdi vâhid ü ferdâne yüz (s.198:72:9)

Yukarıdaki beyti destekleyen bir beyitte yine ruhun soyutlanmasından bahsetmiştir. Şair ruhu anasır (toprak, su, ateş, rüzgâr) zulmetinden kurtarması gerektiğini ifade etmiştir. Yani ruh, maddî olan her şeyi yok etmeli, kendinden ayırmalıdır.

Rûhı tecrîd it ‘anâsır zulmetinden kurtarup  
Mahv ola cümle sıfât-ı hâk ü âb ü nâr ü bâd (s.155:33:7)

Şair bir başka beyitte ruhun nefis ile barışmasından ve Allah’ın tecellisine ulaşmasından söz etmiştir. Her kim Allah aşkını tanır, aşka karışırsa o kişinin ruhu ile nefsi barışır. Nefis, ruhu her zaman kötü arzulara sevk eder. Ruh, nefsin isteklerine ram etmez aksine onu boyunduruğu altına alırsa, eğitirse Allah ile arasında olan perdeyi aralar. Kalbi Tur dağı olur, Allah’ın tecellisine ulaşır. Burada Hz. Musa (a.s.)’nın Allah’ı görmek istemesi, Allah’ın Tur dağına tecelli etmesi ve dağın yerle bir olması olayına telmih yapılmıştır.

Her kim ki ‘aşka karışur rûh ile nefsi barışur  
Tecellî-i zâta irişür kalbi cibâl-i tûr olur (s.180:55:2)

#### 1.9.9.8. Şeytân

Divanda “şeytân, iblîs, hannâs, şeytânî sıfât, şeytân-sıfât, keyd-i şeytân, la‘în-i racîm, dîv-i racîm, şeytân-ı la‘în, iblîs, şeytânî’r-racîm (taşlanan şeytan), fi‘l-i

hannâs, iblîs-i ebter, ‘adû-yı nefis-i şeytânî, nefis-i şeytânî, dîv-i ‘anîd” olarak yer almıştır. Şeytanın hilelerinden, vesvesesinden, lanetlendiğinden, Hz. Âdem’e secde etmeyişiinden bahsedilmektedir. Şair bir beyitte Allah yolunda yol arkadaşını kendisine uydurmasını, bu sayede şeytanın, nefis ve isteklerinin hilelerine aldanmamasını söylemiştir. Arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim, üzüm üzüme baka baka kararır gibi atasözlerini hatırlatan beyitte kişinin yol arkadaşının kötülüklerden uzak kalması için yardım etmesini istemektedir. Şair şeytan, nefis ve isteklerin insanı hile ile aldatması üzerinde durmuştur.

Eyle tevfiķuñ refik kim şol tarīķuñda senüñ  
Eylemesün nefis ü şeytân ü hevâ mekrile âl (s.252:128:3)

#### 1.9.9.9. Cin

Ateşten yaratılmış, gözle görülmeyen varlıklardır. Cinler de insanlar gibidir. İyi (itaatkâr) ve kötü (asi) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Dinî Kavramlar Sözlüğü’nde cin hakkında verilen bilgi şöyledir: “*Genel kanyta göre cinler, meleklenden ve insan ruhlarından ayrı, maddî yönleri bulunan fakat ruhsal yönü ağır basan varlıklardır. İtaata ve isyâna kabiliyetleri vardır. Bundan dolayı sorumludurlar. Cinlerin de peygamberleri ve uyarıcıları vardır.*

*Cinler de insanlar gibi yerler, iķerler, erkeklik ve dişilikleri vardır. Cinler doğar, büyür, evlenir, çoğalır ve ölürler. Ancak onların ömrü insanlarınkine nispetle daha uzundur. İmân ve ibadetle de sorumludurlar. İnanç bakımından mümin, kâfir, itaatkâr ve asi olanları vardır. Bu amellerine göre cennet veya cehenneme gideceklerdir.*”<sup>141</sup>

Şair kerem sahibi Allah’a yapılan hata ve isyan için mağfîret dilemektedir. İnsanların ve cinlerin Hz. Muhammed (s.a.v)’den şefaata umduğunu söyleyen şair, peygamberimizden yardım dilemektedir. Beyitte verildiği üzere cinler de insanlar gibi günah işleyip peygamberimizden şefaata, Allah’tan da af dilemektedirler.

Ne var biz eyledükse sehv ü ‘isyân  
Keremler kânısın sen eyle ihsân  
Umar senden şefâ‘at cinn ü insân  
Meded eyle meded Yâ Resûla’llâh (s.306:182:8)

<sup>141</sup> DİB, a.g.e., s.103.

## 1. 10. ÇÂR-YÂR

Kelime anlamı dört sevgilidir. Bu dört sevgili Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in vefatından sonra sırasıyla halifelik makamlarına geçmişlerdir. İslâm dînine pek çok hizmet etmişlerdir. Askerî Muhammed, bir beytinde çâr-yâr diyerek dört halifenin de safalı olduğundan, Müslümanlara imamlık ettiğinden, cemaat ve sünnet ehli olmayı öğrettiğinden bahsetmiştir.

“Ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at” neydügin bildük hele  
Muktedâmuz çâr-yâr-ı bâ-safâdur bâ-safâ (s.127:11:8)

Şair bir başka beyitte dört halifenin dîn yolundaki ashâbın (sahabelerin) büyükleri olduğunu söylemiştir.

Ol Ebû Bekr ü 'Ömer 'Osmân 'Aliyye'l-murtazâ  
Cümle ashâbuñ ulusu din yolunda erba'ât (s.137:20:19)

### 1.10.1. Hz. Ebû- Bekr

Şair bir beytinden dört halifeden Hz. Ebû Bekir hakkında yiğit ve safa dolu sıdk madeni olarak söz etmiştir. Allah, Hz. Ebû Bekir için “Ben, ondan razıyım, o benden razı mı?” demiştir. Şair Hz. Ebû Bekir'i safa dolu doğruluk madenine benzetmiştir.

Hak didi andan râzıyım ol dahı benden râzı mı  
Ma'den-i sıdk-ı pür-safâ Bû-Bekr-i merdân bizdedür (s.193:68:4)

### 1. 10.2. Hz. ‘Ömer

Askerî Muhammed, beyitte adaleti ile zikredilmiştir. Hz. Ömer’in zamanında dünyanın baştan başa adalet ile dolmasını ele almıştır. Hz. Ömer, şeriat yani Hak yolunda kimseye haksızlık, ayrımcılık yapmamış; herkese eşit, adil davranmıştır. Bir rivayete göre Yahudi bir doktor, Hz. Ömer’in oğluna ilaç diyerek içki içirmiştir. Hz. Ömer’in oğlu içkinin etkisiyle kendinden geçmiş ve zina işlemiştir. Bunun karşılığı olarak Hz. Ömer oğlunu yüz kırbaça cezalandırmıştır. Hasta olan oğlu seksen kırbaça dayanamayıp vefat etmiştir. Hz. Ömer, ölen oğlunun cesedine kalan yirmi kırbaçı da vurmuştur. Bu olaya şair, şiirinde telmih yaparak, İslâm dininde Hak yolunda oğluna kıyan Hz. Ömer’in bizde olduğunu söylemiştir.

‘Adlile toldı ser-te-ser ‘Ömer zamânında cihân  
İslâm dininde şer‘ ile oğluna kıyan bizdedür (s.193:68:5)

### 1. 10.3. Hz. Osmân

Şair, Hz. Osman’ı hayâ sahibi olması ve Kur’ân-ı Kerîm’i toplaması ile almıştır. Hz. Muhammed (s.a.v)’in Mirac’a çıkarken Hz. Osman’ın nalini işitmiştir. Söyleyen şair, Hz. Osman hakkında “hayâ sahibi Osman” (Osmân-ı sâhibü’l-hayâ) ifadesini kullanmıştır. Ayrıca şair, “câmi‘-i Kur’ân” ifadesini kullanarak Hz. Osman’ın Kur’ân-ı Kerîm’i toplamasını da zikretmiştir.

Mi‘râca giderken Resûl işitdi na‘lini anun  
‘Osmân-ı sâhibü’l-hayâ câmi‘-i Kur’ân bizdedür (s.193:68:6)

### 1. 10.4.Hz. Alî

Askerî Muhammed, beyitlerinde halifelerden en çok Hz. Ali’ye yer vermiştir. Beyitlerde Hz. Ali’yi “şâh-ı merdân, ‘Aliyye’l-Murtezâ, şîr-i Yezdân, şâh-ı merdân-ı Aliyyü’l-mürtezâ, ‘Aliyy-i şâh-ı merdân, Haydar” olarak zikretmiştir.

Askerî Muhammed bir beytinde ‘Aliyye’l-murtazâ(r.a.)’yı padişaha benzetmiştir. Hem padişah hem de başı, piri olduğunu söylemiştir. Allah’ın aslanı

lakabını da beyitte kullanan şair, şânında “hel etâ” olduğunu söyleyerek Hz. Ali'nin ayetle övülmesine değinmiştir. “(İbni Abbas) radyallâhü anhümâye göre âyet-i kerîme (Hazreti Alî) radyallâhü anh ve keremellâhü veche ile zevce-i taahîresi (Hazret-i Faatıma) ve câriyeleri (Fıdda) radyallâhü anhümâ haklarında nâzil olmuştur. Sıbtayn-i muhteremeyn (Hasen, Huseyn) radyallâhü anhümânın hastalıktan şifâyâb olmaları münâsebetiyle üçü de adak orucu tutuyorlardı. Birinci gün arpa unundan ma'mul bir taam ile iftar edecekleri zaman ac bir yoksul gelmişti. O günkü yiyeceklerini ona verdiler. Kendileri su ile iftar etdiler. İkinci gün yine tam iftar vaktında bir yetîm müracâat etti. O günkü nafakalarını da ona tahsîys etdiler. Üçüncü gün oldu. O günkü yiyeceklerini de iftar edecekleri anda gelen bir esîre bağışladılar. Bu suretle üç gün üstü üstüne ac kalmışlar, fakat buna rağmen oruc adaklarını yerine getirmişlerdi. İşte bu âyet bunun üzerine nâzil oldu.”<sup>142</sup>

Şâh-ı ‘Aliyye’l-murtazâ ser-çeşmemüzdür hem bizim

Şânunda geldi “hel-etâ” ol Şîr-i Yezdân bizdedür (s.193:68:7)

Askerî Muhammed bir beytinde de Hz. Ali için âl-i abâ makamında olduğunu söylemiştir. Ey temiz zatlı diye Hz. Ali'ye seslenmiş ve On İki İmamın da aslı olduğunu belirtmiştir. On iki imam'ın başı Hz. Ali'dir.

Çünkü On İki İmâmuñ aslîsın ey pâk-i zât

Mesned-i ‘âl-i ‘abâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ (s.123:8:6)

### 1.11. EHL-İ BEYT (ÂL-İ ÂBA) VE ON İKİ İMÂM

Beyt, ev; ehl-i beyt, ev halkı manasındadır. Hz. Muhammed'in ev halkı ve Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i ehl-i beyt içerisinde. Hz. Muhammed (s.a.v) Hz. Ali, Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i aba altına aldığı için âl-i âba da denilmektedir.

Kur'an'da ehl-i beyt ifadesine şöyle yer verilmiştir. “...Ey ehl-i beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler.”<sup>143</sup> buyurulmuştur. Ehl-i beytin kimler olduğuna dair mealinde şöyle açıklama geçer: “ ‘Ehl-i beyt’, Resûlüllah sallellâhü aleyhi ve sellemın zevceleridir. Çünkü “Beyt-i seâdetde bulunanlar onlardı. Bu, (Saîd bin Cübeyr) hazretlerinin (İbni Abbas) radyallâhü anhümâdan rivâyetidir... (Ebû Saîdi Hudrî) radyallâhü anh ile içlerinde (Mücâhid,

<sup>142</sup> Çantay, a.g.e., C.3, s.1124-1125.

<sup>143</sup> Kur'an, Ahzâb Sûresi, Ayet 33.

*Katâde ve sâire bulunan tâbiünden bir cemaat de ehl-i beytin (Ali, Fâtıma, Hasen, Huseyn) radiyallâhü anhüm olduğuna zâhib olmuşlardır.*”<sup>144</sup>

Ehl-i beytin kimler olduğuna dair bir başka görüş de şöyledir: “... Hz. Peygamber’in eşleri, çocukları, torunları, özellikle Resûlullah’ın soyunu devam ettiren Fâtıma, Hasan ve Hüseyin ile, Hz. Peygamber’in damadı ve amcazadesi Ali, ayrıca Hz. Peygamber’in amcaları ve bunların çocukları, hatta bütün akrabalarını kapsar.”<sup>145</sup>

Âl-i abâ, ehl-i beytte bulunanların Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından bir aba altına alınmasını anlatır. “İmam ‘Müslim’in hazreti (Aaişe) radiyallâhü anhâdan tahrîc ettiği şu rivâyet de buna delâlet etmektedir: Müşârün’ileyhâ diyor ki: Peyğamber sallellâhü aleyhi ve sellem bir sabah, üzerinde siyah kıldan ma’mul, nakışlı bir aba olduğu halde çıkmışdı. Derken (Fâtıma) geldi. Onu bu abanın içerisine aldı. Sonra (Ali) geldi. Onu aldı. Sonra (Hasen) geldi. Onu aldı. Sonra (Huseyn) geldi. Onu da aldı. (Bu suretle hepsi abanın içerisine girmiş bulundu.) Sonra bu âyeti okudu.”<sup>146</sup>

Askerî Muhammed ehl-i beyte ve On iki İmama beyitlerde yer vermiştir. On iki İmam şunlardır: İmam Ali Mürteza, İmam Hasan Müctebâ, İmam Hüseyin Şâh-ı Şühedâ, İmam Zeynel Âbidîn, İmam Muhammed Bâkır, İmam Câfer-i Sâdık, İmam Mûsâ Kâzım, İmam Ali Rıza, İmam Muhammed Cevad Takî, İmam Ali Hâdî Nakî, İmam Hasan Askerî, İmam Muhammed Mehdî.<sup>147</sup> Askerî On iki İmamın aslı olarak Hz. Ali’yi göstermiştir.

Çünkü On İki İmâmuñ aslısın ey pâk-i zât

Mesned-i ‘âl-i ‘abâsın Yâ ‘Aliyye’l-Murtezâ (s.123:8:6)

### 1. 11.1. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

Hz. Muhammed (s.a.v)’in torunları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Ali’nin ve Hz. Fâtımâ’nın oğullarıdır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber’in her daim gözdeleri olmuştur. Divanda Hz. Hüseyin Kerbelâ vak’ası ile zikredilmiştir. Hz. Hüseyin, Muharrem ayının onuncu günü Kerbelâ’da şehit edilmiştir. Şair bir beyitte Kerbelâ meydanına can vermeye geldiklerini, şah Hüseyin aşkına meydana düştüklerini söylemiştir.

<sup>144</sup> Çantay, a.g.e., C.2, s.746.

<sup>145</sup> Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Beyt”, *İslâm’da inanç ibadet ve günlük yaşayış ansiklopedisi*, bilinmeyen tarih, C.1, s. 450.

<sup>146</sup> Çantay, a.g.e., C.2, s.746.

<sup>147</sup> Mustafa Özdamar, *Âl-i Aba Ehl-i Beyt ve âl-i Resûl Aleyhisselâm*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul, 2010.

Kerbelâ meydânına girdük bu gün cân virmege  
Şâh Hüseynüñ ‘aşkına meydâna düştük biz yine (s.314:189:7)

Şair bir başka şiirinde Hz. Muhammed (s.a.v)’in aşkına dert ve bela bulduğunu, can ve başının hanedanın aşkına feda olduğunu söyleyen şair hem Hz. Hasan hem de Kerbelâ’nn şahı aşkına Allah’ın aslanı Hz. Ali’nin aşkına, safalı dört sevgili (dört halife) aşkına, Hudâ’nın aşkına varlığını yok ettiğini anlatmıştır. Şaire Allah’tan başka hiçbir şey gerekmemektedir.

Bulmuşam derd ü belâyı Mustafânuñ ‘aşkuna  
Cân ü başımız fedâdur hânedânuñ ‘aşkına  
Hem Hasan ol şâh Hüseyin-i Kerbelânun ‘aşkuna  
Şîr-i Yezdân-ı ‘Aliyye’l-Murtazânun ‘aşkuna  
Ol güzîn-i çâr-ı yâr-i bâ-safânuñ ‘aşkuna  
Varlığum ben fânî kıldum hep Hudânuñ ‘aşkuna  
Baña hiç bir şey gerekmez Hazret-i Mevlâ gerek (s.369:234:4)

### 1. 11. 2. Mehdî

İmam Askerî’nin oğludur. Mehdî’nin sözlük anlamı hidayete eren veya hidayete vesile olandır. Mehdî, inanca göre deccalin olduğu bir zamanda gelip ve deccali yok edecektir. On ikinci İmam’ın Mehdî olduğu görüşü de vardır. Şia bu husustaki iddiasını ifrat noktasına vardirmiştir. “ *‘Masum İmam, Gaybî İmam ya da İmam’l-Muntazar’ düşüncesi son kurtarıcı olarak kabul edilmiştir. Bu inanç tasavvuf alanında da destek görmüş ve böylece ehl-i sünnet âlimlerinin de ilgi alanına girmiştir.*”<sup>148</sup>

Askerî Muhammed bir beyitte zamanın sahibi olan Mehdî devrinin ortaya çıktığını söylemiştir. Mehdî sayesinde cümle âlem zengin olmuştur. Buradaki zenginlik maddi değil manevidir. Huzur, iman rahatlığıdır.

---

<sup>148</sup> DİB, a.g.e., s.418.



Devr-i Mehdidür zuhûra geldi ol sâhib-zamân  
Sâyesinde cümle ‘âlem pür-gınâdur pür-gınâ (s.127:11:7)

Şair bir başka beyitte Deccâl ile birlikte zikretmiştir. Askerî Muhammed zamanın sahibi Mehdî olduğunu ve Deccâl’i katlettiğini söylemiştir. Şairin kendisini Mehdî’ye benzetmesi derviş olmasından, Hak yolunda mücadele vermesinden kaynaklanmaktadır. Kendisinin fitneyi def ettiğini âlemin korkusuz ve emniyet içerisinde olduğunu belirtmiştir.

Mehdî-i sâhib-zemânım katl-i Deccâl eyledüm  
Def’-i fitne oldı ‘âlem emn ü emân vaktidür (s.191:67:9)

## 1. 12. SAHABÎLER

Sahip çıkanlar manasındadır. Çoğulu sahabe veya ashabdır. Hz. Muhammed (s.a.v)’i sağ iken Müslüman olarak görmüş ve Müslüman olarak vefat etmiş erkeklere sahabî denir. Askerî Muhammed bir beyitte Hz. Muhammed (s.a.v)’in hakikatler şehrinin sultanı ve hakikate, Allah’a, yakın olduğunu söylemiştir. Dîn ashabinın peygamberimizden başka kimseden vefa ummadığını belirtmiştir.

Sen hakâyık şehrinüñ sultânısın Hakka’l-yakîn  
Senden âhir kimseden ummaz vefâ ashâb-ı dîn (s.353:226:2:5)

## 1. 12. 1. Hz. Hamza

Peygamberimizin amcasıdır. Hz. Ömer’den evvel Müslümanlığı kabul etmiştir. Kahramanlığı ile zikredilmektedir. Askerî Muhammed bir beytinde heybetini ön plana çıkarmış, Zâl-ı zaman olsa eline kuvvet getiremeyeceğini söylemiştir. Zâl, İranlı kuvvet ve pehlivanlık sembolü Rüstem’in babasının adıdır. Şair dünyada Hamza vakti olduğunu kendisinin her daim üstünlük kazanan hükümdar olduğunu söylemiştir. Pençenin bir anlamı da tuğradır. Eskiden Şark

hükümdarlarının imza yerine ellerini kırmızı boyaya sürüp, kâğıdın üstüne basmalarıyla olan şekildir. Pençe kelimesi ile sâhib-kıran birbiriyle ikişkilendirilmiştir. Şair beyitte Hz. Hamza'nın kuvvetini ön plana çıkarmıştır.

Getürmez pençeme tâkat benüm Zâl-ı zamân olsa  
Cihânda Hamza-i vaktem zihî sâhib-i kırânım ben (s.276:154:4)

### 1. 13. İMÂM-I A'ZAM

İmâm'ı A'zam terim olarak en büyük imam demektir. *“İslâm dîninde ehl-i sünnet mezheplerinin dört büyük imamından biri olan Hz. Numan bin Sâbit.”*<sup>149</sup>

Askerî Muhammed, mahlasını kullandığı bir beyitte aşk ile Allah'a ulaşım İmâm-ı A'zam olduğunu ve kendisine uyanların gelmesi söylemiştir. Uymak kelimesi tabii olmak anlamındadır.

'Askerî 'aşkile Hakka irişüp  
Uyan gelsün İmâm-ı A'zam oldum (s.262:137:7)

### 1. 14. İBADET VE İLGİLİ MEFHURLAR

#### 1. 14. 1. İbadet, Tâ'at

Abd, kökünden gelen ibadet kelimesi Allah'ın emrilerini yerine getirmek, yasakladıklarından da kaçmak manasındadır. İbadet, Allah'a olan saygı ve hürmetin göstergesidir. Kişi ibadet ederek aynı zamanda kulluk vazifesini yerine getirmiş olur. Allah, insanları kendisine kulluk etmesini için yarttığını âyetlerinde bildirmiştir. Askerî Muhammed “ ‘ibâdet, ‘arz-ı tâ'at, tâ'atı kevneyn, 'amel, efâ'il, 'aşk tâ'atü” olarak zikretmiştir. Bir beytinde nefesine seslenen şair, Allah'ın kendisini ibadete gönderdiğini, ibadet etmesi gerektiğini belirtmiştir. Nefsinin sonradan âdet çıkardığını, insafa gelmesini istemiştir.

---

<sup>149</sup> Devellioğlu, a.g.e., s.432.

Allâh seni ‘ibadete gönderdi bunda tâ‘ata  
Virdüñ seni sen bid‘ata ey nefis yeter insâfa gel (s.253:129:4)

Askerî Muhammed bir başka beytinde ibadetin kuvvetini anlatmıştır. Beyitte Allah’ın birliğini inkâr edip Allah’tan kaçarsa gam olmayacağını söylemiştir. Çünkü böylesi insan miskiniden başka bir şey değildir. Miskin; uyuşuk, tembel, âciz, kendini bile idare edemeyen zavallı kişidir. İbadetin kuvvetini, gücünü, manasını duymamış, bilmemiş. Bu yüzden miskinlik edip Allah’a ibadet etmemektedir.

Tevhîdi inkâr idüp Hûdan kaçarsa gam degil  
Tuymamış miskîn ne bilsün tâ‘atuñ akvâsını (s.346:219:8)

## 1. 14.2. Şehâdet

Şehâdet, şahitlik demektir. İnsanların gözle görebildiklerine tanıklık etmesine şahitlik, şehâdet denilir. Kelime-i şehâdet ise Allah’tan başka ilah olmadığına, peygamberimizin de Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik etmek demektir. “Gözle görülmeyen, ancak Allah’ın bildiği gayb âleminin zıddına şehâdet denilmiştir.”<sup>150</sup>

“ ‘Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve Eşhedü enne Muhammeden Abdühu ve Resûlühu= Allah’tan başka ilah olmadığına şahitlik ederim. Yine Muhammed’in (a.s) Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim.’ sözlerine ‘Kelime-i Şehadet’ denir. ‘La İlâhe İllallah, Muhammed’ün Resûlüllah’ sözüne de ‘Kelime-i Tevhid’ denir.”<sup>151</sup>

Kelime-i şehâdet, İslâm’ın beş şartından birisi ve birincisidir. Kişi, sık sık Kelime-i şehâdeti tekrar edip, inancını ve imanını kuvvetlendirmelidir. Askerî Muhammed, divanında “şehâdet, meşhûd” olarak zikretmiştir. Bir beyitte İlâhlık sarayında sır içinde sır olduğunu söyleyen şair, o gizlilik âleminde gelip şehâdette aşikâr olduğunu anlatmıştır. Âlem-i gayb görülmeyen, idrak edilemeyen gizli âlemdir. Melekler, ruhlar, manevî varlıklar gayb (gizli) âlemedir. Tasavvuf ehline göre görülebilen, şehâdet edilen âlem gölgeden ibarettir. Allah’ın tecellisi şehâdet edilen âleme yansımıştır. Kullar, gördüklerine şehâdet ederler. Allah’ın zatı

<sup>150</sup> DİB, a.g.e., s.615.

<sup>151</sup> Bilmen, a.g.e., s.23.

görülmeyen gayb âleminde. Şair gayb âleminden gelip şehâdet ettiğini söyler. Gayb âleminden gelmesi, ruhların elest meclisinde toplanıp Allah ile olan muhabbeti ve daha sonra dünyaya gönderilmesini anlatır.

Ulûhiyet sarâyında nihân-ender-nihân oldum  
Gelüp ol ‘âlem-i gaybdan şehâdetde ‘ıyân oldum (s.257:132:4)

Şair bir başka beyitte kişinin vücudunu kayığa benzetmiştir. Vücudun kayığını denize salmasını isteyen şair eser kalmasın, diye de belirtmiştir. Deniz, derinlik ve teklik bakımından Allah’a benzetilir. Askerî Muhammed vahdet denizinde kayığını salıp eser kalmasın derken bu denizde boğulmayı, kaybolmayı, kendi varlığından kurtulup fenâfillaha ulaşmayı anlatmıştır. Allah’ın zatını vicdan ile şehâdet etmesini söylemiştir. Vicdan, insanı kötülükten uzak tutan, iyiliğe götüren histir. Vicdan doğruluğu temsil eder. Şair bu yüzden özellikle vicdan ile şehâdet etmesini istemiştir.

Sal vücûduñ zevrakın ‘ummâna kalmasun eser  
Ol Hakuñ zâtını meşhûd idesin vicdânile (s.316:191:2)

Askerî Muhammed, bir beytinde İslâm’ın beş şartından bahsetmiştir. İbadetlerin Peygamber Efendi’mizin Mirac’a çıkması ile orada Allah’ın Hz. Muhammed (s.a.v) ümmetine armağan edişini anlatmıştır. *Namaz, Mir’ac gecesi farz kılınmıştır.*<sup>152</sup> İbadetler, kullara armağandır, ihsandır. Çünkü kul, ibadet esnasında Allah’a yaklaşmaktadır. İslâmın beş şartı; kelime-i şehâdet, namaz, oruç, hac ve zekâttır. Beyitte kelime-i şehâdet Allah’ın birliğini kapsadığı için tevhîd; namaz, içerisinde peygamber edendimize dua edildiği için salât; savm, oruç olarak yer almakta, hac ile zekât da zikredilmektedir.

---

<sup>152</sup> Yazıcı, a.g.e., s.95.

Getirüp mi‘râc-ı Hakdan ümmetüñe armagan  
Tevhîd ü savm u salât hem dahı haccile zekât (s.136:20:17)

### 1. 14.3. Namâz

Namaz, belirli vakitlerde Kur’ân-ı Kerîm’de emredildiği şekilde ve Hz. Muhammed (s.a.c)’in tarifi üzere yapılan ibadettir. İslâm’ın kelime-i şehâdetten sonra en önemli farzıdır. Sözlükte “dua, rahmet, övgü, idtiğfar” olarak tanımlanan namaz divanda “nemâz, namâz, salât” kelimeleri ile yer almıştır. Namaz, insanı maddî ve manevî olarak temizlemekte, kalplere huzur vermektedir. Şair bir şiirinde kalp huzuru ile namaz kılma istediği olduğunu söylemiştir(s.384:244:5). Çünkü kendini vererek kılınan namaz, Allah ile kulu yakınlaştırır.

Askerî Muhammed bir başka beyitte sûfiye seslenmiştir. Sûfi, sürekli ibadetle meşgul olan ancak ibadetin özüne varamayan kişidir. Şair, sûfiye kendi durumunu açıklama ihtiyacı duymuştur. Askerî Muhammed, sevgilinin kaşı mihrabına karşı secde ettiğini söylemiştir. Kaşı mihrabı ifadesindeki mihrap, şekil itibarıyla sevgilin kaşı olarak tasavvur edilmiştir. Buradaki sevgili hakiki sevgilidir. Şair, Allah’ın tecellisini görmektedir. Mihrabı sevgilin kaşı olarak düşünmüş ve secde etmiştir. Askerî’nin işi ibadettir, namaz kılmaktadır. Sûfiye bî-nemâz (bey namaz) yani namazsız sanmamasını söylemektedir.

Kaşı mihrâbına karşı sücûdum vardur ey sûfi  
Ki sanma bî-nemâzım ben ‘ibâdetdür işüm şimdi (s.344:218:12)

Namaz; taharet gibi ön hazırlık isteyen ve tesbih, şükür, dua, kıyam, rükû, secde, selam gibi alt ibadetleri bünyesinde toplayan bir ibadettir. Askerî Muhammed, divanında namazla ilgili olan bu kavramlara yer vermiştir.

#### 1.14.3.1. Tahâret

Temizlik, temizlenmek, paklık manasındaki taharet İslâm’ın esaslarından. Temizlik tam olarak yapılmazsa ibadet kabul olmaz. Askerî Muhammed, bir beyitte

şimdi işinin taharet olduğunu söylemiştir. Beyitteki tahâret ise, kendini sevgilinin zülf karaltısının sevdasının yelinden başka yelleri, havaları temizleme işidir. Zülf, siyahtır. Sevda da siyahtır. Zülûf, sevda (karaltı), sevda kelimeleri renk bakımından tenasüp oluşturmaktadır. Şairin başında sevda yeli esmektedir. Burada bahsedilen sevgili hakiki sevgilidir. Aşkının ne kadar fazla olduğunu anlatması açısından sevda kelimesi kullanılmıştır. Askerî Muhammed, gayrı hevâ derken mâsivâyı kastedmiştir. Allah'a olan aşkıdan başka her şeyi kendinden, kalbinden atarak temizlik yapmaktadır.

Esüp başumda sevdâ-yı sevâd-ı zülfinüñ yeli  
Anuñ gayrı hevâlardan tahâretdür işüm şimdi (s.344:218:17)

#### 1.14.3.2. Abdest

Abdest kelimesi Farsça âb (su) ve dest (el) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Kelime anlamı “el suyu” olan abdest, divanda vuzû‘ olarak geçmektedir. Şair, bir beytinde abdestin kalbe tevazu verdiğiinden söz etmiştir. Abdest suyunu da vahdet suyu olarak tasavvur etmiştir. Şair Allah aşkının reyhanına gelmesini, beyninin misk kokusuna ermesini söylemiştir. Bunun yolu da vahdet suyundan abdest almak ve Allah'ın birliğine erişmekle olur. Aşkın reyhanı, misk kokuları da böylesi insanlara ukbada ödül olacaktır. Hem bu dünyada cenneti hatırlatmak hem de bu güzelliğe ulaşmanın yolunu göstermektedir.

Al âb-ı vahdetden vuzû‘ tâ kim bula kalbüñ huzû  
İrsüñ dimâga müşk-i bû reyhân-ı ‘aşku’llâha gel (s.244:119:11)

#### 1.14.3.3. Câmi‘, Mescid, Secde-gâh, Mihrâb, Kible

Câmi‘ toplamak, birleştirmek manasındadır. Toplu ibadet edilen yerlere cami denir. Secde-gâh da ibadet edilecek, namaz kılınacak yer manasındadır. Cami kelimesi ile aynı anlama gelen bir başka kelime de mesciddir. Mescid, terim olarak secde edilen yer manasındadır.

Namaz kılınan yerlerde kişinin namaza durduğu yönle ilgili olan iki kelime de mihrab ve kibledir. Mihrab; camilerde, mescidlerde yönelinen taraftaki duvarda bulunan ve imamlık edene ayrılmış olan oyuk, girintili yerdir. Caminin en değerli yeridir. Terim anlamı yön, cihet anlamındaki kelime Müslümanların namazda yönelmiş oldukları yöndür ve Kâbe manasına gelir.

Askerî Muhammed divanda “Kıble-i ervâhiyân, Kıble-i rûhânî, kible-i Rahmân, kible-i mihrâb, Kıblegâh-ı Kâ’be, mihrâb-ı kalb, câmi’-i kalb, nûr-ı câmi’, kaşûn mihrâbı, secde-gâh” terkibleri zikredilmiştir. Şair, bir beyitte Peygamber Efendi’imizin güzelliğini güzellik Kâbe’sine benzetmiş ve güzellik Kâbe’sine secde etmeyenin kâfir olduğunu söylemiştir. Peygamber Efendi’imizin cemaline secde etmesini istemiş ve cemalinin, Rahmân’ın kiblesi olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebi Allah’ın tecellisinin peygamberimizin yüzüne yansımadır. Beyitte kible, Kâbe kelimeleri benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Kâ’be-i hüsnine secde etmiyen kâfir dürür  
Ol cemâle secde it kim kible-i Rahmân imiş (s.219:95:11)

Şair bir başka beyitte kendisinin cami, mescid, minare, müezzin, ezan, namaz, imam, okunan Kur’ân olduğunu söylemiştir. Bu şairin kendi varlığını fenâfillaha ulaştırması ve Allah ile bir olmasından kaynaklanmaktadır.

Câmi’ vü mescid minâre hem mü’ezzin hem ezân  
Hem namâz ü hem imâm hem okunan Kur’ân benem (s.255:130:21)

#### 1.14.3.4. Müezzin, İmâm, Vâ’iz, Minâre, Ezân

İmam; “kendine uyulan, önder, cemaate namaz kıldırın kimse” manalarındadır. İmamet de, imamlık yapmak demektir. Askerî Muhammed, yaşadığı dönemde bulunduğu yerdeki halka önder olmuş, arif bir insandır. Şair âşıklar zümresine imamlık yaptığını, şimdi işinin bu olduğunu, kıldırıldığı namazın ermişlerin

namazı olduğunu söylemiştir. Âşıklar, hakiki sevgiliye âşık kişilerdir. Şair zahide seslenmiş, kılırsan gel beri diyerek namaza davet etmiştir.

Kılırsañ gel berü zâhid namâz-ı ‘ârifandur bu  
Uyupdur zümre-i ‘uşşâk imâmetdür işüm şimdi (s.344:218:13)

Namazın çağrısı ezandır. Ezan ile hem Allah’ın birliği ilan olunur hem de kullar namaza davet edilir. Ezan sesini çoğunluğun duyması için bu çağrı minare ve emsali mahallerde okunur. Ezan okuyan kişiye de müezzin denir. Divanda ezan ve ezan anlamında sala kelimesi kullanılmıştır. Şair Hz. İsa (a.s.) gibi kutsal nefesten nefesi olduğunu söylemiştir. Şairin bu kutsal nefesle okuduğu ezan insanlara ebedi sonsuzluk sunmaktadır. Ezan sesini duyanın, dinleyenin gelmesini söylemiştir.

Salâdur nûş iden gelsün hayât-ı cavidân bulsun  
Benim enfâs-ı kudsîden Mesihâ-veş demüm vardur (s.170:46:3)

Camilerde cemaate kalbi yumuşatmak için vaaz verilir, hutbe okunur. Hutbenin okunduğu yer, basamakla çıkılan yüksek bir yerdir. Hutbeler, imam-hatiplerden tarafından okunur. Vaazı veren kişi de vaizdir. Şair bir beytinde can gözünü hikmetle görenin cananın (hakiki sevgilinin) yüzünü göreceğini, vaizin sözünü işitmeyeceğini söylemiştir. Askerî Muhammed Allah’ın tecellisini gören, hikmete ermiş birisidir. Onun gönlü yalnız Allah’ı ister. Bu yüzden vaizin sözlerini işitmez.

Açan hikmetle cân gözin görür cânânınıñ yüzün  
İşitmez vâ’izüñ sözün gönül Allâhını ister (s.188:64:5)

Şair bir başka şiirde kalp camisinde sevgilinin güzelliği ile minberler yapıldığını söylemiş ve kalbini camiye benzetmiştir. Kalbini camiye benzetmesi



sevginin, sevgilinin gönülde yer almasıdır. Bu gönül içinde gizli olan şeyleri, aşkın hutbesi okunur. Hutbede gönüldeki aşkın sahibi Allah okunur, zikredilir.

Yapıldı câmî‘-i kalbümde hubbuñ birle minberler

Okunur hutbe-i ‘aşkuñ gönül içinde pinhânı (s.375:238:4)

#### 1.14. 3. 5 Secde, Seccâde, Tesbih

Allah’ın huzurunda yere kapanmaya secde denir. Secde Allah’a ram olma, şükretme ve hürmet göstermenin en güzel biçimidir. Kulun yere kapanarak alın, burun ucu, eller, dizler ve ayak uçları yere gelecek şekilde yapılan harekettir. Secde namazın bir rüknü (esas)dür. Secdeye varmakta, namaz kılmakta kullanılan küçük sergiye de seccade denilir. Namazın sonunda tesbih çekilir. Tesbih ile Allah zikredilir.

Askerî Muhammed, bir şiirinde riya ve hileden (ve buna sebep olanlardan) kurtulduğu ve tesbih ile seccadesini badeye değiştirdiğini söylemiştir. Seccade ve tesbih namazda kullanılan araçlardır. Şair tesbih ve seccadeyi badeye değiştirmiştir çünkü bade Allah aşkıdır. Elest bezminde sunulan badedir. Tesbih ve seccade araç iken bade kulu Allah’a götürür.

Âlet-i zerk ü riyâdan kurtılup olduk halâs

Biz değışdük bâdeye tesbîhile seccâdemüz (s.205:81:5)

Askerî Muhammed bir başka şiirinde secdeyi sücûd kelimesi ile zikretmiştir. Şair muhabbet denizinde vücudun cömertlik edip Allah’ın birliğini ve zatını bulduğunu söylemiştir. Buradaki vücudun cömertlik etmesi, varlığın yok olmasıdır. Fenâfillaha ulaşan ruh Allah’ın zatına ve birliğine de ulaşmış olur. Varlığın kendinden geçmesinden, yapmış olduğu cömertliğinden şair secde etmiş, şükranını kılmış (sunmuş) ve bunu kâfi bulmuştur.

Bahr-ı mahabbet itdi cûd zât-ı ehad buldı vücûd  
Şükrâne kıldı bes sücûd lutf-ı nevâlünden senüñ (s.237:113:2)

#### 1. 14. 4. Oruç

Divanda “oruç, savm, sâ'im” kelimeleri ile zikredilmiştir. Ramazan ayında imsak vaktinden iftar vaktine kadar katı, sıvı hiçbir şey yemeden, içmeden; cinsî münasebetten uzak durmaya oruç denilir. Şair, sevgilin saçına olan sevdasının orucunu tuttuğunu söylemiştir. Şairin gönlünün ibadetle meşguliyeti vardır. Sevgilin cemali şevkinin bayramı ile şimdi şairin işi riyâzâttır. Riyâzât, nefsi terbiye maksadıyla az gıda ile geçinmektedir. Şair savm, riyâzât, i'tikâf kelimelerini birbiriyle ilişkilendirmiştir. Sevgilin cemalini görmek âşığa şevk, mutluluk bayramı yaptırır.

Saçı sevdâsınuñ savmın tutar dil i'tikâfım var  
Cemâli 'ıyd-ı şevkile riyâzâtdur işüm şimdi (s.343:218:4)

#### 1. 14. 5. Zekât

Zekât, İslâm'ın beş temel esasındandır. Artma, bereket, temizlik anlamları vardır. Durumu iyi olanlar belirli bir malın bir kısmını Allah rızası için ihtiyacı olan kişilere verilmesine zekât denilir. Askerî Muhammed bir dörtlüğünde hüsnün zâkâtını ifadesini kullanmıştır. Sevgilin güzelliğinin zekâtını umarak kapısına, ihsana geldiğini söylemiştir. Sevgili yüzünü âşığa göstererek sevgiliye güzelliğinin zekâtını vermiş olur. Şair, sevgilin yüzünü, güzelliğini göremediği için hastadır ve tabibi de sadece sevgilidir. Âşık sevgilin tapusuna yüz sürüp dermana gelmiştir.

Umup hüsnüñ zakâtını habîbüm  
Kapuña sâ'ilim ihsâna geldüm  
Derûnum derdine senden tabîbüm  
Tapuña yüz sürüp dermâna geldüm (s.259:135:1)

## 1. 14. 6. Hac

Terim olarak Allah'a yönelmek demektir. *Mekke'de bulunan Kâbe'yi ve civarındaki kutsal olan özel yerleri, belirli vakit içinde, usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menasiki yerine getirmek demektir. İslâm'ın beş esasından biri olan hac, Hicretin 9. Yılında farz kılınmıştır.*<sup>153</sup>

Askerî Muhammed divanda “hac, hacc-ı ekber” olarak zikretmiştir. Şair visal bayramına ulaşip canını kurban verip, yüce Kâbe'yi sa'y edip tavaf etmeyi istemektedir. Sa'y, Hac veya Umre'de Safâ ile Merve arasında usulüne göre yedi defa gelip gitmektir. Tavaf da Hacıların Kâbe etrafında yedi defa dolaşmalarıdır. Hacılar, hacda iken kurban keserler. Kurban, hac, tavâf, Kâbe, İyd kelimeleri ile tenâsüp oluşturulmuştur.

‘İyd-ı visâle irüp cânını kurbân virüp  
Sa'y idüp ide tavâf Kâ'be-i 'ulyâsını (s.341:216:5)

Şair bir başka beyitte sevgiliye kavuşma haccı yolunda fena ihramına girdiğini söylemiştir. İhram, hacıların örtündükleri dikişsiz elbisedir. Fena ihramı ise kişinin kendini varlığından her şey soyutlamasıdır. Sevgiliye kavuşmayı hacca gitmek olarak tasavvur etmiştir. Hacc ve umre hakkı için Allah'ın sonsuz zatına ulaşmayı niyaz etmektedir. Umre, Hac mevsimi dışında Kâbe'yi ziyaretir. Şair kutsal olan Kâbe'yi ziyaret görevi hac ve umre hakkı için dua etmektedir.

Fenâ ihrâmına girdim visâlûñ haccı yolunda  
Bekâ-yı zâtuña irgür şu hacc u 'umre hakkıçün (s.285:161:2)

## 1. 15. KUTSAL SAYILAN ZAMAN DİLİMLERİ

### 1. 15. 1. Mi'râc Gecesi

Mirac, Hz. Muhammed (s.a.v)in göğe çıkışını; Mirac Gecesi de bu göğe çıktığı geceyi anlatır. “*Din dilinde, Peygamberimiz Hz. Muhammed(s.a) 'in, hicretten*

<sup>153</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.210.

*bir buçuk sene önce, Recep ayının 27. Gecesinde Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'Teki Mescid-i Aksa'ya, bir mucize olarak geceleyin götürülmesi olayına denir.*

*Cebrâil (a.s) Hz. Muhammed (a.s)'i Burak adında bir binitle Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürmüş, oradan da birlikte semalara yükselmişlerdir.*"<sup>154</sup>

Divanda leyle-i isrâ olarak geçer. İsrâ, geceleyin yürümek manasındadır. Şair Allah'ın isimleriyle ve kutsal olan şeylerin isimlerini sayarak dua etmenin kabulündeki çabukluğu bildiği için Hakk'ı ve kutsal olan şeylerin hakkını anarak dua etmektedir. Mirac gecesinin hakkı, Allah'ın güzel isimlerinin hakkı, isimlerinin nurunun hakkı için yüzünü dergâha döndürmesini istemektedir. Şeyhlerin tekkesi olan dergâh, daimi ibadet yeridir.

Leyle-i isrânuñ Hakkı esmâ-i hüsnânuñ hakkı

Nûr-ı müsemmânuñ hakkı döndür yüzüm dergâhuña (s.311:186:12)

Şair bir başka beyitte Hz. Muhammed'in Mirac Gecesi 'arş-ı berîne çıkışını ele almıştır. Âlemlerin Rabbi, Hz. Muhammed'in şanına "levlâke levlâk" (Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım) buyurmuştur. Hz. Muhammed, Mirac Gecesi göğün en yüksek tabakasına yüz sürmüştür.

Şanuña "levlâke lavlâk" didi Rabbü'l-'âlemîn

Pâyüña yüz sürdi Mi'râc gicesi 'arş-ı berîn (s.353:226:2:1)

## **1. 15. 2. Kadir ve Berât Gecesi**

Berât temize çıkma, kurtuluşa erme manalarındadır. Bu gece rahmet ve mağfîret gecesidir. Bu gecenin hürmetine dualar kabul, günahlar affolunur. Bu gece gibi kutsal diğer gece de Kadir Gecesi'dir. Kur'ân'ın indirildiği gecedir. Bin aydan daha hayırlı sayılmaktadır. Divanda kadir Gecesi ve Berât Gecesi "leyle-i kadr ü berât" şeklinde birlikte zikredilmektedir.

---

<sup>154</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.327.

Şair bir beyitinde “ve’l-leylî” âyetinin sırrını bilenlerin nerede olduğunu sormuştur. Berât ve Kadir Gecesi olduğunu gelmek isteyenin beri gelmesini söylemiştir.

Âyet-i “ve’l-leylî”nüñ sırrın bilenler kandedür

Leyle-i kadr-i berâtuz deñ gelen gelsün berü (s.388;250;3)

Askerî Muhammed, Kadir ve Berât Gecesi’ni ele aldığı ikinci beyitte sevgilinin zülfünün vasfında Allah’ın “ve’l-leyli izâ yağşâ” “(Andolsun : *Bürüyüb örttüğü zaman geceye,*)”<sup>155</sup> demiştir. And olsun geceye ifadesi geçtiği için sûre Leyl olarak adlandırılmıştır. Gecenin siyah olması bakımından zülûf ile gece arasında ilgi kurulmuştur. Berât ve Kadir gecesinin izzeti (üstünlüğü) kâfidir.

Didi “ve’l-leyli izâ yağşâ” zülfüñüñ vasfında Hak

Bes anuñcün buldı ‘izzet leyle-i kadr ü berât (s.135:20:7)

### 1. 15.3. Kurbân Bayramı

Müslümanların Allah’ın rızasını kazanmak ve Allah’a yaklaşmak niyetiyle kestikleri, hayvana kurban, o güne de Kurban Bayramı denilir. Kurban Bayramı aynı zamanda Müslümanların her yıl Mekke’de hac vazifesini ifa ettikleri vakittir. Divanda “‘ıyd-ı kurbân, ‘ıyd-ı adhâ” terkipleriyle yer almaktadır. Askerî Muhammed, hakiki sevgilinin yoluna canını kurban etse uygun olacaktır. Kavuşma haccına erdiğini ve Allah’a kavuştuğu bu günün Kurban Bayramı olduğunu söylemiştir.

İdersem cânımı kurbân revâdur yolına anuñ

Visâli haccına irdüm bugün bil ‘ıyd-ı adhâdur (s.186:61:3)

---

<sup>155</sup> Kur’an, Leyl Sûresi, Ayet 1.

## 1. 16. MUCİZELER

İnsanların tabiat kanunlarına göre yapamayacağı, yapması mümkün olmayan; Allah'ın izin ve kudretiyle yalnız Peygamberler'in gerçekleştirdiği olağanüstü olaylardır. Mucizelerde insanların iman etmelerini, hidayete ermelerini sağlamak amaçlanmıştır. Allah, peygamberlere mucizeleri yaptırırken kavminin inanç, yaşayış ve hallerini esas almıştır. Divan Edebiyatı'nın en önemli kaynaklarından olan mucizeler beyitlerde sık sık zikredilmiştir. Askeri Muhammed divanında Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişi, nefesinin kutsallığı ile ölüleri diriltme, hastaları iyi etme; Hz. Musa'nın Allah ile konuşması, asasının yılan olması, beyaz eli; Hz. Süleymân'ın ruhânî varlıklara hükmetme ve hayvanlar ile konuşması, taht uçurması; Hz. Nuh'un tufan olayı; Hz. Muhammed (s.a.v.)'in doğumu ile putların yere düşmesi, ayı ikiye bölmesi, bir avuç toprakla orduyu yenmesi, on parmağından suların akması, Mirac'a çıkması mucizelerini zikretmiştir.

Hz. Mûsâ'nın asası ve yed-i beyzâsı (beyaz eli) bir beyitte zikredilmiştir. Mucizeler insanları Allah'ın tevhidinde uyması için peygamberlere lutf olarak sunulmuştur. Şuara sûresinde elinin bembeyaz görünmesi ve asasının yılan (ejderha) olması mucizeleri anlatılmaktadır: “*Elini de çekip çıkardı. Bir de (ne görsünler) bu temâşâ edenler için bembeyaz (ve nuur saçan bir el)dir.*”<sup>156</sup> “*Bunun üzerine Muusâ da asasını bırakıverdi. Bir de (ne görsünler) o, (büyücüler)in düzer olduklarını yutuyor.*”<sup>157</sup> Şair beyaz el ile insanın nefis ejderhasını katletmesini söylemiştir. Nefsi kötülük ve zarar yönünden ejderhaya benzetmiş aynı zamanda Hz. Mûsâ'nın asasının ejderha olması mucizesine telmihte bulunmuştur.

Ey gönül gel al elüne tevhîdüñ ‘asâsını

Yed-i beyzâ ile katl it nefsün ejderhâsını (s.345:219:1)

Bir başka beyitte Hz. Muhammed (s.a.v.)'in on parmağından hikmet ile çeşmeler akıtması ve ayı ikiye yarması mucizesine yer verilmiştir. “*Abdullah ibn Mes'ud (ra) şöyle demiştir: Biz Mina'da Peygamber'in beraberinde iken Ay ikiye bölündü de, Peygamber (sav): 'Şahit olunuz!' buyurdu. Ve Ay'dan bir parça Hira Dağı tarafına gitti.*”<sup>158</sup>

<sup>156</sup> Kur'an, Şuarâ Sûresi, Ayet 33.

<sup>157</sup> Kur'an, Şuarâ Sûresi, Ayet 45.

<sup>158</sup> Harun Yahya, *Peygamberimiz (sav)'in Mucizeleri*, Araştırma Yayıncılık, İstanbul s.119.

Akıdup on parmağundan hikmetile çeşmeler  
Eyledün şakkü'l-kamer hem gösterüben mu'cizât (s.136:20:9)

## 1. 17. DÎNÎ MEKÂNLAR

### 1. 17. 1. 'Arafât

Kutsal mekânlardan Arafat, Mekke'de bulunmaktadır. Müslümanların hac vazifesini yerine getirmede önemli yere sahip olan Arafat Dinî Terimler Sözlüğü'nde şöyle açıklanmıştır: “ *'bilme, tanıma, anlama ve güzel koku' anlamlarına gelen a.r.f. kökünden türeyen 'Arafat', Mekke'nin 25 km. güney doğusunda ova görünümünde düz bir alanın adıdır. Doğu, kuzey ve güneyi dağlarla çevrilidir. Arafat, Hill bölgesinde Harem sınırları dışında kalır. Harem sınırı ile Arafat arasında Urene vadisi vardır. Haccın rükünlerinden biri olan vakfe burada yapılır.<sup>159</sup> Arafatta vakfe yapılmadan hac görevi tamamlanmaz. Peygamberimiz (a.s) 'Hac, Arafat'tır' buyurmuştur... Arafat'ın ortasında 'Cebel-i Rahmet' (rahmet dağı) vardır.<sup>160</sup>*

Askerî Muhammed bir beyitte arifin kalbini Kâbe'ye benzetmiştir. Arifin kalbini Kâbe tavafı kılmasını söylemiştir. Arafat'ın hikmeti, sırrı arifin kalbine ilham olup ilahi sır aşikâr olur. Arifin kalbine Allah'ın sırları ilham olarak doğar. Bu yüzden arifin kalbi Kâbe'ye benzetilmiştir. Ayrıca kalp (gönül) Allah'ın evi olarak tasavvur edilir.

'Ârifüñ kalbine girüp sen tavâf-ı Kâ'be kıl  
Keşf olup ola 'ıyan sırruña sırr-ı 'Arafât (s.142:24:6)

### 1. 17.2. Safâ ve Merve

Safâ ve Merve Mekke'de yer ismidir. “*Kâbe'nin doğusunda bulunan iki küçük tepeliğin isimleridir. Bugün Mescid-i Haramın duvarı ile bitişik haldedir... İki tepe arasındaki mesafe 350 m. olup hac menasikinden olan sa'y bu iki tepe arasında yapılır.*”<sup>161</sup>

Safâ ve Merve beyitlerde kutsal mekân olması bakımından gerek birinci anlamı gerek benzetme yoluyla kullanılmıştır. Askerî Muhammed bir beyitte

<sup>159</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.27.

<sup>160</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.28.

<sup>161</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.571.

Merve ve Safâ'yı Hz. Muhammed'e atfetmiştir. Merve Safâ, Umre, Zemzem'in şüphesiz Hz. Muhammed (s.a.v)'de olduğunu söyleyen şair, büyük hac isteyen Hz. Muhammed'i tavaf etmesi gerektiğini söylemiştir. Hacc-ı ekber ifadesi ile Hz. Muhammed (s.a.v)'in büyüklüğü anlatılmıştır.

Hacc-ı ekber ister iseñ gel tavâf eyle anı

Andadur Merve Safâ vü 'Umre Zemzem bî-gümân (s.287:163:4)

Safâ ve Merve tepesi arasında Hz. İbrahim (a.s) eşi Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i bıraktığı yerdir. Bu iki tepe arasında Hacer, oğluna su bulabilmek için koşuşturmuştur. Burada hiç su yokken Allah'ın lütfü ile gelen su zemzemdır. Beyitte Safâ, Merve tepesi ve burada çıkan zemzem suyu birlikte kullanılmıştır.

### 1. 17. 3. Mina

Mina, hacıların şeytanın olduğuna inandığı ve şeytanı taşıdığı yerin adıdır. *“Mekke'ye 4,5 km. mesafede, Arafat'a giden yol üzerinde, Müzdelife ile Mekke arasında, Harem sınırları içerisinde bir bölgenin ismidir. Büyük, orta ve küçük cemreler buradadır. Hanefîlere göre şeytan taşlama günlerinde Minâ'da geceleme sünnettir.”*<sup>162</sup>

Askerî Muhammed bir beyitte Hac ile ilgili kelimeleri tenasüplü olarak kullanmıştır. Şair beyitte Umre, Merve, Safâ, tavaf ve hacc Kâbe'si, Arafat'taki ihram vakfası ve Allah'ın Mina'sı olduğunu söylemiştir. Mennân, çok ihsan eden, nimet veren Allah'tır. Mina'da şeytan taşlamanın sünnet ve bunun hacılara sunulmuş bir lütuf oluşundan şair Allah Mina'sı olduğunu beyitte belirtmiştir.

'Umre vü Merve Safâ vü Kâ'be-i hacc u tavâf

Vakfa-i ihrâm 'Arafât Mina-i mennân benem (s.255:130:20)

<sup>162</sup> DİB, 2010, a.g.e.,s.446.



### 1. 17.4. Kerbelâ

Kerbelâ, acının, gözyaşının merkezidir. Edebiyatta, tasavvufta, dînde sıkça zikredilen Kerbelâ, sözlükte “*Irak’da İmam Hüseyin’in şehid edildiği ve türbesinin bulunduğu yer.*”<sup>163</sup> olarak tanımlanır. Hz. Hüseyin Kerbelâ’da Muaviye taraftarları tarafından şehit edilmiştir. Kerbelâ ve Hz. Hüseyin adına birçok ağıt yakılmış, şiirler yazılmıştır.

Askerî Muhammed bir beyitte Kerbelâ meydanına can vermek için girdiğini söylemiş ve Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi olayına telmihte bulunmuştur. Şair içinde bulunduğu meydanı, hak yolunda nefis ve mâsivâyâ karşı girdiği savaş meydanı olarak tasavvur etmiştir. Şah Hüseyin aşkına meydana düştüğünü söylemiştir.

Kerbelâ meydânına girdük bu gün cân virmege  
Şâh Hüseynüñ ‘aşkına meydâna düştük biz yine (s.314:189:7)

### 1. 17.5. Tûr

Tur dağı, dînde ve tasavvufta daha çok Hz. Musa ile birlikte zikredilmektedir. Tur, “*Hz. Mûsâ(a)’nın Allah’la konuştuğu dağ. Hakk, Hz. Mûsâ ile nefis yönünden konuşmuştur. Dağ konuşmadan sarsılıp un ufak olduğu gibi, onun Allah ile konuşmasında da ilâhî tecelli sebebiyle nefsi toz olmuş, yani helak olmuştu.*”<sup>164</sup>

Askerî Muhammed, bir beyitte kendisinin Tûr-ı Sînâ yani Hz. Musa olduğunu söylemiştir. Allah (c.c.)’ın tecellisinin Tur dağına yansması ve Tur dağının tecelli ile birlikte yerle bir olmasına telmihte bulunan şair, Allah’ın tecellisi ile varlık dağına ateşte yakıldığını anlatmıştır. Şairin varlık dağına yakıldığı ateş içindeki Allah aşkıdır. Allah’a olan aşkı ile varlık dağı, benliği yanmış, fenâfillaha ulaşarak Allah’ın tecellisine kavuşmuştur.

<sup>163</sup> Devellioğlu, a.g.e., s. 509.

<sup>164</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s. 664.

Tûr-ı Sînâyım tecellî zâta irişe bu gün  
Varlığum tagını hep ihrâk-ı bi'n-nâr eyledi (s.347:221:5)

### 1. 17.6. Medîne-i Münevver

Medine Hicaz'da Hz. Peygamberin türbesi bulunan şehrin adıdır. İslâmiyet'te "*hicret kavramı ile Hz. Muhammed (a.s) ve arkadaşlarının M. 622 yılında Mekke'den Medine'ye göç etmeleri*"<sup>165</sup> ile önem kazanmıştır. Medine, hem dînde hem tasavvufta "Medîne-i Münevver" (nurlanmış şehir) olarak zikredilmektedir. Askerî Muhammed, Allah'a niyaz ederken Medîne-i Münevverde Habîb (Hz. Muhammed) ve Ravza hakkı için ifadesini kullanmıştır. İnsanlar Allah'a dua ederken Allah'ın isimlerini ya da kutsal varlıkların adını anarak dua ederler. Kutsal mekân olan Medîne-i Münevver de duanın kabulü adına zikredilmiştir. Şair inayet (lütuf) gözüyle dertli olan kendisine nazar kılmasını dilemektedir.

'Askerî derd-mende kıl nazar çeşm-i 'inâyetle  
Medîne-i Münevverde Habîb ü Ravza hakkıçün (s.286:161:12)

### 1. 17.7. Mekke

Mekke, Hz. Muhammed (s.a.v)'in dünyaya geldiği ve Müslümanların kiblesi olan Kâbe'nin bulunduğu yer olması bakımından kutsîlik ve önem arz etmektedir. "*Müslümanların beş vakit namazda yöneldiği Ka'be'nin bulunduğu, Hicaz bölgesindeki şehir. Süfîyenin ileri gelenleri, Mekke'de mücâvir olarak mukaddes yerlerde, kendilerini kulluğa hasrederlerdi. Mekke'deki bu makamın, ahlâkı olgunlaştırıp, perdeleri açtığı, burada bir gün açlık ve susuzluğa sabredebilenin, dünyanın diğer yerlerinde bunu üç gün yapabileceği söylenir. Tasavvuf erbâbı, Mekke'yi ilâhî mertebeden ibâret olarak görür.*"<sup>166</sup>Askerî Muhammed bir beyitte Hz. Muhammed (s.a.v)'in yüzüne teşbihte bulunmuş ve yüzünü Mekke'ye benzetmiştir.

Kıble-i ervâhiyâna Mekketu'llâhdur yüzüñ  
Secde-i kerrûbiyâna beyt-i ma'mûrdur özüñ

<sup>165</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.256.

<sup>166</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s. 422.

“Kâbe kavseyñ” kaşlaruñ sırr-ı “ev ednâ”dur yüzüñ  
“Ve sekâhüm rabbühüm” câmin sunar câna sözüñ  
Çok selâm olsun saña ey yâr-ı sâdık Mustafâ  
Mahzen-i genc-i vefâsın ma‘den-i sıdk u safâ (s.357:228:2)

### 1. 17.8. Kâ‘be

Allah’ın evi (Beytu’llâh) olarak da anılan Kâbe, sözlükte “küp” anlamına gelir. “*Ka’be, Mekke’de Mescid-i Haram denilen Cami-i Şerîfin ortasında yaklaşık 13 m. yüksekliğinde, 11-12 m. eninde taştan yapılmış dört köşe bir binadır.*”<sup>167</sup>

Kâbe, Divan ve Tasavvuf Edebiyatı’nda sıkça zikredilmiş, çoğu zaman kulun kalbine benzetilmiştir. Askerî Muhammed bir beyitte Allah’a seslenmiş ve Allah’ın cemalini Kâbe’ye benzetmiştir. Kutsal mekân olan Kâbe, aşağıdaki beyitte teşbih ile karşımıza çıkmıştır. Allah’ın cemali hakiki Kâbe hakkı için, Safâ ve Merve hakkı için kendinden ayırmamasını dilemiştir. Allah’ın cemali tecelli ile yansır. Bunu görenler, bir daha ayrılmak istemezler.

Cemâlûñ Kâ‘besi ey Hak hakîkî Kâ‘be hakkıçün  
Bizi senden cüdâ kılma Safâ vü Merve hakkıçün (s.285:161:1)

### 1. 17.9. Bağdat, Nefef

Şehir adı olan Bağdat ve Hz. Ali’nin Kûfe civarında bulunan yerin adı olan Nefef <sup>168</sup> Askerî Muhammed’in beytinde zikredilmiştir. Şair, kişinin eşsiz cevhere kalbini mahzen kılıp Nefef sahibi incisi Bağdat olmayı isteyeceğinden bahsetmiştir. Nefef, Hz. Ali’nin türbesinin bulunduğu yerdir. Bağdat’ı beyitte Nefef sahibi iri inciye benzetmiştir.

<sup>167</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.350.

<sup>168</sup> Devellioğlu, a.g.e., s. 815.

Ol gevher-i yektâya kalbünü kılup mahzen

Sen dürr-i Necef-kânı Bagdat olayın dirsın (s.276:153:7)

### 1. 17. 10. Mısır, Ken‘ân

Kenan, “Orta Doğu’da, bugünkü İsrail’e yakın bir yer. Hz. Yakûb’un ikâmet ettiği bölge. Manevî âlem, melekût âlemi. Hz. Yûsuf’un içine atıldığı kuyu, maddî ve cismânî âlemi; Ken‘ân beldesi ise kudsîler âlemini temsil eder. Beden karanlığına ve hapisanesine hapsedilen şerefli insan rûhuna da Yûsuf-ı kudsî denir.”<sup>169</sup> Divan Edebiyatı’nda Kenan ili olarak sıkça zikredilir. Hz. Yusuf’un yaşadığı yerdir. Hz. Yusuf’un köle olarak Mısır’da satılması aşk, güzellik pazarı olarak anılmasına sebep olmuştur. Şiirde gönül, Mısır ülkesine teşbih edilmiştir. Gönül Mısırında Zeliha gibi Kenan Yusuf’unu bulduğunu söyleyen şair Yusuf-ı Kenan ifadesiyle Hz. Yusuf’un yaşadığı yeri vurgulamıştır. Hz. Yusuf’un Mısır ülkesine sultan olması, Kenan ilinin memleketi olması itibariyle kutsal mekân olarak beyitte yer almıştır.

Yûsufuñ hüsn-i cemâli zülfine dil bağlayup

Hasret ile dem-be-dem Ya‘kûblayın kan agrayup

Vârımı bâzâr-ı ‘aşkda küllî hep sarf eyleyüp

Mısır-ı dilde Zelîhâ-veş Yûsuf-ı Ken‘ân bulmuşam (s.266:141:9)

### 1. 17.11. Hicâz

Dînî önem arz eden bir başka mekân da Hicaz’dır. Hicaz; “Arapça, kuşak, bele bağlanan ip, ayıran anlamında bir kelimedir. Suûdî Arabistan’ın batısında, coğrafi plânda Arap Yarımadası’nı kuzeyden güneye sıradağlar halinde inerek ayıran bir dağ silsilesi vardır. Bu konumu nedeniyle, bölgeye Hicâz (ayrılan) adı verilmiştir. Tasavvufta Mekke olarak değerlendirilir. Zira hac ve umre ibadetlerindeki ihram uygulaması, şehvet ve lezzetlere engel teşkil eder. Bazı büyükler, bu mübârek beldede mücâvir olarak kalmayı seçmiş, kendilerini oraya vakfetmişlerdir. Zira Allah, oradaki bazı bölgeleri şerefli ve faziletli kılmıştır. Zemahşerî, sürekli Mekke’de kaldığı için, kendisine “Cârullah” (Allah’ın komşusu) denmiştir.”<sup>170</sup>

Askerî Muhammed, kutsal mekânlardan olan Hicaz’ı erbâbıyla birlikte zikretmiştir. Hicaz erbâbı güzellik Kâbe’sini tavaf ettikçe el açıp Allah’tan duaya lütfünü niyaz etmektedirler.

<sup>169</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s. 362.

<sup>170</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s. 275.

Kâ‘be-i hüsnüñ tavâf itdükce erbâb-ı Hicâz  
Dest açup senden du‘âya lutfuñ eylerler niyâz  
Mahv olur bahr-ı şühûda cümle efkâr-ı mecâz  
“Okuram hattüñ huzûr-ı kalbile kılsam namâz  
Nüşa-i ümmü’l-kitâb ol rû-yı ‘anber-bû yeter” (s.384:244:5)

### 1. 17. 12. Nil

Firavuncular bir gün güneş doğarken Musa’nın ashabını yakalamıştır. Hz. Musa ashabına, Rabbim benimle beraberdir, selamet yoluna iletecektir demiştir. “*Bunun üzerine Muusâ’ya: ‘Ashaanı denize vur’ diye vahyettik. (Vurunca) derhal (deniz) yarıldı, her parça(sı) kocaman dağ gibi oldu.*”<sup>171</sup> Hz. Musa’nın ashabi kurtulmuş, Firavuncular ile boğulmuştur. Tefsirinde Süveys denizine ya da “Nil”e ifadesi geçmektedir.<sup>172</sup> Askerî Muhammed, Hz. Mûsâ (a.s)’ın asası ile Nil nehrini ikiye ayırması ile Firavun yanlılarının suda boğulmasına telmihte bulunmuştur.

Nice bir künc-i melâmet içre olasın ‘alfl  
Akıdup hasretile yaşıñı idesin sebîl  
Garka virirsün cihânı ‘âkıbet mânend-i Nîl  
Âteş-i suzân içinde kalduñ uş hâr u zelîl  
Yan yüri sen tâ ebed-var nâra düşdüñ ey gönül (s.373:236:3)

### 1. 17.13. Kaf

Kaf efsanevî bir dağın adıdır; sınırsızlık ve büyüklüğü sembolize eder. Divan Edebiyatı’nda gâh yek gâh Ankâ kuşu ile birlikte sık kullanılan bir mazmundur. “*Kaf, Kur’ân’ı Kerim’de ellinci sûrenin adıdır. Kur’ân’ı Kerim’in mukattaâtındandır. Allah’ın isimlerinden birinin ‘Kaf’ olduğu söylenir. Kudret sahibi anlamına geldiğini söyleyenler olduğu gibi, dünyayı çepeçevre kuşatan dağın adıdır diyenler de vardır. Bu dağın ardında, efsaneye göre cinler yaşamaktadır. Ejderhalar, insanlara zarar verince, güyâ melekler, onları bu*

<sup>171</sup> Kur’an, Şuarâ Sûresi, Ayet 63.

<sup>172</sup> Çantay, a.g.e, C.2, s. 660.

*dağın ardına, ateşli zincirlerle çekip atarlarmış. Tasavvuf erbabına göre, “Kaf”, Kur’ân’a işaretir ki bu da, Allah’ın isimlerinin zuhur yeri olan ve bu mazhariyeti bilen ve bildiren İnsan-ı Kâmil’dir... halk arasında Kaf Dağı veya Kaf ifadesi sınırsızlık, son derece büyüklük gibi manaları ihtivâ eder.”<sup>173</sup>*

Şair, zamanın Süleyman’ıym diyerek bir beytinde Kâf’tan Kâfa hükmünün geçtiğini ifade etmiştir. Elinde hâkimiyet yüzüğü, mührü bulunduğunu insanla cinin ferman olduğunu söyleyerek Hz. Süleyman’ın bir mucizesini zikretmiştir. Kâf’tan Kâf’a ifadesinde şair hükmünün yüceliğini vurgulamıştır.

Yedümde hâtem-i teshîr baña insile cin fermân

Geçer Kâfdan Kâfa hükmüm Süleymân-ı zemânüm ben (s.276:154:3)

## **1. 18. DİNLE İLGİLİ DİĞER MEFHUMLAR**

### **1. 18.1. Kul**

Kul, Allah’ın yarattığı insanlardır. Allah’a ibadet ve itaat için yaratılmışlardır. Allah’ın emirlerini yerine getirmekle hükümlü kişilerdir. Divanda “kul, bende” olarak zikredilmiştir. Peygamberimizin Allah’ın sevgili kulu, kulların çaresiz ve günahkâr oluşundan bahsedilmiştir. Şair bir beyitte aşk sultanının kulu, kölesi ve sultanın emrine fermanlı olduğunu söylemiştir. Kulluğa bel bağlayıp hünkâra gelenlerden olduğunu belirten şair, fermanına ve kulluk vazifesine bağlı olduğunu anlatmıştır. Kulluğa bel bağlamak Allah’ın emirlerini yerine getirmekle, vazifesini bilmekle olur.

Bende-i sultân-ı ‘aşkuz emre fermân-ber olup

Kulluga bel bağlayup hünkâra gelmişüzlerdenüz (s.210:86:5)

### **1. 18.2. Sünnet**

Kanun, yol anlamlarındaki sünnet dînî anlamda Hz. Muhammed (s.a.v)’in Müslümanlarca uyulması gerekli sayılan sözleri ve davranışlarıdır. Hz. Muhammed

---

<sup>173</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s. 336-337.

(s.a.v)'in söz ve hareketlerine şüphesiz ve sağlam delillerle uyan kişilere de ehl-i sünnet denilmektedir. Askerî Muhammed sünnet ehliendir. Kendisi Peygamber Efendi'mizin sünnetlerine uyduğu gibi insanları da bu konuda aydınlatmakta ve sünnete uymaya davet etmektedir. Şair bir şiirinde şeriata itaat eden kişinin saadet ehlinden olacağını, sünnetini ihya edenlerin (yerine getirenlerin) çeşit çeşit iyilik, güzellik bulacaklarını söylemiştir.

Şer'üne kılan itâ'at ki sa'âdet ehli'dür  
Sünnetüñ ihyâ idenler bula dürlü hasenât (s.136:20:15)

### 1. 18.3. Günâh

Günah, terim olarak suç demektir. Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı davranıştır. Divanda “günâh, hata, suç, cürm, sehv, isyân, günâhkâr” kelimeleriyle geçmektedir. Askerî Muhammed, insanların günah işlemesinden, isyan etmesinden yine bu hatalarından dolayı af ve mağfiret dilemesinden, günahların affolması için Hz. Muhammed (s.a.v)'den şefa'at edici olmalarını istemesinden bahsetmiştir.

Şair bir dörtlüğünde hesapsız, düşüncesiz bir şekilde hata ve günah işlediğini, bu gûnahtan dolayı yüzünün siyahının hiç gitmediğini söylemiştir. Günah, renk itibariyle karadır. Günah işleyenlerin yüzünde karalık olduğu, nur olmadığı her zaman söylenir. Peygamberler dışında günahsız, hatasız kul yoktur. Önemli olan günah işlememeye dikkat etmek, günahlar için tevbe etmektir. Şair de günah işleyenlerin Hz. Muhammed (s.a.v)'in şefa'at ediciliğini bildiği için peygamberimizden şefa'at dilemektedir.

Ebed gitmedi bu yüzüm siyâhı  
Hisâbsuz işledim cürm ü günâhı  
Günâhlu kullaruñ sensin penâhı  
Şefâ'at Yâ Resûla'llâh şefâ'at (s.139:22:5)

#### 1. 18.4. Helâl, Harâm, Mubâh

Dînen yapılması, yenilip içilmesi, dinlenmesi, bakılması vb. Allah'ın müsaade ettiği şeylere helal, müsaade etmeyip yasakladığı şeylere de haram denilmektedir. Yapılmasında sevap ve günah olmayan şeye de mubâhtır. Askerî Muhammed bir beytinde helal ve haramı anladıklarını, ne demek olduğunu bildiklerini söylemiştir. Mubâhîler gibi her şeye mubah demediklerini, sevap deyip geçmediklerini söyleyen şair, Allah'ın emir ve yasaklarına olduğu gibi uymaktadır. Kimileri çıkarlarına göre davranmaktadırlar.

Hem helâl ile harâmı añladuk bildük 'ıyân  
Şol mubâhîler gibi her şey'e dimeziz mubâh (s.153:31:5)

#### 1. 18. 5. Vâcib

Gerekli, lazım anlamlarındaki vâcib; her Müslüman için yapılması gereken yapılmadığı takdirde büyük günah olan Allah'ın emirleridir. Fakihlerin çoğunluğuna göre farz ile vâcib arasında bir fark yoktur. Hanefilere göre ise, farz ve vâcibin her ikisi de, bağlayıcı ve kesin olarak yapılması istenen şeydir.<sup>174</sup>

'Askerî miskîn bulmadı teskîn  
Vâcib ü mümkin sensin Yâ Resûl (s.241:116:11)

Askerî Muhammed, bir beyitte kendisinin miskin olduğunu ve rahatlamadığı ifade etmiştir. Şair sakinliği, rahatlığı Peygamber Efendi'mizin kendi varlığında bulunmuştur. Vâcib ve mümkün olanın Peygamber Efendi'miz olduğunu söylemiştir.

#### 1. 18. 6. Tevbe

Kişinin yaptığı hatadan dolayı pişmanlık duyması ve bu pişmanlık ile Allah'tan af dilemesine tevbe (tövbe) denilmektedir. Askerî Muhammed, bir

---

<sup>174</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.674-675.



beytinde kalbinin derdine dermanını bulduğunu söylemiş ve bunun için şükretmiştir. Kalbinin derdi şairin yapmış olduğu hatalardır. Bu derdine derman olarak zikir ile meşgul olmayı göstermiştir. Şair tevbe ve telkin ile zikretmektedir. Telkin; anlatmak, öğretmek, fikir aşlamak anlamlarındadır. Tasavvufta ise, tarikata yeni giren kimseye şeyhin zikir öğretmesine telkin denilmiştir.

Tevbe vü telkîn-i mâye zikrine meşgûl olup  
Kalbimüñ emrâzına dermânı buldum çok şükür (s.163:39:10)

### 1. 18. 7. Tevekkül

Her konuda Allah'a güvenmek, teslim olmak ve elinden geleni yaptıktan sonra işlerini Allah'a havale etmete tevekkül denir. Çoğu insan tevekkülü yanlış yorumlamaktadır. Kişi önce bir işe niyetlenip, elinden geleni yapmalı, ardından o işin hayırlısı ile sonuçlanması için Allah'a havale etmelidir. Çalışmadan bir işin olacağı düşünülemez. Tembel, miskin, her şeye kader diyen insanların tevekkül anlayışı olamaz. Askerî Muhammed, vahdet köşesinde oturup Allah'a tevekkül ettiğini bir beyitte anlatmıştır. Vahdet köşesi dergâhlarda çilehane denilen, ibadet edilen bir odada müridin ya da dervişin bu odaya çekilip ibadet, zikir etmesidir. Şair tevekkül ettikten, Allah'a güvendikten sonra kismetine razı olup işinin kanaat olduğunu söylemiştir.

Oturdum künc-i vahdetde tevekkül idüp Allâha  
Olup kismetüme râzı kanâ'atdur işüm şimdi (s.344:218:5)

### 1. 18.8. İhlâs

İhlâs saflık, temizlik, doğruluk, içten bağlılıktır. *“Din istilahında ise îmân, ibâdet, itâat, ahlâk, amel, dua... gibi her türlü dinî görevleri, halkın övme ve beğenmesini, yerme ve kınamasını düşünmeksizin sırf Allah için iyi ve halis bir niyetle yapmak, şirk, nifak, riya (gösteriş) ve süm'a (duyurma) vb. şâibelerden uzak*

*durmak, söz, fiil ve davranışlarında samimi ve dosdoğru olmak demektir. Bu şekilde hareket edenlere muhlis denir.*<sup>175</sup>

Askerî Muhammed, riyadan uzak, kalbini Allah'a sevgi ve içtenlikle bağlamış bir zattır. Bir beytinde harâbât-hâneye giderse zahidin ayıplamamasını söylemiştir. Harâbât-hâne, meyhanedir. Meyhane tasavvuf ehlince Allah aşkıyla dolu tekkelerdir. Tekkelerde yapılan zikirler, ibadetler kulu kendisinden geçirir. Kulun bu hali sarhoş, onu bu hale getiren Allah aşkı ise bade olarak tasavvur edilir. Şair de bu durumu zahidin ayıplamamasını söyleyerek ihlâs badesi ile riyayı terk ettiğini belirtmiştir. İhlâs, badeye benzetilmiştir. Şair, yaptığı ibadetleri Allah rızası için yapmaktadır. Yaptığı doğruluk ile gösterişten, riyadan, iki yüzlülükten uzaktır.

Gam değil varsak harâbât-hâneye tâ'n eyleme  
Bâde-i ihlâsile terk-i riyâyuz zâhidâ (s.126:10:14)

### 1. 18.9. Hidâyet

Doğruluk, doğru yol, doğruluğa götüren yol anlamındadır. Dînî olarak hidayet; hakkı ve batılı ayırt ederek, İslâmiyetin doğrultusunda ilerlemek ve Hakk'a, iki dünya saadetine ulaşmaktır. Askerî Muhammed divanda "râh-ı hidâyet, hidâyet güneşi, menba'-ı kân-ı hidâyet, ma'den-i kân-ı hidâyet, nûr-ı hidâyet, bâb-ı hidâyet, hüdât" kelime ve terkibleriyle ele almıştır. Şeyh olan Askerî Muhammed bir beytinde Allah'ın hidayet eylediğini, kendisinin Evliya yoluna ulaştığını anlatmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hz. Ali bu Hak yolunda doğru yolu gösteren rehberdir.

Evliyâ râhına irdük Hak hidâyet eyledi  
Mustafâ vü Murtazâdur rehber-i irşâdımız (s.202:77:6)

### 1. 18.10. Hikmet

Sözlükte "Herkesin bilmediği gizli sebep, sır, kâinattaki ve yaratılıştaki İlahî gaye." olarak tanımlanır. Bilgiyi, öğüdü, anlamayı, Allah'a yönelmeyi, adaleti, hayrı

---

<sup>175</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.299.

kapsayan bir terimdir. Askerî Muhammed divanda “menba‘-ı esrâr-ı hikmet, hikmet şerbeti, ‘ilm-i hikmeti, hikmet kapısı, sehâb-ı hikmeti, mahzen-i hikmet, enhâr-ı hikmetler, bahr-i hikmet elfâz-ı hikmet katre-i nisân-ı hikmet” terkibleri ile zikretmiştir.

Şair bir beytinde hikmeti nehre benzetmiştir. Nehir nasıl yolunda akıp gidiyorsa hikmet de öyle insanlar arasında akıp gitmekte, dolaşmaktadır. Şair hikmet nehri akarsa şaşılır mı, bunda şaşılacak bir şey olur mu, (şaşılmaz) diye istifham yapmıştır. Muhabbet rüzgârıyla deniz coşup dalga dalga olmuştur. Şairin gönlü denize, Allah’a olan sevgisi muhabbet rüzgârına benzetilmiştir.

Taşup enhâr-ı hikmetler ‘aceb midür revân olsa  
Coşup bâd-ı mahabbetle temevvüc eyledi ‘ummân (s.293:168:13)

### 1. 18.11. Ni‘met

İyilik, lütuf, mal, rızık, yiyecek, içecek, sağlık, hayat vb. şeyler için kullanılır. Kişinin iki dünyada ihtiyacını karşılamak üzere Allah tarafından verilmiş olan maddî ve manevî her şey nimettir. Kişi, bu dünyaya gönderilmiş başlı başına bir nimettir. Önemli olan bu nimetlerin farkına varmak ve şükretmektir çünkü nimetlerin tümü yüce Allah’tandır ve verdiği nimetler de uludur. Askerî Muhammed, beytinde nimetlerin ululuğunu anlatmış ve bu nimetlerin şükranesi için sabah akşam el-hamdülillah diyerek şükrettiğini lafz etmiştir.

Ulu ni‘metlerüñ şükranesiçüñ  
Direm subh u mesâ el-hamdüli’llâh (s.325:201:4)

### 1. 18.12. Şükür, Şâkir

Şükür; yapılan iyiliğe, verilen nimete karşılık vermek, hamd etmek, övmektir. Allah, kullarına çeşit çeşit nimet sunmuştur. Bu nimetlerin karşılığında kula şükretmek, teşekkür etmek, Allah’ı övmek icap eder. Askerî Muhammed sosyal hayatta ve divanda Allah’a bol bol şükretmiştir. Kapl gözü açık, Allah’ın tecellisini

gören bir kul olarak zikrini, şükürünü her fırsatta sunmuştur. Şair bir beyitte Allah'ın birliğine inanan halis müminin aynı zamanda zakir ve şakir olduğunu belirtmiştir. Zâkir zikreden, şâkir şükreden kişidir. Askerî kendisinin daima Allah'ın nimetlerine şükrettiğini söylemiştir.

Mü'min-i hâlis müvahhid zâkir ü şâkir olup  
Şükr ider bu 'Askerî dâ'im Hakuñ in'âmına (s.320:195:11)

### 1. 18.13.Nûr

Çoğulu envâr olan nur aydınlık, parıltı, ışıktır. “*Nur; dünyevî veya uhrevî olur. Dünyevî nûr, akıl ve Kur'ân nur gibi basiretle anlaşılan, gözle görülmeyen nûr veya ay ve güneş ışığı gibi cisimlerden yayılan ve gözle görülebilen nûr kısımlarına ayrılır. Uhrevî nûr, Hadîd sûresinin 12-13. âyetlerinde bildirildiği gibi müminlerin âhirette manevi ışığı, aydınlığıdır.*”<sup>176</sup>

Dinde ve tasavvufta nur, Allah'ın tecellisini ifade eder. Allah kâinata nuruyla tecellisini yansıtır. Bizim gördüğümüz her şey Allah'ın nurudur, tecellisidir. Askerî Muhammed kâinatta her zerrede hakiki nurların (Allah'ın nuru) görüldüğünü aşağıdaki beyitte anlatmıştır. Kişinin bu nurları görebilmesi için gözünün kusursuz olması gerekir. Buradaki dîde-i ma'yûb (kusuru olan göz) ile anlatılan kalp gözü kapalı olan, gaflet uykusunda olan insanın halidir. Gaflet uykusunda olan, kalp gözü kör olan insan Hakk'ı göremez.

Görmezse ne var Hakkı bu gün dîde-i ma'yûb  
Her zerrede zâhirdürür envâr-ı hakikat (s.143:26:6)

---

<sup>176</sup> DİB, 2010, a.g.e., s. 530 .

## İKİNCİ BÖLÜM

### ASKERÎ MUHAMMED DÎVÂNÎ'NDA TASAVVUF

#### 2. 1. VARLIK, BENLİK

Varlık, insanın fâni olan vücududur. “*Varlığına, makamına, bilgisine, malına, mülküne, akrabasına, güzelliğine güvenip, kendisinde payeler aramaya kalkışan; bunların Allah’innimeti olduğunu düşünmeyip, kendine maletmeye çalışan, gurura kapılan kimselere varlık, benlik sahibi denir.*”<sup>177</sup>

Kişinin varlığı Allah’a kavuşmaya engeldir. Tasavvufî anlayışa göre kişi varlığını fenâfillaha ulaştırırsa hakiki varlığa yani Allah’a erişmiş olur. Askerî Muhammed divanda “keynûnet, hüviyyet, mevcûd, benlik, enâ, enâniyyet, varlık binâsı, varlık hicâbı, enâniyyet tagı, varlık tozu, varlık serâbı, enâniyyet hicâbı, varlık kal‘ası” kelime ve terkipleriyle ele almıştır. Varlığı dağa, binaya, kaleye, perdeye, toza, seraba benzetmiştir. Şair varlıkla ilgili genel olarak varlığın fâni oluşundan (s.12:10:2), cümle varlığın Allah’ın oluşundan(s.130:14:10), benlik perdesi Allah ile kul arasındaki engel oluşundan (s.142:24:7), tüm varlığını aşka değişmesinden (s.151:29:30), vücut pasının silinmesi için benlik başının kesilmesi gerektiğinden (s.159:36:10), varlığımızın Allah’ın nuru olduğundan (s.165:41:3), mâsivânın varlığının gönülden tıraş edilmesinden (s.165:41:4), kendi varlığını yok ettiğinden(s.205:81:2) bahsetmiştir.

Şair bir beyitte varlığını rüzgâra verdiğini, tamamen yok olduğunu; yokluk içinde vara ulaştığını, varlığının var ile olduğunu söylemiştir. Varlığından geçen, benliğini yok eder. Varlığını önemseyen, kendini benlik-senlik düşüncesine kaptıran Allah’tan kendini ayırmış, ikilik çıkarmış olur. Şair varlığını yok ederek Allah ile arasında olan engeli kaldırmış, Allah’ın varlığına ulaşmış ve Allah ile bir olmuştur.

Varlığumuz bâda verdik kalmadı hep oldı yok

Yokluk içre vara irdik var iledür varımız (s.214:91:5)

---

<sup>177</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s. 689.

Yukarıdaki beyti destekleyen bir başka beyitte şair varlığını mahv eyleyenlerin Allah'a kavuşacaklarını lafz etmiştir. Nefis insanı doğruluktan ayırmaya çalışır, kendi kötü arzu ve isteklerini yapmaya zorlar. Nefsini eğitip, olgunlaştıranlar Allah'ı bilirler. Allah'ı bilen kişi, kendi varlığının gelip geçici, fâni olduğunu bilir; varlığını yok ederek Allah'a kavuşur.

Nefsini fehmi eyleyenler 'âlim-i Rabbân imiş  
Varlığın mahv eyleyenler vâsıl-ı Sübhân imiş (s.217:94:1)

## 2. 2. KESRET

Vahdetin zıttı olan kesret, kelime anlamı olarak çokluk demektir. Allah'ın isim ve sıfatları ile tecelli etmesi çokluğu meydana getirmiştir. Bu çokluk gölgeden, görüntüden ibarettir. Asıl olan bir olan Allah'ındır. Vahdete ulaşmak için kesret halinden kurtulmak, kesrette Allah'ı görmek gerekir. Askerî Muhammed divanda "kesret-i eşyâda, kesret-i a'dâd, kesret sarâyı, gerd-i kesret, kesret mevci, kesret encâmı, kesret hicâbı" terkîbleriyle ve çoğunlukla zıttı olan vahdet kelimesi ile zikretmiştir.

Askerî Muhammed kesrette bile Allah'ın sıfatlarını görmekte ve herkesin görmesini söylemektedir(s.159:36:7). Şair divanda kesrette kalınmaması gerektiğinden (s.224:99:5), kesret içinde Allah'ı yalnız bulduklarından (s.178:53:2), görünen kesretin Allah'ın olduğundan(s.283:159:4) bahsetmiştir.

Şair, bir dördlükte kesrette Allah'ın sıfatı olduğunu ve bunu görmeyi söyler. Allah tektir. Çokluk Allah'ın tecellisidir. Kişinin cihanda gördüğü her şey Allah'ın görüntüsüdür. Baktığımız her yerde O'nun yansıması vardır. Basiret gözü kapalı olanlar kesrete aldanırlar, görüntüyü gerçek sanırlar. Oysa kesret, sevgilinin cemalini görmeyi engelleyen bir perdedir. Kul, bu görüntüye aldanmamalı, kendini bilmeli, dolayısıyla Rabbini bilmelidir. Görünen her şey Allah'ındır. Eşyanın kesretinde Allah'ın sıfatını görmek gerekir.

Rabbisin bilmez kişi ger bilmez ise özini  
Ger berü görmek dilerseñ sen de cânân yüzini  
Cümle şey mi'rât-ı Hakdur aç basîret gözini  
Kesret-i eşyâda gel bak şol sıfâtü'llâhı gör (s.159:36:7)

Askerî Muhammed bir beyitte kesrette kalanların karanlıkta (sıkıntıda) olduğunu söylemiştir. Karanlıkta olmamak için kesretten kurtulmayı söyleyen şair, Allah'ın birliğinin nurunda parlayan olmasını öğütler.

Kalma kesretde olma zulmetde  
Nûr-ı vahdetde lâmi' ol lâmi'(s.224:99:5)

## 2. 3. MÂSIVÂ

Gayr, başka manalarındaki mâsivâ Allah'tan başka her şey için kullanılır. Tasavvufta dünya ile alakalı şeyleri ifade eder. Mâsivâ insanı Allah'tan uzaklaştırır. Dünyanın güzelliklerine aldanan, gönlünü mâsivâyâ kaptıran insanlar hakiki dünyadan, baki güzelliklerden uzaklaşmış olur.

Divan Edebiyatı'nda mâsivâyâ geniş yer verilmiştir. Şiirlerde âşıklar genellikle mâsivâdan kurtulabilmek için kanlı gözyaşı dökmüşlerdir. Şair divanda “mâsivâ, hicâb-ı mâ-sivâ, mâ-sivânuñ perdesi, sivâ çirkefi, hubb-ı sivâ, cemî-i mâ-sivâ” şeklinde yer alırken şair mâsivâyı Allah'a ulaşmayı engelleyen perde, yolunu kesen engel, gönüldeki toz olarak tasavvur etmiştir. Oysa tasavvuf ehlinin gönlünde Allah'tan başka hiçbir şeye yer yoktur. Her kul gönülden mâsivâyı atıp, gönlü temizlemelidir.

Askerî Muhammed bir beytinde gönlü aynaya, masivayı da toza benzetmiştir. Nasıl ki insanın temiz ayna ile tozlu aynaya bakışında fark varsa temiz gönül ile lekeli gönül arasında da öyle fark vardır. İnsan göz (organ) ve kalp gözü ile görür. Gönül gözünü temiz ve açık tutmalıdır ki sır ile Allah'ı seyretmek mümkün olsun.

Silelüm mi'rât-ı dilden mâ-sivânuñ tozını  
Sırr ile seyrân idelüm Hû deyü Yâ Hû deyü (s.296:172:4)

Şair bir başka beyitte Mâsivâdan uzaklaşma konusu üzerinde durmuştur. Kimi insanlar mâsivâdan kurtulabilmek için her şeyden soyutlanıp, diğer insanlardan uzaklaşıp yalnız kalmışlardır. Bir köşeye çekilip yalnız kalanlar gözlerini her şeye kapatmışlardır. Oysa kişinin her bakışında seyrettiği Allah'ın tecellisidir. Şair, her nazarda “küntü kenzu'llâh” olur, demiştir. “Küntü kenzu'llâh” ifadesi ile anlatılmak istenen Allah'ın “*Ben, gizli bir hazine idim; bilinip tanınmak istedim ve bilineyim diye mahlûkâtı yarattım.*”<sup>178</sup> hadisidir. İnsan her şeyden kendini soyutlayıp bir köşeye çekilip yalnız kalırsa, gözlerini her şeye kaparsa Allah'ın tecellisini göremez. Hâlbuki Allah her şeyi bilinmek için yaratmıştır. Gözleri açmak ve mâsivâya kapılmadan Allah'ı seyretmek gerekir.

Mâ-sivâdan 'uzlet idüp 'ayn-i agmâz itdiler  
Her nazar seyr itdüğü ol “küntü kenzu'llâh” olur (s.178:53:3)

Askerî Muhammed Allah'a olan aşkını ve O'na kavuşma arzusunu her zaman şiirlerinde dile getirmiştir. Şair iki dünya mâsivâsından kalbini temizlemiştir. Ahiretteki cennet, cehennem vb. her şey mâsivâdır. Hiçbiri şairin umrunda değildir. Beytin ikinci mısrasında “Aşk çadırını kuranlar Süleymân'ın mülkünü ne yapsın?” şeklinde bir soru ve ifade kullanmıştır. Burada gönlündeki Allah aşkını aşk çadırına benzetmiştir. Gönlünde Allah aşkı taşıyanların mala mülke ihtiyacı olmadığını vurgulamıştır. Hz. Süleyman (s.a)'ın peygamber oluşunu da hatırlatmıştır.

Geçüp dünyâ vü 'ukbâdan dü-'âlem mâ-sivâsından  
Kuranlar hayme-i 'aşkı n'ider mülk-i Süleymânı (s.336:209:8)

---

<sup>178</sup> Pala, a.g.e., s.38



## 2. 4. GÖNÜL

Vücutun kan dolaşımı merkezi olan kalbin Türkçe karşılığıdır. “*Arapça bir kelime olan kalb, kalebe fîlinin mastarıdır. Çoğulu kulûb, eklâb, kalebe ya da eklub olup, bir şeyi bulunduğu halden bir başka hale çevirmek demektir.*”<sup>179</sup>

Tasavvufun en önemli konusu olan gönül beyitlerde “kalb, dil, yürek, cân, derûn, sadr, fu’âd, yürek” kelimeleri ile zikredilmiştir. Askerî Muhammed “Cân u dilden sevdiğim (candan gönülden sevmek), gönül virmek (gönül vermek), dil bağlamak” deyimlerine şairlerinde yer vermiştir. Şairin gönül ile ilgili kullandığı terkîbler şöyledir: Gönül murgı, dil-i şeydâ, dil-penâh, kalb-i selîm, dil-haste, hâne-i dil, mir’ât-ı dil, mir’ât-i kalb, kalb-i mir’ât, safâ-yı kalb, gönül levhi, gönül levhi, dil-dâr, dil-dâr-ı hakikat, gönül hânesi, gönül göğü, zikr-i kalbî, çeşm-i fu’âd, dil-küşâd, şûrîde-dil, dil-ber, cân murgı, dil-i şeydâ, gönül şehri, şem‘-i dil, kenz-i dil, teşne-dil, mürde-dil, sarây-ı kalb, gönül emrâzı, emrâz-ı dil, dil hâtemi, dil bahrı, gönül iklimi, vâridât-ı zikr-i kalbî, kalb-i ‘ârif, mushaf-ı dil, ‘ummân-ı kalb, deyr-i dil, hüsn-i dil-ârâ, mihrâb-ı kalb, mîshâb-ı dil, hâtem-i dil, misbâh-ı dil, dil-i berbâd, dil-i yâbiz, dil-şâd, âsmân-ı kalb, tûr-ı kalb, dil-i bîmâr, mısır-ı dil, dil-i ‘uşşâk, ehl-i dil, ‘âlem-i dil, kalb-i sâfî, hâtır-ı dil-i şikest, gönül bâğı, asdâf-ı dil, gönül mîri, kemâl-i zikr-i kalbî, kalb-i mücellâ, dil-ber-i ra‘nâ, vech-i dil-dâr, kulûb-ı ekmelîn, âşık-ı dil-haste, nigâr-ı dil-rübâ, câmî‘-i kalb, dil zenâhdânu, şâh-ı ‘aşk sahrâ-yı dil, dil-berâ, huzûr-ı kalb, zuhûr-ı zikr-i kalb, dil-rübâ.

Askerî Muhammed yukarıdaki terkîblerde de görüldüğü gibi gönül konusuna geniş yer vermiştir. Şair gönlü kuşa, şehre, kitaba, gökyüzüne, denize, mahzene, dağa, Kaf dağına, Tûr dağına, Kâbe’ye, eve, Allah’ın evine, mihraba, bahçeye, hateme, hazineye, sahraya, saraya, aynaya vb. benzetilmiştir. Şair divanda gönülden mâsivânın gitmesi ve gönlün temiz olması gerektiğinden, gönlün sır ile olduğundan, gönülde Allah aşkının yer almasından, gönlün Allah’ın evi olmasından, Allah’ın ve Hz. Muhammed (s.a.v)’in gönle misafir olmasından bahsetmiştir.

Askerî Muhammed bir beytinde velîlerin kalbinin Allah’ın evi, gönül aynasından görünenin de Allah’ın zatının sırrı olduğunu söylemiştir. Gönül aynaya

<sup>179</sup> Âdem Ergül, *Kur’an ve Sünnet’te Kalbî Hayat*, Altınoluk, İstanbul, 2000, s. 95.

benzetilmiştir. Ayna her şeyi olduğu gibi yansıtır. Marifetleri Allah'a vasıl olan ariflerin kalbi pak ve temiz olduğu için Allah'ın zatının sırrını, tecellisini gösterir. Ariflerin kalbi bu yönüyle Allah'ın evine de benzetilmiştir.

‘Ârif-i bi’llâh olanuñ kalbi beytu’llâh olur

Görinen mir’ât-ı dilden sırr-ı zâtu’llâh olur (s.178:53:1)

Yukarıdaki beyitte anlatılan düşünceye yakın bir beyitte de kalbi temiz olanın Allah'ın tecellisini gördüğü anlatılmıştır. Şair kalp ile yapılan sessiz zikrin gönül aynasını temizlediğini, kalp gözünün Allah'ın cemalinin sırrıyla seyrettiğini söylemiştir. Ayna ne kadar temiz olursa o kadar güzel ve net gösterir. Zikir de kalbin pasını alır. Kalp gözü açık olan Allah'ın cemalini görür, seyreder.

Zikr-i kalbî pâk idüp şol gönülünüñ âyinesin

Seyr ide Hakkuñ cemâlün sırrile çeşm-i fu’âd (s.155:33:8)

Şair bir başka beyitte kalbe verilen zenginlikten bahsetmiştir. Şair, Allah'ın kendisine kanaat hazinesini nasip ettiğini söylemiştir. Kanaat aç gözlü olmayıp, kısmetine razı olmaktır. Bu da kalp için bir zenginliktir. Allah'ın vermiş olduğu bu hazine ve zenginlik için şair şükretmektedir.

Kanâ‘at kenzini kıldıñ müyesser

Virüp kalbe gınâ el-hamdüli’llâh (s.326:201:5)

## 2. 5. HİCÂB

Perde iki şey arasına konan engeldir. Hicap tasavvufta Allah ile kul arasındaki engeller için kullanılır. Allah ile kul arasındaki engeller mâsivâ, nefis ile nefsin arzu ve istekleri, beşeriyet, gaflet uykusu vb. şeylerdir. Kısaca Allah'ın tecellisini görmeye, O'nu tanımaya engel olan her şey hicâbtır. “*Hakk’ın nûrdan ve*

*zulmetten yetmiş bin perdesi vardır.*”<sup>180</sup> Allah ile kul arasındaki engeli aşanlar, perdeyi aralayanlar Allah’ın sırrına, tecellisine muvaffak olup vahdete, bekaya ulaşırlar.

Askerî Muhammed divanda “nikâb, perde, âhfiyâ, setr,” kelimeleri ve “hicâb-ı mâ-sivâ, nikâb, ‘izzet hicâbı, hicâb-ı gayb, benlik hicâbı, “len terânî” perdesi, zülf-i hicâb, varlık hicâbı, gaflet hicâbı, , vechüñ nikâbı, hicâb-ı a‘zam, enâniyyet hicâbı, ref‘-i hicâb, perde-i zulmet” ifadeleri ile hicâbı zikretmiştir.

Şair mâsivâ hicâbının kat kat yolunu bağladığını (s.119:4:4), gönlünden mâsivâ perdesini atıp Allah’ın cemalini gördüğünü (s.129:13:6), Allah’ın kendisini gayb hicâbına geçirdiğini (s.133:17:6) lafz etmiştir. Askerî Muhammed bir beytinde benlik hicâbından bahsetmiştir. Benlik hicâbını kaldırıp Allah ile arasında engel bırakmamasını söylemiştir. Allah ile kulun arasında bulunan benlik hicâbı kalkarsa her bakışta kişinin gözüne Allah’ın zatının nuru görünecektir.

Ref‘ idüp benlik hicâbın koma mâni‘ arada

‘Ayn ola her bir nazarda çeşmüñe envâr-ı zât (s.142:24:7)

Şair bir başka beyitte gaflet hicâbından bahsetmiştir. Beyitte insanları nefsin perişanlığını geçip, gaflet perdesini açıp, vuslat şarabını içip ebedî olarak sarhoş olmaya davet etmiştir. Gaflet habersiz olma, farkına varamama halidir. Kulun Allah’ın sıfatlarından, sıfatlarının tecellisinden habersiz olması gaflet, kişinin Allah’ın sıfatlarını, tecellisini görmesine mani olan perde de gaflet perdesidir. Gaflet perdesini açılınca Allah’ın cemali görülecek, vuslat meydana gelecektir. Vuslatta Allah’ın cemalini görenler kendinden geçtikleri için bu buluşmaya vuslat şarabı denilmiştir. Şair bu vuslatın verdiği ebedi sarhoşluğa davet etmektedir.

Giçüp nefsüñ harâbını açup gaflet hicâbını

İçüp vuslat şarâbını ebed hummâr olursañ gel (s.245:121:2)

<sup>180</sup> Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007 s. 70.

## 2. 6. BÂDE

Bade kelimesinin “şarap, içki, kadeh” anlamları bulunmaktadır. Dinimizde kesin olarak içki yasaklanmış ve haram kılınmıştır. Tasavvufta mecazen kullanılan içki aşkın sembolüdür. “*Tasavvufî symbolizede bâde, aşk, zevk, ilâhî sevgi gibi manaları ifade etmiştir.*”<sup>181</sup>

Divan Edebiyatı’nda beyitlere sıkça mevzu olan şarap, Kur’ân ve ilahilerin okunduğu, İlahî sohbetlerin edildiği Allah âşıklarının coşup vecde geldiği tefekkür manasındadır. Allah âşıklarını coşarak vecde gelmesi, kendinden geçmesi, Allah’ın tecellisini hayret ve hayranlık içerisinde seyretmesi, zikretmesi içkinin verdiği sersemliğe benzediği için sarhoşluk olarak yorumlanmıştır. Öyle ki Dehr sûresinin yirmi birinci âyetinde “şarâben tahûrâ” (temiz, leziz şaraplar) ifadesi kullanılmıştır. Bu yüzden şarap kelimesi mutasavvıf ve mutasavvıf olmayan şairler tarafından sık sık mecazi anlamı ile ele alınmıştır. Bu âyette geçen “şarâben tahûrâ”daki şarap, yasaklanan şarap değildir, içecek manasındadır. Şarap, mey, bade anlamlarında kullanılan içki kelimesinin gerçek anlamı içilecek şeylerdir.

Askerî Muhammed divanda “hasret meyi, vasl meyi, şarâb-ı tahûr, ‘aşk şarâbı, bâde-i ihlâs, câm-ı şarâb, bâde-i tesnîm, fi’ş-şarâb, vahdet meyi, şarâb-ı ‘aşk, câm-ı ‘irfân, câm-ı “ene’l-Hak”, yokluk meyi, câm-ı musaffâ, nûş-ı câm, câm-ı ‘aşk, câm-ı şarâbı, câm-ı mahabbet, bâde-i câm-ı mahabbet, câm-ı cem, mey-hûr, câm-ı sükker, bâde-i engûr, şarâben tahûrâ, mest-i mey-i mîsâk, şarâb-ı nâb, câm-ı mîsâk, câm-ı gül-gûn, kevser şarâbı, câm-ı elesti, câm-ı lâ’l, bâde-i mîsâk, şarâb-ı lâ-yezâl, bâde-i ma’nâ, devr-i câm, sahbâ-yı zât, zülâl-i câmı, “lima‘allâh” bâdesi, câm-ı Cem, şarâb-ı mihnet, “innî ena’llâh” câmı.” ifadeleri ile kullanmıştır. Diğer mutasavvıflar gibi Askerî Muhammed de şarabı, Allah aşkı olarak sembolize etmiştir. Allah aşkının, tecellisinin, ezel bezminde muhabbetinin âşıklara vermiş olduğu sır şarap, âşıkların hali de sarhoşluk olarak ele alınmıştır.

Mutasavvıf şair Askerî Muhammed, Allah aşkıyla kendinden geçen bir şairdir. Her zaman Allah’ın visalini istemiştir. Bir beytinde kendi varlığını serap olarak yorumlamış ve varlığının yok olmasını istemiştir. Allah ile bir olmayı birlik şarabı olarak tasavvur etmiştir. Şair Allah’ı sultana benzetmiş ve kendisinden

---

181 Cebecioğlu, a.g.e., s.76.

yüzünün örtüsünü kaldırarak tecelli etmesini dilemiştir. Nikâb, Allah ile kul arasındaki örtüdür. Örtünün kalkmasıyla, açılmasıyla kullar Allah'ın tecellisini görürler.

İçür birlik şarâbını geçür varluk serâbını  
Açup vechüñ nikâbını tecellî eyle sultânüm (s.271:147:4)

Şair, yine bir başka beyitte âşıkların bade içmesinden, Allah'ın visalinin zevkinden kendilerini unutmamasından bahsetmiştir. Sürahilerin, badelerin olduğu ve içildiği ifadesiyle bu beyitte sohbet meclisinin anlatıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan zikirler, okunan ilahiler, söylenen tefekkürler birer badedir, şaraptır. Bu şaraptan içenler yani bu ortamda bulunup Allah ile bir olanlar, kendilerini unutmuşlardır.

Tolup sürâhî bâdeler nûş eyleyüp üftâdeler  
Kendülerin unudalar zevk-i visâlûñden senüñ (s.238:113:7)

## 2. 7. CÜR'A

Kelime anlamı “bir yudumluk su; içim, yudum” olan cür'a; içki kadehinin dibinde kalan tortu, yudum ifadesini de taşımaktadır. Cüra genellikle, bade, kadeh, Cem kelimeleri ile birlikte kullanılır. Divan şiirinde cüranın son yudumunun yere dökülmesi âdet haline gelmiş ve bununla birlikte şarabın bulucusu Cem anılmıştır. Tasavvufta ise mecaz anlamı ile kullanılan cüra, daima Hak âşıklarını sarhoş edişi ile zikredilmiştir. Askerî Muhammed şiirlerinde cürayı daha çok elest bezmi ile birlikte kullanmıştır. Şair beyitlerinde cürayı ezel bezmine ait olarak göstermektedir. Bir beyitte de İlahî bezmin yani elest bezminde bulan kadehin cürasının mestanesi olduğunu belirtmiştir. Kadehin dibinde kalan tortu, hak âşıklarını kendinden geçirerek sarhoş etmektedir. Buradaki sarhoşluk âşığın vecdidir.

Cür'a-i bezm-i İlahî câminuñ mestânyuz imrûz  
Zümre-i ehl-i safâdur dâ'imâ ihvânımız (s.201:76:2)

## 2. 8. DERT-DERMÂN

Dert; üzüntü, hastalık, bela, gam manalarına gelen bir kelimedir. Dert halinden kurtulmaya vesile olan şeye de derman denilir. Dert; *“Farsça gam, ızdırab, elem demektir. Sevgiliden sevene geçen ve katlanılması güç yetmeyen hal. İlâhi aşk. Bu, istenen bir derddir. En büyük derd dertsiz olmaktır. “Allah derdini artırsın” bir Mevlevî deyimidir. Derdli âşık demektir.”*<sup>182</sup> Dert, tasavvuf ehline sevgilinin âşığına verdiği bir lütuftur. Allah kuluna dert verdiyse bu Allah’ın kulunu sevdiğini, ona olan ilgisini gösterir. Kuluna verilen dert, Allah’a yönelmek için bir şanstır. Divan şiirinde âşık her zaman dertli, çaresiz, sıkıntılı ve hastadır. Bu dert genellikle âşığın sevgiliye kavuşamamasından, onun güzel yüzünü görememesinden, ağyara yüz vermesinden kaynaklanmaktadır.

Mutasavvıflar ise derde farklı yaklaşmışlardır. Tasavvuf ehli her zaman dertli olmak ister çünkü onların tek derdi Allah’tır. Allah’ın tecellisini görmek, O’nun vuslatına ermekten başka gayeleri yoktur. Mutasavvıflar dertlerine derman bulmak istemezler. Derman, derdi ortadan kaldırır. Oysa dert her zaman Allah’ı hatırlatmaktadır. Tasavvuf ehli derman olarak sadece Allah’ın vuslatını isterler.

Mutasavvıf şair Askerî Muhammed divanında dert kavramına sıkça yer vermiştir. Kendisinin âciz, dertli; derdinin aşk derdi ve dertlerin dermanı Allah’ın olduğunu söylemiştir. Divanda dert kavramını “derd-i ‘aşk, derd-mend, bî-çâre, haste-dil, derd-i emrâz, ‘âciz ü bî-çâre, emrâz-ı dil, kalb-i emrâz, nâçâr, derdleşüp, hasta-i ‘aşk”; derman olarak da “şifâ, tabîb, merhem-i vasl, mahz-ı şifâ, em” kelime ve ifadelerine yer vermiştir.

Şair bir beyitte hasta kalplere yer vermiştir. Hasta kalp, “kalb-i emrâz” ifadesiyle ele alınmıştır. Kalbi hasta olan kişiler, dilleriyle Allah’a inandıklarını söyleyip gönülden inanmayan ikiyüzlü münafıklardır. Kalbinde hastalık bulunanlar Enfâl sûresinin kırk dokuzuncu âyetinde anlatılmıştır: Allah hasta kalplere devalar vermiştir. Şair böyle kalplere, dertlerine derman verdiği için Allah’a şükretmiştir.

---

<sup>182</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.158.

Devâlar eyleyüp kalb-i emrâza  
Derde dermân itdûñ el-hamdüli'llâh (s.327:203:6)

Şair bir başka beyitte dertli kişilerin halini anlatarak “Hani var mı senin derdin?” diyerek soru yöneltmiştir. Şairin bu istifhamı bize “Allah derdini artırsın!” deyimini hatırlatmaktadır. Allah herkese dert versin, senin derdin yok mu, sana da dert versin manasındadır.

Dertli kişiler gece gündüz ağlayarak kanlı gözyaşı akıtırlar. Sevgiliden ayrı oldukları için ah u zâr ederler. Buradaki sevgili Allah, dert ise Allah’tan ayrı olmaktır. Âşığın dertli olduğu inlemesinden, kanlı gözyaşı dökmesinden belli olur. Tasavvuf ehline kul, kanlı gözyaşı dökerek varlığını temizlemekte ve fenâfillaha ulaşmaktadır.

Kanı var mı senüñ derdün firâk-ı âh u zâr ile  
Niçün akmaz gice gündüz gözüñden kan olup seylâb (s.130:14:8)

Askerî Muhammed bir beyitte Allah’a seslenmiş ve hasta canlara deva istemiştir. Beyitte “Ey mürüvvet sâhibi” (Ey iyilik sahibi) ifadesi ile seslenilen Allah’tır. Lütfuyla, fazlıyla reva kılmasını, hasta canlara fazl suyundan deva yetişmesini dilemiştir. Hasta kişiye su vermek sevaptır. Su, hastayı ferahlatır. Şair, Allah’ın kuluna vermiş olduğu iyiliği fazl suyu olarak tasavvur etmiştir. Su, hasta canlara yetiştirse devâ bulacaklardır.

Ey mürüvvet sâhibi lutfuñla fazluñ kıl revâ  
Hasta cânlara yetiştün âb-ı fazluñdan devâ (s.353:226:3:7)

## 2. 9. VAHDET

Vahdet birlik, teklik anlamındadır. Tasavvufta ise Allahın birliğini anlatmak için kullanılır. Allah her şeyi yoktan var etmiştir. Var ettikleri bir gün yine yok olacaktır. Görünen her şey Allah’ın tecellisidir. Allah’ın tecellisi, bizim

görebildiklerimiz tasavvufta kesret, Allah'ın zatı vahdet olarak tasavvur edilir. İki farklı, zıt kavramdır lakin bu iki kavram birbiriyle iç içedir. Kesret Allah'ın tecellisidir. Allah'ın tecellisini kalp gözü açık olanlar görebilir. Allah'ın tecellisini görenler her zaman Allah'ın zatını isterler. Tecelliyi gerçek yani baki zannedenler aldanırlar, kesrette takılı kalırlar.

Askerî Muhammed, kalp gözü açık, Allah'ın tecellisini gören ama illâ Allah'ın zatını isteyen, vahdeti, vuslatı arzulayan bir mutasavvıftır. Şiirlerinde sık sık vahdeti zikretmiştir. Kullandığı terkîbler şöyledir: “Vahdet-i zâtuñ, vahdet diyârı, esrâr-ı vahdet, ehl-i vahdet, nesîm-i bâg-ı vahdet, vahdet meyi, bahr-ı vahdet, isbât-ı vahdet, ‘ayn-ı vahdet, sarây-ı vahdet, deryâ-yı vahdet, Bâd-ı vahdet, hum-hâne-i vahdet, bezm-i vahdet, şâh-ı vahdet, nokta-i vahdet, şu'ûn-ı vahdet, ‘âlem-i vahdet, gûşe-i vahdet, âb-ı vahdet, sâlikân-ı şâh-ı râh-ı vahdet, ferd-i vahdâniyet, kenz-i vahdet, bâzâr-ı vahdet, ebvâb-ı vahdet, vahdet-i zat-ı İlâhî, peymâne-i vahdet, câm-ı vahdet, mahrem-i vahdet-sarây, meclis-i vahdet, sâkî-i vahdet, künc-i vahdet.”

Askerî Muhammed bir beytinde mâsivâdan ayrılıp, uzaklaşıp ve vahdet âleminde olduğunu belirtmiştir. Hakk ilmine ulaştığını, üstadının bu yani Hakk olduğunu söylemiştir. Şair vahdet âleminde olmanın yollarını beyitte vermiştir. Buna göre masivadan uzaklaşmak, Hakk ilmine vasıl olmak gerekmektedir.

Mâ-sivâdan ‘uzlet etdük ‘âlem-i vahdetdeyüz  
‘İlm-i Hakka vâsıl olduk ki budur üstâdımız (s.202:77:2)

Şair bir beyitte vahdet bahçesinin latif esen rüzgârından muhabbet rüzgârları esip vuslat kokusunu getirdiğini ve gönül yüzüne su saçtığını anlatmıştır. Vahdet bahçesi ahiretteki cennet bahçesidir. Muhabbet rüzgârı Allah aşkıdır. Koku hafif esen rüzgârda çabuk dağılır. Allah aşkının rüzgârı da esince vuslat kokusunu şaire getirmekte ve gönül yüzüne su serpmektedir. Kişi yüzüne su serptiğinde ferahlar, serinler. Bu yüzden gönül yüzüne su saçtığını söylemiştir.



Nesîm-i bâg-ı vahdetden esüp bâd-ı mahabbetler  
Getirüp bû-yı vuslatlar saçar gönül yüzine âb (s.129:14:6)

## 2. 10. ‘ADEM (YOKLUK)

Yokluk manasındaki ‘adem kelimesi varlığın, vücûdun zıttı olarak kullanılır. “*Tasavvufî açıdan Hakk’dan başka tevehhüm edilen mevcûdât hakikatta yoktur.*”<sup>183</sup>

Askerî Muhammed, varlık ve yokluk kavramını şiirlerinde birlikte kullanmıştır. Yokluk meyi, yokluk yakası, yokluk eli, ‘adem şehri gibi benzetmelerde bulunan şair Allah’ın her şeyi yoktan var ettiği, Allah’a ulaşabilmek için kişinin kendi varlığını yok etmesi üzerinde sıkça durmuştur.

Bir beytinde “Yoktan bizi var ettin şükür Yâ Râb.” diyerek Allah’a şükretmiştir. Yarattıktan sonra yine zatına yâr etmiştir.

‘Ademden bizi var itdün şükür Yâ Râb şükür Yâ Râb  
Yine zâtuña yâr itdün şükür Yâ Râb şükür Yâ Râb (s.133:17:1)

Şairin üzerinde durduğu diğer mevzu da insanın varlığını yok etmesidir. Varlık fânidir. Kişi varlığına güvenirse aldanır. Varlığını kendisi fâni kılmalı, vücudunu yok etmelidir. Vücudunu yok etmek, kişinin kendini öldürmesi değildir. Varlığından vaz geçmesi, fâni olduğuna inanmasıdır. Toplanıp baki zatında hoş baki olduğunu zahide söylemiştir.

Varlığumuz fânidür kılduk vücûdımız ‘adem  
Haşr olup zât-ı bekâda hoş-bekâyuz zâhidâ (s.125:10:2)

## 2. 11. İLM, ‘İRFÂN

İlim; okumak, görmek, dinlemekle veya Allah’ın lütfuyla öğrenilen bilimdir. Bilmek, anlayış, tecrübe, olgunluk anlamlarına gelen irfan sözlükte “*sezgi, rûhî*

---

<sup>183</sup>Cebecioğlu, a.g.e., s.32.

*tecrübe ve manevî yolla elde edilen bilgi*”<sup>184</sup> olarak açıklanmıştır. İlim ve irfan divanda çok sık zikredilmiştir. İrfan hazineye, şaraba, cevhere, denize benzetmiş; esrâr, ledün, tevhîd, fân, Hak ilimlerinden bahsetmiştir.

Tasavvufun en önemli konularından olan ilim ve irfana diğer mutasavvıflar gibi Askerî Muhammed de çok önem vermiştir. Divanda ilim ve irfan şu ifadelerle yer almıştır: “Menba‘-ı ‘ilm-i ledün, şehri ‘ilm, ‘ilm-i ‘irfân, esrâr-ı vahdet ‘ilmi, ma‘den-i ‘ilm-i ledünnî, ‘ilm-i tevhîd, ‘ilm-i Hak, ‘ilm-i hikmet, evsâf ‘ilmi, ‘ilm-i “ev-ednâ”, ‘ilm-i fân, ‘ilm-i zât, ‘ilm-i esrâr, ‘ilm-i ma‘ârif, ‘ilm-i zâhir, ‘ilm-i hakikat, mazhar-ı ‘ilm-i Hudâ, ‘ilm ü ‘irfân, bahr-ı ‘ilm ü ‘irfân, ‘ayn-i ‘irfân, kenz-i ‘irfân-ı hafâ, hân-ı ‘irfân, deryâ-yı ‘irfân, tahsîl-i ‘irfân, ehl-i ‘irfân, câm-ı ‘irfân, dürr-i ‘irfân-ı hakikat, ‘andelib-i verd-i ‘irfân, dîde-i ‘irfân, zât-i ‘irfân, menba‘-ı ‘irfân, ‘irfân-ı ‘aşku’llâh, zümre-i ‘irfân, enzâr-ı ‘irfân, çeşm-i ‘irfân, ‘irfân-ı ‘ilmü’llâh, gevher-i ‘irfân, deryâ-yı ‘irfân-ı rıza.”

İlim ve irfan ile hakikat bilinir. Kişiyi kemale erdiren, Allah’ın tecellisini seyrettiren ilim ve irfandır. Askerî Muhammed ilim ve irfan sahibidir. Kaynak olarak da Kur’ân, âyet ve hadisleri gösterir. Gönlü deniz gibidir, hakikat dalgaları coşar, taşar. İlim ve irfanını halka açmış, öğretmiş bir zattır. Hem sosyal hayatta hem şiirlerinde ilim ve irfanı ile tüm bildiklerini, sezdiklerini anlatmaya çalışmıştır. Bu halde bile bir beytinde nefsinin önde ve ileride (olgun) olmadığından hayıflanmış, insafa gelmesini söylemiştir. Şair ilm ile yapan, eden olmadığını, Hakk’ı anlatmadığını söylemiştir. İlim sahibi kişiler her zaman bildiklerini anlatır ve bildikleriyle işlerini yaparlar. Nefis ise olgunlaşmadığı müddetçe buna engel olmaya çalışır.

İlmile ‘âmil olmaduñ hiç Hakka kâ’il olmaduñ  
Islâha kâbil olmaduñ ey nefis yeter insâfa gel (s.242:117:5)

Şair bir başka beyitte gönlünden hakikat denizi coştüğünü, hakikat irfanının incisinin bu gönlünden saçıldığını söylemiştir. Şairin gönlü deniz gibi geniştir,

---

<sup>184</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.317.

dalgalıdır. Dalganın sebebi Allah'ın sunmuş olduğu irfan ile coşmasıdır. Bu gönülden saçılanlar da hakikat irfanının incileridir.

Cûş itdi gönülden yine 'ummân-ı hakikat  
Saçıldı bu dilden dürr-i 'irfân-ı hakikat (s.142:25:1)

Tasavvuf ehli irfana önem verdiği için dergâhlarda sohbet meclislerinde müritlere ilim ve irfan öğretirler. İlim, irfan sahibi şair de, irfan ehli meclisinde ilim ve irfan istemelerini söylemiştir. İlim, irfan öğrenmek ve öğretmek cihattır. Şair Allah yolunda cihadın ulu, büyük cihat olduğunu söylemiştir. Büyük cihat olmasının sebebi insanın nefsiyle savaşıyor olmasıdır. Nefis ilim ve irfan ile eğitilir, olgunlaşır.

Ehl-i 'irfân meclisinde 'ilm ü 'irfân kıl taleb  
“Cahidû fi'llâh”-ı fehm it kim budur ekber cihâd (s.155:33:3)

## 2. 12. ZÂHİR, BÂTIN

Zuhur kökünden türeyen zahir kelimesi “açık, meydanda olan, âşikâr, belli, dış, görünen” anlamlarını bünyesinde taşımaktadır. Zâhir kelimesinin zıttı bâtındır. Bâtın kelimesi “gizli, iç, sır, görünmeyen” anlamındadır. “Allah'ın ismi olarak “bâtın”; gizli olan şeyleri ve sırları bilen, akıl ve uzuvlarla hakikati idrâk edilemeyen demektir. Zâhir'in zıddıdır.”<sup>185</sup>

Askerî Muhammed divanda zâhir ve bâtın kelimelerini genellikle birlikte kullanmıştır. Bir şiirinde zâhirin de bâtının da Allah olduğunu ifade etmiştir. Birinci mısradaki on sekiz bin âlem içinde Allah'tan başka sonu olmayan kimsenin olmadığını, tek ebedi olanın Allah olduğunu lafz eden şair ikinci mısradaki görünenin, gizli olanın, hükmedenin Allah olduğunu söylemiştir.

On sekiz biñ 'âlem içre senden âhir kimse yok  
Zâhir ü bâtında sensin hükm iden hep mutlakâ (s.117:3:3)

---

<sup>185</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.57.

## 2. 13. NEFS

Can, ruh, insanın şahsı, insanın iç dünyası, istek ve arzuları gibi değişik anlamları bünyesinde taşır. Nefis insanın maddî varlığı olan bedeni ve gözle görülemeyen arzu ve isteklerini temsil eder. Kişi her zaman nefis ile mücadele vermektedir. Nefis terbiye edilmediği sürece insana kötülüğü emreder. İstekleri yerine geldikçe daha fazlasını ister. Kulun kulluk vazifesine gölge düşürür.

Kişinin nefisine gem vurması, nefsinin emirlerine râm olmaması gerekir. Askerî Muhammed beytinde bu konuya değinmiştir. Kulun nefisini eğitebilmesi için tekkelerde mürşidler, müridlere İslâm'ı esaslarıyla öğretmeye, anlatmaya çalışmışlardır. Kendini mürşide verenler, İslâmiyeti öğrenenler nefisini kul edip ruhunu sultan etmişlerdir. Kul, nefisini ne kadar hor görürse ruhu o kadar yücelir.

Mâye-i telkînile mürşide viren özin

Nefsini kul eyleyüp rûhını sultân ider (s.167:43:7)

Tasavvufta en çok zikredilen ve istenmeyen nefis, nefis-i emmâredir. Nefis-i emmâre kötülüğü emreden nefistir. “*Yani kalbi, ulvî değil, süflî (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeye nefis-i emmâre denir.*”<sup>186</sup> Askerî Muhammed de aşağıdaki dörtlükte kötü davranışların kaynağı olan nefis-i emmâreyi ele almıştır. Şair, dörtlükte Hak tarafından kovulduğunu, yüzünün kara, adının da nefis-i emmâre olduğunu dile getirmiştir. Niçin böyle avare yürüdüğünü, muhtaçlığın derdine çare olmadığını istifham sanatı ile sormuştur. Şairin burada tarif ettiği şeytanın ta kendisidir. İnsan nefsi, nefis-i emmâre mertebesinde kaldığı sürece şeytana yoldaştır.

Çünkü aduñdur nefis-i emmâre

Merdûd-ı Haksın hem yüzüñ kara

Nice yürürsün böyle âvâre

Derdüñe çâre degil mi hâcet (s.146:29:2)

---

<sup>186</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.473.

## 2. 14. SIR

Çoğulu esrâr olan sır; gizli olan, kimseye anlatılmayan şey demektir. *“Arapça sır, gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl nikâh, bir şeyin halisi, efdali gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Sır, kalbde bulunan Rabbânî bir latifedir.”*<sup>187</sup>

Tasavvufta Allah'ın kuluna verdiği lütuftur. Tarifi mümkün olmayan halleri anlatmak için kullanılır. Kâinata görünen ve gizli olan her şeyde Allah'ın sırrı vardır. Bunu ancak gaflet uykusunda olmayan, kalbi mâsivâdan arınmış olanlar bilebilir. Askerî Muhammed tasavvuftaki bu Allah ile kul arasında olan özel hali sır ve esrâr kelimeleriyle sık sık zikretmiştir. Teccelli sırrından, Hz. Muhammed'in Mirac'a çıkma, kâinatın yaratılma, besmelenin, dünyanın sırrından şiirlerinde bahsetmiştir. Şiirlerde sır ile ilgili kullanılan bazı ifadeler şöyledir: “Sırr-ı tecellî, esrâr-ı vahy, sırr-ı “ev ednâ”, mazhar-ı sırr-ı Hudâ, sırr-ı remz-i “hel etâ”, mahzen-i esrâr-ı Hak, esrâr-ı vahdet, sırr-ı zât, sırr-ı ‘irfân, sırr-ı ‘Arafât, sırr-ı cân, esrâr-ı Hû, esrâr-ı cihân, esrâr-ı vehbî, sırru’llâh, sırr-ı Kur’ân, sırr-ı “mâ evhâ”, esrâr-ı ma’nâ, esrâr-ı kudret, sırr-ı zâtu’llâh, sırr-ı müsemmâ, sırr-ı “ene’l Hak”, sırr-ı zât-ı ehâdiyyet, sırr-ı “sübhâne’llezî esrâ”, sırr-ı tevhîd, sırr-ı ma’âda, sırr-ı Ahmed, sırr-ı sıfât-ı samed, esrâr-ı genc-i nihân, envâr-ı sırr-ı hâdi, esrâr-ı ‘aşku’llâh, esrâr-ı hayyu’llâh, mecma’-i esrâr-ı vahdet, sırr-ı emr-i “kün fekân”, sırr-ı bismi’llâh, esrâr-ı sır, zuhûr-ı sırr-ı sübhânî, keyfiyyet-i esrâr, sırr-ı reh-i ‘irfân-ı ‘aşk.”

Şair bir beyitte canı gafletten uyandırmasını, gözünden perdeyi açmasını ve gönül aynasından sır ile Allah'a bakmasını söylemiştir. Uyuyan insanın gözü kapalıdır. Gaflet farkında olmama yönüyle uykuya benzetilmiştir. Gönül aynaya benzetilmiştir. Aynanın üzerine bir örtü serildiğinde ayna göstermez. Gönül de ayna gibidir, net gösterebilmesi için temiz ve örtüsüz olması gerekir. Gönül aynasından kişi Allah'ı sır ile görebilir.

Cânuñı gafletden uyar ir gözüñden perdeyi

Seyr idüp mir'ât-ı dilden sır ile sübhâna bak (s.230:104:2)

---

<sup>187</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.307.

Bir başka beyitte gönül denize benzetilmiştir. Gönül denizine dalanlar, vefa sahibini (Allah'ı) bulurlar. Bu sırta gizlenenler sözden geçerler, susarlar. Allah'ın sırrına eren kişiler bu sırrın vecdi ile konuşamazlar. Ayrıca sır, söylenmez. Bu iki sebepten dolayı şair kıl u kâinden geçerler, demiştir.

Gönül bahrına talanlar vefâ kânını bulanlar

Bu sırta mahrem olanlar geçerler kıl u kâinden (s.278:155:10)

## 2. 15. 'ÂLEM

Âlem; kelime anlamı olarak dünya, cihan manasına gelmektedir. “*Yakın olmak anlamına gelen dünüv kökünden türemiş en yakın anlamındaki ednâ kelimesinin müennesi olup canlıların üzerinden yaşamış olduğu gezegen, yer küre demektir. Bir terim olarak, insanın ölmeden önceki hayatı, bu hayattayken ilişki içinde bulunduğu varlıklar ve bu varlıklarla ilgili eğilimleri, tutum ve davranışları anlamına gelir.*”<sup>188</sup>

Kâinata iki âlem bulunmaktadır. Biri gelip geçici fâni olan bu dünya, diğeri baki olan ahirettir. Bu dünya aldatıcı, alçak, soysuzdur. Askerî Muhammed bu dünyanın fâni, hilekâr, alçak; ahiretin kalıcı olduğunu sık sık şiirlerinde vurgulamıştır. Divanda bir şiirini dünya ve dünyanın halleri üzerine yazmıştır. Dünyanın fâni, türlü hileyle dolu, sihirli, zehirli, acûze, acımasız; dünyaya gönül verenin Allah'ın düşmanı, sonun akıbet olduğunu anlatmıştır. Şair çoğu zaman şiirlerinde iki dünyanın da kendisi için önemi olmadığını, Allah'ın zatının vaslının önemli olduğunu vurgulamıştır.

Şairin âlem için kullandığı ifadeler: “Dü- ‘âlem, cümle ‘âlem, on sekiz biñ ‘âlem, dü-cihân, halk-ı cihân, cîfe-i dünyâ, ‘âlem-tâb, âfitâb-ı ‘âlem-tâb, pür-tâb cihân, iki ‘âlem, dünyâ-yı dîn, esrâr-ı cihân, ‘âlem-i itlâk, ‘âlem-i lâhût, nümû-dâr-ı cihân, zen-i mekkâre-i dünyâ, ‘âlem-i kübrâ, câh-ı dünyâ, ‘âlem-i rü’yâ, ‘âlem-i Rabbân, kevn ü mekân, ‘âlem-i mülk-i tecerrüd, fânî dehr, ferzend-i cihân, ‘âlem-i nâsût-ı fenâ, tâlib-i dünyâ, câdû-yı dehr, lezzet-i dünyâ, bezm-i ‘âlem, cihân-nümâ, ‘âlem-i gayb, pâdişâh-ı ‘âlem, Rabbü'l-‘âlemin, ‘âlem-i mülk, mâverâ-yı ‘âlem, şeş-

<sup>188</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.129.

cihân, ‘âlem-i vecd, ‘âlem-i ‘amâ, cihân-ârâ, cemî‘-i ‘âlem, zübde-i mahlûk-ı ‘âlem, ‘âlem-i kesret, dünyâ-yı denî.”

Askeri Muhammed bir dörtlüğünde dünyaya gönderilmeden önceki Elest meclisinde vermiş olduğu yemini gözlediğini, yolunda baş ile canı terk ettiğini söylemiş ve dünyayı bir pula saymadığını belirtmiştir. Şair için dünya değersizdir. Onun yolu Allah’ın zatına gider.

Gözedüp evvelki ‘ahd ü peymânı  
Yolında terk idüp baş ile cânı  
Bir pula saymayuz kevn ü mekânı  
Zâtu’llâha gider bizim yolumuz (s.199:75:2)

Bir başka beyitte insanın dünyaya gelmekteki gayesinden bahsetmiştir. İnsan dünyaya Allah’a kavuşmak için gönderilmiştir. Allah’tan başkasına meyl etmek, gönül vermek hatadır. Şair dünyaya gelmedeki maksadın ve dünyaya gönül vermenin hata oluşunun bilinmesini istemiştir.

Garaz dünyâyâ gelmekden hemân vasl-ı Hudâdur bil  
Hudâdan gayra meyl idüp gönül virmek hatâdur bil (s.246;122;1)

Şair bir beyitte de dünyanın Allah aşkıyla dolması üzerinde durmuştur. Dünya, yer ve gök Allah aşkıyla dolmuş, melekler hayrete dalmış Allah’ı özleyip istemektedirler.

Cihân ‘aşkuñla pür olmuş zemîn ü âsüman tolmuş  
Melekler hayrete talmış saña müştâk seni özler (s.164:40:3)

## 2. 16. VASL

Kavuşmak manasındaki vasl kelimesi Divan Edebiyatı’nda vusûl, visâl, vuslât olarak da yer alır. Sevgiliden ayrı olan âşığın sevdiğine kavuşmasını ifade

eden vasl kelimesi Tasavvuf Edebiyatı'nda kulun Allah'a kavuşmasını anlatır. “*İlm-i şuhûd ile Hakka'a ulaşma. Kâşânî bu konuda şu tanımı getirir: Zâhirler ve bâtınlar arasında, sevgi vasıtasıyla rahmete ulaşan gerçek birliğe vasl denir.*”<sup>189</sup>

Hakiki sevgiliye kavuşma arzusu içerisinde olan mutasavvıf şair Askerî Muhammed daima yanıp tutuşmaktadır. Allah'ın tecellisine ulaştığında vasl şarabı ile mest olduğunu anlatan şair bazı şiirlerinde de Allah ile olan valsini söylemiş ve bunun için Allah'a şükretmiştir. Divanda vasl mevzusu ile geçen ifadeler şöyledir: “Şerbet-i vasl, bezm-i visâl, bû-yı vuslat, vâsıl-ı dergâh, Ka‘be-i vasl, dost visâli, ‘ıyd-ı vuslat, kurb-ı visâl, vâsıl-ı dergâh, bâg-ı visâl, bahr-ı vuslat, vâsıl-ı dîdâr, vasl-ı cânân, vâsıl-ı Sübhân, rûz-ı vuslat, merhem-i vasl, vasl-ı gül-zâr, metâ‘-ı vasl, vasl-ı yâr, sarây-ı vuslat, sahbâ-yı vasl, vâsıl-ı âyn-ı likâ.”

Şair bir beyitte Allah'ın cemalinin nimeti gibi kismet ve lütuf olmayacağını, visalin saadeti gibi mal ve kavuşacağı şey olmayacağını söylemiştir. Şair için önemli olan Allah'ın cemaline kavuşmaktır. Allah'ın cemali şair için bir nimet, lütuf, kismettir. Bu kavuşmanın mutluluğu, saadeti, hiçbir mal ile ölçülemez.

Cemâlûñ ni‘meti gibi şehâ nukl ü nevâl olmaz

Visâlûñ devleti gibi baña mâl ü menâl olmaz (s.205:82:1)

## 2. 17. RAHMET, MERHAMET

Acımak, şefkat etmek, ihsan etmek, esirgemek, korumak, affetmek manalarına gelir. Rahmet, “*Hz. Peygamber (s)’in Delâil’de kaydedilen iki yüz bin isminden biri. Allah’ın iki türlü acıması söz konusudur: 1. Rahmân: Umûmî acıma ki mü‘min, kâfir herkesi içine alır; genellikle bu dünyada tecellî eder: 2- Rahîm: Âhirette ve sadece mü‘minlere olan acıma. Özel rahmet.*”<sup>190</sup>

Tasavvuf edebiyatında en çok Allah'ın müminlere rahmeti, âlemlerin rahmeti olması, Hz. Muhammed (s.a.v)’i âlemlere rahmet olarak yaratması zikredilmiştir. Askerî Muhammed Allah'ın rahmetinden bahsetmiş ve hem kendisine hem de diğer insanlara rahmet niyaz etmiştir. Peygamber Efendi'mizin rahmetini, âlemlere rahmet olmasını hatırlayarak ve hatırlatarak şefaath isteğinde bulunmuştur. Rahmetle ilgili sık

<sup>189</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.307.

<sup>190</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.510.



kullandığı terkîbler şunlardır: “Genc-i rahmet, âb-ı rahmet, âsâr-ı rahmet, rahmet-i Hak, kenz-i rahmet, rahmet-i ehl-i zilâl, mahz-ı rahmet, kân-ı rahmet, Rahmete’n-li’l-‘âlemîn.”

Askerî Muhammed bir beytinde Allah’ın rahmetini derinlik, büyüklük bakımından denize benzetmiştir. Rahmetin deryasına hiç zerrece nakş olmamasını temenni etmiştir. Nakş resim, suret vb.dir. Suya üzerine resim olmayacağı gibi şairin asıl anlatmak istediği rahmet deryasında leke, cürm olmasın. Hep iyilik, rahmet olsun manasındadır. Külli ‘âlem (tüm âlem) halkını affeylemesini, günahlarını örtmesini Allah’tan niyaz etmiştir.

Rahmetüñ deryâsına hiç zerrece nakş olmaya  
Küllî ‘âlem halkını hep ‘afv ü gufrân eyleseñ (s.235:111:8)

## 2. 18. ÇÂR ‘ANÂSİR

Çâr ‘anâsır, dört unsur manasında olup toprak, hava, su ve ateşten oluşmaktadır. Toprak, hava, su ve ateş maddeyi simgelemektedir. Askerî Muhammed şiirlerinde bu dört unsuru çâr ‘anâsır ifadesiyle ve isimleriyle zikretmiştir. Bir dörtlüğünde dokuz felekten geçip ‘anâsır iline geldiğini, menziline su, toprak, ateş ve hava olduğunu söylemiştir. Canlı ve cansız nebât (toprakтан yetişen) iklimine hayvan ruhunda et ve kan bulunduğunu dile getirmiştir. Canlı ve cansız nebât iklimi derken şairin kastettiği dünya, toprak üzeridir. Et ile kan bulması insanın et ve kandan oluşmasına işarettir. Et ile kan buldum ifadesi bize Yunus Emre’nin “Ete kemiğe büründüm” sözünü hatırlatmaktadır.

Nüh-feleklerden giçüp geldüm ‘anâsır iline  
Âb ü hâk ü âteş ü bâd ü hevâ menziline  
Hem cemâdat ü ma‘âdâtla nebât iklimine  
Rûh-ı hayvânîde şimdi et ile kan bulmuşam (s.266:141:4)

Askerî Muhammed bir başka beyitte ruhu ‘anâsır zulmetinden (sıkıntı) tecrit edip kurtarmasını söylemiştir. Ruhun toprak, su, ateş ve hava sıfatlarından

kurtulabilmesi için bu dört unsurun mahvolması gerekmektedir. Bu dört unsur maddeye aittir. Kişi maddeden kurtulmadıkça Hakk'a ulaşamaz.

Rûhı tecrîd it 'anâsır zulmetinden kurtarup

Mahv ola cümle sıfât-ı hâk ü âb ü nâr ü bâd (s.155:33:7)

## 2. 19. CİHÂD

Cihat kelimesi mücadele, savaş manalarını taşımaktadır. “*Kur’ân ve hadislerde; Allah yolunda savaşmak anlamını ifade ettiği gibi dini öğrenmeyi, dinin emir ve yasaklarına uymayı, haram ve günahlara karşı nefis ile mücadele etmeyi, İslâm’ın bilinmesi, tanınması, yaşanması ve yücelmesi için çalışmayı da ifade eder.*”<sup>191</sup>

Cihat, tasavvufta nefis ile mücadeleyi karşılamaktadır. Nefis ile mücadeleye büyük cihat manasında “cihâd-ı ekber” denilir. “*Nefs-i emmâre ile harb etmek, büyük cihâd; dış âlemden gözle görülen düşmanla savaş da, küçük cihâddir.*”<sup>192</sup>

Askerî Muhammed bir beyitte cihâd-ı ekberin nefis ile mücadelesinden bahsetmiştir. Dünyada serseri, başıboş gezme diyen şair Hak yolunda bir rehber bulmasını söylemiştir. Nefis ile büyük mücadeleyi anlamasını, gece gündüz savaşmasını dile getirmiştir. Nefis, terbiye edilmediği müddetçe insanın en büyük düşmanıdır. Gece ve gündüz her daim nefisle savaşmak gerekir. Her savaşta nasıl bir komutan, kumandan oluyorsa insan nefis ile mücadelesinde de kendine bir rehber edinmelidir.

Gezme cihânda serserî bu yolda bul bir rehberi

Añla cihâd-ı ekberi nefsüñle dün gün kıl savâş (s.223:98:5)

## 2. 20. DERGÂH

Kapı anlamına gelen “der” kelimesi ve yer bildiren “gâh” ekinin birleşmesiyle oluşan dergâh (dergeh), tasavvufta Hakk'a ibadet edilen yer manasında kullanılır. “*Tarikat mensubu şeyhlerle, dervişlerin ikâmetgahı olan büyük tekkelere*

<sup>191</sup> DiB, 2010, a.g.e, s. 99.

<sup>192</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.130.

*dergâh denir.*<sup>193</sup> Askerî Muhammed dergâhı genellikle yüz sürmek deyimi ile birlikte ele almıştır. Bazı şiirlerinde de aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi yüzünün dergâha dönmesi, Hakk'ın döndürmesi için niyaz etmiştir. İbadetlerin yapıldığı büyük yerlerden biri dergâhtır. Kul, ibadet ettikçe Allah'a yaklaşır. Şairin amacı Allah'ın sırrına nail olmak, Hakk'ı bilmektir. Bunun içindir ki yüzünün dergâha dönük olması adına dua etmektedir. Şair âfâkî kulluk kılma, enfüsi ilmini bilme ve sır ile Hakk'ı bulma isteğinden bahsetmiştir. Âfâkî, nefsin haricindeki âlemdir. Şair nefsi etkisiz hale getirip kulluk etmeyi, nefis ilmini bilmeyi istemektedir. Nefsi terbiye etme, ilim öğrenme mekânlarından biri olan dergâh mutasavvıflar için çok önemlidir.

Âfâkî kulluk kılalım enfüsi 'ilmin bileyim  
Sırrile seni bulayım döndür yüzüm dergâhuña (s.311:186:11)

Askerî Muhammed bir başka beyitte dergâha kavuşmanın yolunu vermiştir. Dergâha kavuşmanın yolu şaire göre aşkla yoldaş olmaktır. Şair dergâh kölesi olanın âleme sultan olacağını da söylemiştir. Dergâhta müridler ve müşidler nefsi eğitebilmek, nefsin kötü arzularını yok edebilmek için mücadele verirler. Nefsin alışık olmadığı hizmetleri yaparlar. Bunu yönüyle dergâh kölesi tasavvuru yapılmıştır. Nefsini yenen kişi, cihâd-ı ekberi (büyük savaşı) kazanan ülkenin hükümdarı olarak tasvir edilmiştir.

'Aşk ile hem-râh olan vâsıl-ı dergâh olur  
Bende-i dergâh olan 'âleme sultân olur (s.168:44:1)

## 2. 21. İNSÂN

İnsan kelimesi daha çok Arapça telaffuzu olan "âdem" ile zikredilmektedir. "*Dil bilimcilerin çoğu bu kelimenin 'esmerlik' anlamına gelen 'üdme' veya 'tip, örnek' anlamına gelen 'edeme' veya 'bir şeyin dış yüzü' anlamına gelen 'edime' kelimesinden türetildiğini söylemiştir.*<sup>194</sup> Tasavvufî manadaki adam (racül), bilinç

<sup>193</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.158.

<sup>194</sup> DİB, 2010, a.g.e., s. 7.

alanını Allah'ın istilâ ettiği yani sürekli Allah'ı tefekkür eden kişi"<sup>195</sup> olarak tanımlanmıştır.

Âdem, adam, mert olarak şiiirlerde geçen insan dînde ve tasavvufta yaratılanların en şerefliisi, en güzeli olarak ele alınmaktadır. İnsan sûretinde Allah'ın cemali ve celali söz konusudur. Allah'ın insanda tecellisini ele alan bir yazı şöyledir: *"Allah insanda tecellî etmiştir de lâkin insanlar kendilerini bilip takdîr edemiyorlar. Yerleri ve gökleri yoktan var eden Allah belki de insana gelmiştir de ona "Ene'l-Hak" diyerek feryâd ediyordur. Biz onu duyuyoruz. Duysak bile sem' ve itibâra inkârda isrâr ile kırdâ bayırdâ Allah arıyoruz."*<sup>196</sup>

Askerî Muhammed şiiirlerinde daha çok kâmil insan, ahsen-i insan ve insanın yaratılışı üzerinde durmuştur. Her mutasavvıf gibi insana önem veren Askerî Muhammed, insanın hem görünüşte hem de özünde insan olması gerekliliği üzerinde de durmuştur. Şair bir beyitte görünüşünü insan olarak yarattığı, vuslat yolunu kolaylaştırdığı, hesapsız ihsan eylediği için Allah'a şükretmektedir. Allah insanlara hesapsız yani bol bol ihsan ve lütufta bulunmuştur. Bu lütuflardan biri de bizleri insan suretinde yaratmasıdır.

Yaradup sûretüm insân idüp vuslat yolın âsân

Hisâbsuz eyledün ihsân şükür Yâ Râb şükür Yâ Râb (s.133:17:2)

Askerî Muhammed, bir başka beyitte kâmil, kendinden haberdâr olan insan üzerinde durmuştur. İnsan dünyaya Allah'a kulluk ve itaat etmek için gönderilmiştir. Bu sebepten dolayı kişi, doğru yolda ilerlemeli, kendinden haberdâr olmalıdır. Kişinin en büyük marifeti kendini bilmesidir. İnsan hayvan sıfatından geçip kâmilliğe ulaşmalı ve kâmil insan olarak yaşamalıdır. Hayvan sıfat, insanın rûh-i hayvanî olan yanısıdır. Rûh-i hayvanî olan insan yiyip içmek ve dünyanın her türlü aldatıcı lezzetlerinden hoşlanır. Bunun zıttı da kâmil insandır. Kâmil insan; olgun, Hakk'a, Hakk'ın tecellisine vasıl olmuş insandır. İnsan ancak kendini bilmesiyle doğru yoldan gidebilir ve kemaliyete erişebilir.

<sup>195</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s. 32.

<sup>196</sup> Mustafa Tatcı, *Denizlili Mehmed Emîn Efendi Nereden Gelip Nereye Gidiyor İnsan Hakikatten Bir Bahis veya Teşrih-i Hak*, İstanbul, 2012, s.66.

Tarîk-i müstakîme git ki kendinden haberdâr ol

Geçüp hayvân sıfâtından seni sen kâmil insân it (s.137:21:2)

## 2. 22. HAYRET, HAYRÂN

Hayret, kulun Allah'ın tanıyıp farkına varması, tecellisini görmesi ile kendisinde meydana gelen haldir. Kul, gördükleri karşısında acziyete uğrar. Tasavvufta ise *“Hayret, Allah hakkında hırslı olmakla, ümitsiz olmak arasında bir duraktır. Aynı şekilde, korku ve rıza, tevekkül recâ’ arasında bir duraktır. Hayret, derin ve düşünce Allah huzurunda, hakikat ehlinin ve âriflerin kalblerine gelen bir haldir. Âriflerin bazısı, hayreti, kavuşma, onu iftikâr, onu da tekrar hayretin izlediği kanaatindedirler.”*<sup>197</sup>

Allah âşıkları gönüllerinde yalnız Allah'a yer verdikleri, gayrisini temizledikleri için Allah'ın sırrına nail olurlar. Buldukları, gördükleri üzerine hayret ve hayranlığa düşerler. Beğenilerini anlatamaz, şaşkınlıklarından ne yapacaklarını bilemezler. Bu hayret ve hayranlık mutasavvıfların en belirgin özellikleridir. Askerî Muhammed, Allah'ın sırrına ermiş, basireti açık olduğu için Allah'ın tecellisine vasıl olduğu anda hayret ve hayranlığa düşmüştür. Bu hayret ve hayranlığını şiirlerinde sık sık dile getirmiştir. Bir beyitte zahide seslenmiş ve vahyin esrarının hayret ve hayranı olduğunu söylemiştir. Dünyayı hayret vadisine teşbih eden şair, aşktan gayri her şeyden soyunduğunu, sıyrıldığını anlatmıştır. Şairin gönlünde yalnızca Allah'a duyduğu aşk vardır.

Zâhidâ esrâr-ı vahyüñ vâlih ü hayrânıyuz

Vâdî-i hayretde ‘ışkdan gayrinüñ ‘uryânıyuz (s.193:69:1)

Askerî Muhammed bir başka beyitte içinde bulunduğu hayretlik duygusunun büyüklüğünü anlatmak için hayret-i kübrâ ifadesini kullanmıştır. “Küntü kenz”in (Allah'ın kâinatı yaratma sebebi) sırrı ile esrarını (sırlarını) içtiğini söyleyen şair “Küntü kenz”i kadehe, Allah'ın sırlarını da şaraba benzetmiştir. Aşk başı dönmüşlüğüünün (hayranlığının) sarhoşu olduğunu, büyük hayretler içerisinde bulunduğu hayret-i kübrâ ifadesi ile anlatmıştır.

<sup>197</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s. 260.

“Küntü kenz”üñ sırrıile esrârını nûş eyledük  
Mest-i ser-gerdân-ı ‘aşkuz hayret-i kübrâdayuz (s.390:254:5)

## 2. 23. HEVÂ

Hava, arzu, istek gibi anlamları olan hevâ kelimesi tasavvufta nefsin kötü arzu ve isteklerini anlatmak için kullanılır. Hem edebiyatta hem tasavvufta nefis ile birlikte sıkça kullanıldığı bilinmektedir. Askerî Muhammed, divanda yer yer nefis ile birlikte yer yer de mâsivâyı anlatmak için kullanılmıştır. Bir beyitte gönül arzularının hepsinin hava olduğunu söylemiştir. Gönül arzularının havaya (rüzgâra) teşbih edilmesi rüzgârın gelip geçici, bir anlık olmasındandır. Şair, Allah’tan başka ne ve kim varsa hepsinin mâsivâ olduğunu beytin ikinci mısrasında söylemiştir.

Göñül ârzûların bildim cemî‘isi hevâ imiş  
Hakuñ gayrı ne kim varsa kamu hep mâ-sivâ imiş (s.215:92:1)

Askerî Muhammed bir başka beyitte hevâyı, boş, beyhude olarak nitelendirmiştir. Gönlün aşk ile Allah’a yar olması, boş isteklerden vazgeçmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. İnsan kendi benliğini çok önemser, yeri gelir her şeyin üzerinde tutar. Oysa kişi ne kadar benliğinden uzaklaşırsa Allah’a o derecede yaklaşır. Ben, benlik insanın boş isteklerlerindedir. Şair insanın ben duygusunu benlik sarayı olarak vasıflandırmış ve bu benlik sarayının yıkılıp harap edilmesi gerekliliğinden bahsetmiştir.

Göñül gel ‘aşkile yâr ol bu bî-hûde hevâdan geç  
Yıkup benlik sarâyını harâb eyle enâdan geç (s.152:30:1)

## 2. 24. FENÂ (FENÂFİ’LLÂH), BEKÂ (BEKÂBİ’LLÂH)

Devamlı olmayan, fâni olan, geçici şeyler için kullanılan fena kavramı tasavvufta kulun kendi varlığından vazgeçmesi, benlik duygusunun kaybolması durumunda kullanılır. Kulun kendi varlığından vazgeçerek Allah’ın varlığını bulmasına fenâfillâh denilir. “*Fenâfillah, Allah’ın varlığı içinde yok olmadır.*

*Tasavvufun temel düşüncelerinden biridir. Sûfî, bütün varlığını yok ederek, her şeyi unutup, her türlü dünya alakasından geçerek Allah ile bir olmayı amaçlar. Fenâfillah kesiksiz bir vecd ve coşkunluk halidir. Ancak o zaman sûfî gerçek olmayan varlığından geçmiş, Allah'ın varlığı ile var olarak O'nu gönlünde duymuştur. Yokluk tamamlanınca ortada yalnızca Tanrı kalır. Sûfî de böylece kendini Tanrı'da yok etmiş olur. Tasavvufta birçok şeyden fânî olmak gerekir. Ancak o zaman fenâfillaha erişilir. Fenâ bulacak olan şeyler yedi tanedir: Birincisi, Allah'a karşı muhalefetten fani olmaktır. İkincisi, kulların işlediklerinin, kendi işleri olduğundan fânî olmaktır. Üçüncüsü, mahlukların sıfatlarından fani olmaktır ki söyleyenin, işitenin, görenin Allah olduğuna kanaat getirmektir. Dördüncüsü, kulun kendi zatında fânî olmasıdır. Beşincisi, Allah'ın veya zâtının şühûduyla bütün âlemden fânî olmaktır. Altıncısı, Allah'tan gayri her şeyden fânî olmaktır. Sonuncusu da Allah'ın sıfatlarından ve sıfatların nisbetlerinden fânî olmaktır. Buna masivâdan geçmek denir. Fenâfillah'ın sonu bekâbillah (Allah ile var olmak) tur.*<sup>198</sup>

Fenanın zıttı olan beka ise varlığının asla sonu olmayan Cenab-ı Hakk'ın bir sıfatıdır. Beka Allah'ın varlığının sürekliliğini, yok olmayacağını anlatır. Kulun fenâfillaha eriştikten sonra Allah'ın varlığına ulaşması bekâbillah kelimesi ile ifade edilir.

Askerî Muhammed şiirlerinde kişinin kendi varlığından, benliğinden vazgeçmesi gerektiğini; varlığının fânî olduğunu sık sık tekrarlamıştır. Fena ve beka olan iki zıt kavramı şiirlerinde çoğunlukla birlikte kullanmıştır. Şair “ba‘de’l-bekâ, bekâ-yı zât-ı a‘lâ, fenâ bahrı, fakr-ı fenâ, fenâ-ender-fenâ, bekâ-ender-bekâ, ‘âlem-i mülk-i bekâ, pür-fenâ, rifât-ı evc-i bekâ, lâhût-ı bekâ, bekâ ıklîmi, mahv-ı fenâ, fenâ-yı küllî, fenâ ihrâmı, fenâ fi’llâh” gibi ifadeleri kullanmıştır.

Bunun sebebi kişinin bekaya ulaşması için fena olması gerekmesindedir. İnsan varlığını ölmeden önce öldürmelidir. Buradaki öldürme, birinci anlamıyla değil mecazi anlamıyla kullanılmaktadır. Kişinin kendi varlığının fânî olduğunun bilincine vararak Allah'ın baki olan zatına ulaşma isteği ile ölümlü dünyada kalıcı dünyaya hazırlanmakla varlık fenası bulur (ölür). Fenaya ulaşan varlık aynı zamanda bekaya da ulaşmış olur.

Eger ölmezden öñ ölüp fenâ-ender-fenâ bulup

Bekâ-ender-bekâ bulup var içre var olursañ gel (s.245:121:6)

---

<sup>198</sup> Pala, a.g.e., s.151.

Askerî Muhammed bir başka beyitte kendini soyutlamış ve fenanı fena eyle diyerek kendisine seslenmiştir. Fenâfillah içinde Allah'ın bekasını göreceğini şair, kendini yok ederek Allah'ın zatının ve sıfatların içinde fena olmayı (yok olmayı) ve Allah'ın baki olan zatına ulaşmayı, onunla var olmayı istemektedir.

‘Askerîyâ gel fenâñı sen fenâ eyle bu gün  
Gör fenâ fi'llâh içinde ol bekâ bi'z-zât nedür (s.173:49:7)

## 2. 25.GAFLET, YAKAZA

Dikkatsizlik, dalgınlık, umursamazlık manalarına gelen gaflet; tasavvufta Allah'ın sıfatlarından habersiz olma, kulluk vazifesini yerine getirmeme ve düşünmeme, nefis ve isteklerinin doğrultusunda hareket etme gibi durumlar için kullanılır. Gaflet tasavvufta ve edebiyatta daha çok uyku olarak tasavvur edilir. Gafleti uykuya teşbih edenlerden biri de Askerî Muhammed'dir. Divanda “hâb-ı gaflet, gaflet hicâbı, gâfil, tegâfül” gibi ifadeler kullanmıştır.

Askerî Muhammed, gaflet içerisinde olan kişileri yatalak hasta, çaresiz, uykulu olarak tasvir etmiştir. Gaflet yatağında yatan gönlü hasta, çaresiz diyerek nidada bulunmuş; niçin yatarsın, diyerek istifham sanatı ile soru yöneltmiştir. Şairin söylemek istediği niçin yatarsın; yatma, kalk manasındadır. Böyle kişilerin gözünü açmasını, uyanmasını, uyku içerisinde kalmamasını istemiştir. Uyku halindeki insan hareketsizdir. Hiçbir şey yapamaz, yapsa da yaptıklarının farkına varamaz.

Eyâ gaflet firâşında yatan dil-haste bî-çâre  
Nice yatarsın aç gözüñ uyan gel kalma ender-hâb (s.130:14:7)

Gaflette olan kişiler Allah'ın sıfatlarının, verdiği nimetlerinin farkında olmazlar. Eğer kişi Allah'ın rahmetinden nasibini almak istiyorsa tegâfül etmeyerek uyanık olmak zorundadır. Şair bir beyitte rahmet eserinden nasibini almak isteyen talebelere, talep edenlere seslenmiş ve tegâfül etmemelerini söylemiştir. Rahman feyzinin vakti olduğunu, hazır olması gerektiğini belirtmiştir.



İsteriseñ tâlibâ âsâr-ı rahmetden nasîb

Hâzır ol itme tegâfûl feyz-i Rahmân vaktidür (s.192:67:15)

Gaflet, insanın bir nevi uyku halidir. Gafletin zıttı yakazadır. Yakazanın sözlük anlamı uyanıklık, dikkatte olmadır. Tasavvufî anlamı ise şöyledir: “*Hakk’tan gelen zecrden (yasaktan) neyin kastedildiğini bildiren idrâke, yakaza denir. Nurların tecellisi sebebiyle, insanın kendine gelişi, gafletten kurtuluşu, uyanma.*”<sup>199</sup>

Askerî Muhammed, gafletin zıttı olan yakaza halini bir dörtlükte kullanmıştır. Şair kişinin canını cahillik ve zulmetten kurtarıp gaflet uykusundan yakaza eylemesi (uyanmasını) gerektiğini söylemiştir. Tüm fânî lezzetlerden vazgeçmesini, doğruluk ve ahd içerisinde Hakk’a ibadet eylemesi ifade etmiştir. Yakaza hâlinde olan kişi Allah’ın sıfatlarını, tecellisini görür, kâinatın ve yaratılışının farkında olur. Ezel bezminde Allah’a vermiş olduğu kulluk sözünü hatırlar ve bu söz doğrultusunda Hakk’a ibadet eder.

Kurtarıp cânı cehl ü zulmetden

Eyle yakaza hâb-ı gafletden

Giçegör cümle fânî lezzetden

Sıdkile eyle Hakka ‘ibâdet (s.147:29:5)

## 2. 26. TECELLÎ

Görünme, ortaya çıkma gibi anlamları olan tecelli, “*tasavvufta gaybdan gelen ve kalpte ortaya çıkan nurlar; Allah’ın isim ve sıfatlarıyla sûfinin kalbinde tezâhür etmesi demektir... Mutasavvıflara göre Allah’la kulları arasında yetmiş bin perde (hicab) vardır. Gerçekte Allah her an tecelli etmektedir. Ancak bunu yalnızca kalp aynasını arıtan, parlatan kimseler anlayabilir.*”<sup>200</sup>

Askerî Muhammed, Allah’ın tecellisini görebilen, kalbi saf bir zattır. Şiirlerinde sık sık tecelliye yer veren şair, Allah’ın tecellisinin ve bu tecellinin kimler tarafından görüldüğünü işlemiştir. Allah’ın tecellisine vuslat etmiş, tecelliyle sarhoş olmuş, hayret ve hayranlık içerisinde olan bir kişidir. Tecellî-i cemâl, nûr-ı tecellî,

<sup>199</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.708.

<sup>200</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.640.

şem‘-i celâl-i hazret, zahme-i küh-i celâl, nâr-ı celâl, kasr-ı celâl, tecellî-i sıfât vb. ifadeleri şiirlerinde kullanmıştır. Şair bir beyitte tüm kâinatın bir tecelliden zuhura geldiğini belirtmiştir. İnsanla cin, yedi kat yer, dokuz felek yüce surette, Allah’ın tecellisindedir.

Bir tecellîden zuhûra geldi küllî kâ’inât  
İnsile cin yedi kat yer nüh-felek fevka’l-‘alâ (s.117:3:10)

Askerî Muhammed bir başka beyitte Allah’ın azametinin, zatının tecelli eyleyip on sekiz bin âlem içine Allah’ın cemalinin nurunun dolduğunu anlatmıştır. Allah’ın tecellisi kâinata nur olarak yansır. On sekiz bin âlem ifadesi âlemlerin çokluğunu anlatmak için kullanılmıştır. Allah’ın zatının sırrı tecelli eyler ve kalp gözü açık kullar tarafından seyredilir. Celal, tecelli çoğu zaman aynı anlamda kullanılır.

Sırr-ı zâtuña tecellî eyleyüp küh-i celâl  
On sekiz biñ ‘âlem içre toldı envâr-ı cemâl (s.354:226:5:1)

## 2. 27. SABR

Sabr, herhangi bir sıkıntı, belâ, acı veya dert anında telaş etmeyip, tüm bunlara katlanıp tahammül etmek manasındadır. Tasavvufta ise belâ ve sıkıntılara karşı dayanmak, tahammül etmek; derdini kimseye anlatmamak, sızlanmamak, şikâyet etmemek anlamlarındadır. *“Başa gelen belâlara, sıkıntılara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah’a ibâdetle devam ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir. Sabr, musîbetle karşılaşıldığında, ilk anda olur.”*<sup>201</sup>

Askerî Muhammed, bir dörtlüğünde insanın vasıflarını ele almıştır. İnsanın içi rahat ve emin olmalıdır. Tevekkül, sabr ve kanaat etmeli, etrafi nurla kaplamalı temiz sinesi marifet ve ilimle dolmalıdır.

---

<sup>201</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.529.

Kaplayup envâr cümle etrâfuñ  
Tola mâ'arif sîne-i sâfuñ  
Mutma'in olup senüñ evsâfuñ  
Ola tevekkül sabr u kanâ'at (s.149:29:19)

Şair divanda Allah'tan ayrı kaldığı için sabrettiğini lakin artık sabrının ve sabretmeye gücünün kalmadığını anlatmıştır. Allah'a olan aşkının kendisini yarım saat dahi rahat bırakmadığını; gönlünün sabra takati kalmadığını, visalini istediğini beyitte belirtmiştir. Şairin gönlü Mevlâ'yı istemekte ve O'na kavuşmabilmek için sabırsızlanmaktadır.

Anı 'aşkuñ yarım sâ'at komaz kim ol ola râhat  
Göñülde sabra yok tâkat visâlün ister ey Mevlâ (s.115:1:8)

## 2. 28. FAKR, GINÂ

Fakr fakirlik, yoksulluk; gına ise zenginlik demektir. *“Fakr, şerefli bir makamdır. Mutasavvıflara fukara adı verilir. Zira onlar, kendilerini mülklerden boşaltmışlar; yani içlerinde mal-mülk sevgisi bırakmamışlardır. Fakrin hakikatı, kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Fakrın şekli, bütün sebeplerden uzaklaşmaktır. Fakirlerin en belirgin özelliği şudur: Onlar yoklukta feryad etmez; sızlanmaz; sükûnetlerini korurlar; ellerine bir şey geçince de, onu başkasına verirler; başkalarını kendi nefislerine tercih ederler.”*<sup>202</sup>

Fakir fukara olan kişiler zengin olana muhtaç olurlar. Tasavvufta zengin olan yalnız Allah'tır. Allah ganidir. *“Zira her şeyi nzâtı O'nundur. Kul, Hakk ile mâsivâdan müstağni olunca ganî (zengin) olur. Yani Hakk'a muhtaç olur, kullara muhtaç olmazsa, o kul, zengin demektir. Kul, onun vücudunu kazanınca her şeyi kazanmış olur; bu durumuyla o, Allah'tan gayri hiçbir şeyin varlığını ve tesirini görmez hale gelir.”*<sup>203</sup>

Tasavvufta maddî zenginlik hoş değildir; en güzeli maddiyatta fakir, maneviyatta zengin olmaktır. Mutasavvıf şair Askerî Muhammed divanda maddî fakirlik ile manevî zenginliği savunan şiirler yazmıştır. Bir beyitte fakr ile övündüğünü fena fakrında olduğunu zahide söylemiştir. Zenginlik hazinesini bulduklarını ve zengin olduklarını yine zahide seslenerek ifade etmiştir.

<sup>202</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.204.

<sup>203</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.230.

Fakr ile fahr eylerüz fakr-ı fenâyuz zâhidâ  
Bulmuşız kenz-i gınâyı agniyâyuz zâhidâ (s.125:10:1)

## 2. 29. ‘AŞK

Sevginin şiddetlenmiş, son mertebesine aşk denilmekte, İlahî (hakiki) ve beşerî (mecazi) aşk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Beşerî aşk, insana duyulan aşktır. Hakiki aşk ise kulun Allah’a duyduğu aşktır. Mecazi aşkı küçümsememek gerekir. Beşeriyeti yaratan, yarattığı insanları “Ahsen-i takvîm”i sunan, beşeriyete tecellisini yansıtan Allah’tır. Beşerî aşk, kişiyi Allah’a ulaştıran merdivenin basamakları gibidir. Bu basamakları çıkmadan O’na ulaşmak mümkün değildir.

Tasavvufun belkemiği olan aşk, kulu Allah’a götüren en önemli geniş, uzun yoldur. Askerî Muhammed içerisinde Allah’a karşı bitmez tükenmez, sonsuz, karşılıksız bir aşk beslemektedir. Askerî Muhammed her âşık gibi aşk derdi çekmektedir. İçerisinde aşk ateşi vardır ki bu da onu, varlığını yakmakta ve Allah’a ulaştırmaktadır. Onun aşkı denizdir, tektir, sarhoş edici badedir, lezizdir, şahanedir. Askerî Muhammed her baktığı yerde her şeyde Allah’ı görmekte, tecellisini seyretmektedir. Bir beytinde aşk (ayn, şın, kaf) içinde seyrânı (Allah’ı) gördüğünü söylemiştir.

Bu sadâ-yı hay u hûyî nâ’ra-i ‘uşşâkile  
‘Ayn u şın u kaf içinde görinen seyrânı gör (s.161:37:5)

Askerî Muhammed için aşk çok önemlidir. Divanda daima İlahî aşkı işlemiştir. Şairin divanında geniş yer verdiği aşkın geçtiği ifadeler şunlardır: “Derd-i ‘aşk, miftâh-ı ‘aşk, sevdâ-yı ‘aşk, râh-ı ‘aşk, ‘ummân-ı ‘aşk, tâg-i ‘aşk, şarâb-ı ‘aşk, mey-hâne-i ‘aşk, ‘aşk-ı İlâhî, ‘aşk-ı Hak, ber-dâr-ı ‘aşk, ‘aşk âfitâbı, ‘aşk-ı yâr, deryâ-yı ‘aşk, “‘Urve-i vüska”-yı ‘aşk, âteş-i ‘aşk, şemşîr-i ‘aşk, bezm-i ‘aşk, câm-ı ‘aşk, mazhar-ı ‘aşk, hâlet-i ‘aşk-ı lezîz, meydân-ı ‘aşk, ehl-i ‘aşk, talaz-ı ‘aşk, dâr-ı ‘aşk, bende-i sultân-ı ‘aşk, zincîr-i ‘aşk, mest-i ‘aşk, çevgân-ı ‘aşk, râh-ı ‘aşk, ‘aşk-ı Mevlâ, bîmâr-ı ‘aşk, mestâne-i ‘aşk, şâhâne-i ‘aşk, lâne-i ‘aşk, dîvâne-i ‘aşk, vîrâne-i ‘aşk, ferdâne-i ‘aşk, sâye-i ‘aşk, hâlet-i ‘aşk, nâr-ı ‘aşk, ıkrâr-ı ‘aşk, inkâr-ı ‘aşk,

efkâr-ı ‘aşk, ‘aşk-ı Leylâ, ezkâr-ı ‘aşk, hummâr-ı ‘aşk, envâr-ı ‘aşk, gül-zâr-ı ‘aşk, ızhâr-ı ‘aşk, Kisve-i ‘aşk, gufrân-ı ‘aşku’llâh, sûk-ı ‘aşk, bâd-ı ‘aşk, Mecma‘u’l-bahreyn-i ‘aşk, hevâ-yı ‘aşk, hayme-i sultân-ı ‘aşk, ni‘met-i ‘aşk, hasta-i ‘aşk, hem-nişîn-i ‘aşk, ‘aşk-ı zülâli, arây-ı bezm-i ‘aşk, tarîk-i ‘aşk, merâm-ı ‘aşk, mazhar-ı tam-ı ‘aşk, cünûn-ı ‘aşk, tîh-i ‘aşk, tekye-gâh-ı ‘aşk, sırr-ı ‘aşk, şâh-ı ‘aşk, tîşe-i ‘aşk, sırr-ı reh-i ‘irfân-ı ‘aşk, mest-i ser-gerdân-ı ‘aşk.”

Askerî Muhammed bir beyitte cihanın varlığının aşk olduğunu söyleyerek aşkı yüceltmıştır. Aşka irer bâzârlığı ifadesi ile Hz. Yusuf’un güzelliğinin pazarda satılmasına telmihte bulunmuştur. Aşk ile gönülden darlık, sıkını gitmiş can ve gönül mutlu, sevinçli olmuştur.

‘Aşkdur cihânuñ varlığı ‘aşka irer bâzârlığı  
Gidüp gönülden tarlığı cân ü dili mesrûr olur (s.180:55:3)

Aşkı yücelten, tüm cihana yayan şair bir başka beyitte boynuna aşk zincirini taktığını söylemiştir. Rezillik şehri içinde bir bölük divane olduklarını anlatmıştır. Zincir eskiden zarar vermemesi düşüncesiyle delilere takılırmış. Şair deli anlamına gelen divane kelimesini bu yüzden kullanmıştır. Şair aşk yüzünden divane olmuştur. Bir bölük divaneyiz ile kastettiği Halveti tarikatında bulunanlar, Allah yolunda olanlardır.

Takmışuz zincîr-i ‘aşkı ibtidâ boynumuza  
Biz melâmet şehri içre bir bölük dîvâneyüz (s.197:72:3)

Âşık her zaman çaresiz, dertlidir. Şair aşkın büyüklüğünü ve kendini öyle bir anlatmıştır ki âşıkların kendisinin derdinin ateşine düşüp yandığını anlatmıştır. Gönül şehrinde sevgili âşıklara vefa eylemektedirler. Dış âlemde ise âşık acınacak haldedir.

Düşüp ‘aşkıma ‘âşıklar yanarlar derdüm odına  
Vefâlar eyler ‘uşşâka gönül şehrinde dil-dârım (s.275:152:8)

Askeri Muhammed bir başka beyitte Hakk zikrine gönül verip, zevk ve sefalar sürüp aşk nimetine ereceğini ve bu aşk nimeti ile canın gıdasını bulacağını söylemiştir. Allah’ın verdiği her şey nimettir. Nimet kutsaldır, yücedir. Aşk kutsal ve değerli olması bakımından nimete benzetilmiştir. Can, manevî (ruh) anlamında kullanılmıştır.

Zikr-i Hakka dil virüp zevk ü safâlar sürüp  
Ni‘met-i ‘aşka irüp cân bula gıdâsını (s.339:213:3)

Aşkın aşırı, hastalık derecesi haline sevda denilir. Kara, gam, keder manaları da olan sevda aşkın ilerlemiş halidir. Şair gönlünün latif bir güzele düştüğünü, aşkın başından aşıp sevdaya düştüğü söylemiştir. Başından aşmak deyimini kullanan şair kendini kaybettiğini anlatmıştır.

Gönül bir dil-ber-i ra‘nâya düşdi  
Başından aşdı ‘aşk sevdâya düşdi (s.342:217:1)

## 2. 30. ‘ÂŞIK

Aşka düşen, seven manasındadır. Divan Edebiyatı’nın, tasavvuf ehlinin en mühim, en yaygın kullanılan tipidir. İlahî aşkı ele alan şair âşık tipinin tüm özelliklerini taşımaktadır. Pervane gibi cismini aşk ateşine salmıştır. Ayrılık ateşi ile yanmaktadır. Peygamber Efendi’mizin cemalinden şifa bulmaktadır. İlahi nurlara boğulmuştur. Allah’ı özlemektedir. Sevgiliye karşı şevki vardır. Vahdet meyi ile kendinden geçmiştir. Sevgilinin yolunda canını kurban vermeye ezel bezminde verilmiş sözü vardır. İki cihandan da geçmiş, yolu Allah’ın zatına gitmektedir. Âşığın yolu aşk yoludur.

Âşık, Allah'ın tecellisini gören ve daima görmeyi arzulayan kişidir. Sık sık âşığın hallerinin, duygularının işlendiği divanda geçen bazı ifadeler şöyledir: “Zümre-i ‘uşşâk, ‘âşık-ı sâdık, hazret-i ‘âşık, nâ‘ra-i ‘uşşâk, ‘âşık-ı şeydâ, kalb-i ‘âşık, kutb-ı tâcü’l-‘âşıkîn, ehl-i ‘uşşâk, ‘âşık-ı dîdâr-ı Hak, dil-i ‘uşşâk, ‘âşık-ı nâ-çâr, meclis-i ‘uşşâk, ‘âşık-ı rindân, ‘âşık-ı şeydâ-yı yâr, ‘âşık-ı teşne, ‘âşık-ı dîdâr-ı yâr, ‘âşık-ı dil-haste.”

Bir beyitte gönlü levhe (deftere) benzetmiş nakkaşın bu levhe güzel, saf, süslü bir şekilde nakş olmasını dilemiştir. Âşığın kalbinin saf olması halinde Allah aşkı ile bir bütün olur. Nakkaş nakış yapan manasında olup tasavvufta Allah'ı sembolize eder. Nakkaş olan Allah'ın gönle yapacağı nakış kendi aşkıdır. Eğer kulun kalbi temiz olursa, Allah'tan başka her şey kalpten atılırsa Allah aşkı ile aynı olacağı anlatılmıştır.

Kıl gönül levhin musaffâ nakş ola nakkâş aña

Sâf olıcak kalb-i ‘âşık ‘ayn-ı ‘aşku’llâh olur (s.178:53:6)

## 2. 31. SEVGİLİ

Divan edebiyatında sevgili; ma‘şûk, cânân, yâr, dildâr, dilber, dilrübâ vb. olarak zikredilirken Tasavvuf Edebiyatı'nda hepsinin karşılığı Allah'tır. Sevgili, Divan edebiyatında âşığa naz, cilve, zulüm, eziyet eder; cefa verir; rakibe (ağyâra) ilgi gösterir. Tasavvuf ehline sevgili âşığa kendini hatırlatmak için dert verir, cemalini perdeler, tecellisini gösterir; âşığı mest eder. Mutasavvıf şair Askerî Muhammed divanda hakiki aşkın sahibi için sevgili, ma‘şûk, cânân, yâr, dildâr, sultan gibi ifadeler kullanmıştır. Bir beyitte aşk ehlinin maşuka ulaşmak için maşuk yolunda can verdiği bahsetmiştir. Âşıkların sevgiliye ulaşması kolay değildir. Beşeri sevgiliye bile ulaşmak için birçok zahmet çeken âşık hakiki sevgiliye ulaşmak için illa ki onun yolunda can vermesi gerekir. Can vermek iki anlamda kullanılmıştır. Hem sevgilinin yoluna ölmek hem de gerçekten insanın ölünce ruhunun baki âlemde Allah ile buluşması anlatılmıştır. Aşk ehli maşuk yolunda can verip maşuğa ulaşır. Yiğitler, aşk meydanına at sürüp dolaşırlar. Şair beyitte at süren yiğitlerin meydana dolaşmasını tasvir etmiştir. Yiğitlerin dolaştığı bu meydan aşk meydanıdır.

‘Aşk ehli ma‘şûka irüp ma‘şûk yoluna cân virüp  
Meydân-ı ‘aşka at sürüp cevâlan ider merdâneler (s.187;62;5)

Askerî Muhammed sevgili manasındaki bir başka kelime olan “cânan”ı Allah, Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hz. Ali için kullanmıştır. Şair cananı anlatırken genellikle can kelimesini de beraberinde kullanmıştır. Can, canana ulaşmaya engeldir. Âşık cananın yolunda canını terk ederse ancak canana ulaşabilir.

Gel berü hem-dem olursañ sen dahı cânânile  
Terk-i cân eyle yolunda iremezsın cânile (s.316:191:1)

Tasavvufta sevgili için en çok kullanılan bir terim de “yâr”dir. Yâr, kelimesi daha çok dîdâr, cemâl, celâl ile birlikte kullanılır. Askerî Muhammed beyitlerde yârin cemâl yüz güzelliği) dîdâr (yüz, görünüş) ve celâlini (tecellisi) görmeyi arzuladığını, vuslatını istediğini sık sık belirtmiştir. Şair bir beyitte yârin didarını görmek için gönlünün hiç durmadığını söylemiştir. Yârin didarını gördüğü gün âşık için visâl bayramı olacaktır. Âşık canını yâr için kurban etmeye hazırdır. Gönül sabırsızca yârin didarını görmeyi ister. O’nsuz gönlü eğlenmez.

‘İyd-ı visâle irmege cânını kurbân virmege  
Yârûñ dîdârın görmege hiç göñlüm ârâm eylemez (s.212:89:3)

## 2. 32. SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARI

Sevgilinin güzellik unsurları tasavvufta mecaz anlamıyla sembol olarak kullanılmıştır. Sevgilideki güzellik ve güzellik unsurları âşığa Hakk’ı hatırlatmaktadır. Hakkı’n tecellisi sevgiliye yansımıştır. Şiirlerde beşerî güzellik verilmiş ancak hakiki güzellik kastedilmiştir. Askerî Muhammed güzellik unsurlarını anlatırken beşerî güzelliği yalnız sembolik olarak kullanmış, hakiki sevgilin



güzelliğini, Peygamber Efendi'mizin güzelliğini vurgulamıştır. Kullanılan sembole göre vahdet, kesret, âyet vb. anlamlara işaret edilmiştir.

### 2. 32.1. Yüz, Yanak

Yüz cemâl, dîdâr, tal'at, vech; yanak arız, ruh, ruhsâr olarak zikredilmiştir. Divanda tasavvufî sembol olarak yüz; vahdet, Allah'ın zatı, cemali, vechinin nuru, âşıkların ve Hz. Musa (a.s)'nın görmek istediği Allah'ın tecelli-i cemâli, gösterdiği mecaz yüzü, âşığın gönül yüzü, mi'rât-ı Hak, sûret-i Rahmân, anlamlarında kullanılır.

Askerî Muhammed şiirlerde en çok sevgilinin yüzüne teşbihlerde bulunmuştur. Bunun sebebi Allah'ın tecellî nurları yüz ve yanakta belirmesi ve insanın yüzünün diğer güzellik unsurlarını üzerinde bulundurmasıdır. Şair; “mushâf-ı vech, kitâb-ı vech, vech-i envâr-ı cemâl, yüzüñ levhi, yüzüñ Merve Safâ, Şabbetü'l-emred” yüzü, vech-i dil-dâr, cemâl-i mutlak, rû-yı zîbâ, nûr-ı vech, mir'ât-ı vech, yüzi gün” ifadelerini kullanmıştır.

Askerî Muhammed tüm şiirlerinde hakiki sevgiliyi ve hakiki sevgilinin güzellik unsurlarını ele almıştır. Beyitlerde iki sevgiliden bahsedilmiştir. Birincisi Allah, diğeri Allah'ın sevgili kulu Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Divan Edebiyatı'nda yüz ve yanak şekil itibariyle yuvarlak, aydınlık ve parlak olduğu için güneşe benzetilmiştir. Askerî Muhammed de bir beyitte Hz. Muhammed'in yüzünü nurlar saçan güneşe benzetmiştir. Yüz nurunun güneşi can doğusundan doğdu diyerek can doğusu ile kalbi (gönlü) kastetmiştir. Şair beytin ikinci mısrasında gönlünün nurla dolduğunu, aydınlandığını söyleyerek şükretmiştir.

Togdı çün cân meşrıkından şems-i nûr-i tal'ati  
Hamdüli'llâh hâne-i dil pür-ziyâdur pür-ziyâ (s.122:7:2)

Askerî Muhammed Allah'ın cemalini teklik ve parlaklık (nurlu) yönünden güneşe benzetmiştir. Allah'ın tecellisini anlatan şair beyitte yüzünün cemal güneşini açtığını, hayal yıldızlarının mahvolduğunu söylemiştir. Güneşin doğması ile nasıl her yer aydınlanıyor, yıldızlar kayboluyorsa, Allah tecelli edince âşıklar her yerde O'nun

cemalini görüp aydınlanırlar. Allah'ın cemalinin tecellisi ile hayal yıldızları diye kastettiği nefsin arzuları, istekleri kaybolmuştur. Şairin artık sabretmeye dermanı kalmamış, gönlü O'nsuz eğlenmemektedir.

Açdı yüzün şems-i cemâl mahv oldu hep necm-i hayâl  
Sabr itmege yokdur mecâl hiç göñlüm ârâm eylemez (s.213:89:7)

Askerî Muhammed sevgilinin yüzünü mushaf ve âyetlere benzetmiştir. Birçok beyitte sevgilinin yüzünü “Ve'd-duhâ ve'ş-şems” sûre ve âyetlerine benzetmiştir. Hz. Muhammed(s.a.v)'in yüzünü “Andolsun güneşe ve onun aydınlığına”, “Andolsun kuşluk vaktine” diyerek yemin ile başlayan âyetlere benzetmiştir. Şems güneş, Duha kuşluk vaktini karşılar. Sabah uyku mahmurluğu olan yüzü Duha âyetine benzetmiştir. Bu âyetlerin yüzünün vasfını beyan ettiğini söylemiştir. Kâinatı güzellik güneşinin bir zerresi olduğunu ifade etmiştir.

“Ve'd-duhâ ve'ş-şems” vechüñ vasfını eyler beyân  
Âfitâb-ı hüsnüñün bir zerresidür kâ'inât (s.135:20:8)

Askerî Muhammed, sevgilinin yüzünü güzellik ve renk bakımından gül bahçesine, yanağını güle benzetmiştir. Burada benzettiği sevgili Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Gül, tasavvufta Hz. Muhammed (s.a.v)'i simgelemektedir. Şair peygamberimizin gül bahçesine benzeyen yüzünü ve yanağının gülünü görenin gönlü âşık bülbüllerin dert ile inlediğini söylemiştir.

Bâg-ı vechinüñ gülistânında gül-rûhın gören  
Bülbül-i şûride-diller derd ile nâlân imiş (s.219:95:12)

Askerî Muhammed bir beyitte Rabbini görmek isteyen insanın suretine (yüzüne) bakmasını söylemiştir. İnsan “Ahseni takvîm” en güzel şekilde, şerefle yaratılmıştır. İnsanın yüzünden Rahman'ın sureti görülür.

Rabbüñi görmek dilerseñ sûret-i insâna bak

“Ahseni takvîm” yüzünden sûret-i Rahmâna bak (s.229:104:1)

## 2. 32.2. Leb (Dudak)

Dudak, sevgilinin yüzünde yer alır ve küçüklüğü, rengi ile dikkati çeker. *“Dudak, en çok üzerinde durulan ve tasavvurlara konu edilen güzellik unsurlarındandır. Bu ilginin sebebi, rengi, güzelliği ve vuslata vesile olan bir unsur olarak telâkkî edilmesindedir.”*<sup>204</sup> Tasavvufta yokluğu, vahdeti, vuslatı, sırrı feyzi, neşeyi simgeler. Askerî Muhammed dudağı sedef, kadeh, kevser, zenzem, şeker, çeşme-i hayvân olarak tasavvur etmiş ve bu benzetmeleri tasavvufî anlamda kullanmıştır. Dudağı daha çok zenzem, şerbet, çeşm-i hayvân, şarap gibi kelimelerle manevî boyutta kullanmıştır. Şair dudağı renk bakımından şarap kadehine, tatlılık bakımından zenzem, kevsere, ölümsüzlük vadeden suya benzetilmiştir.

Şair bir beyitte Peygamber Efendi'mizin dudağı üstünde “bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-rahîm”ifadesini kullanmıştır. Tasavvufta her harf nokta ile başlar. Besmele de nokta ile başlar. Her zaman bir işe başlamadan önce besmele çekilir. Ayrıca sevgilinin dudağı şekil itibariyle besmeleye benzemektedir.

Dudağı üstünde “bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-rahîm”

Agzı içinde dişî lü'lü dili mercân imiş (s.219:95:5)

Leb, tasavvufta bâtini feyz ve ruhani lezzetlerin sembolü olmuştur. Şair bir beyitte kırmızı dudağının saf suyunu hoş kokulu zencebile ve cennetten akan tatlı ırmağa benzetmiştir. Yine beytin ikinci mısrasında sevgilinin dudağını tatlılık yönüyle kevsere benzetmiştir..Cemalini de cennete benzettiği sevgili Hz. Muhammed (s.a.v)'dir.

Lâ'linüñ âb-ı zülâli selsebîl ü zencebîl

Lebleri kevser cemâli Cennet-i me'vâ imiş (s.221:96:5)

<sup>204</sup> M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Dîvânı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s.187-188.

### 2. 32. 3. Dehân (Ağız)

Ağız, dudakla birlikte düşünülduğünde küçüktür, noktadır; tek başına yoktur, görünmezdir. Bu yönüyle tasavvufta yokluğu, vahdeti, vuslatı, fenâfillâhı simgeler. “Ağız, tasavvufî mecaz olarak yokluk, vahdet, fenâfillah yani Hakk’ın varlığında yok olmak; Hakk’ın kelâmı, konuşma sıfatı; gayb-ı hüviyet yahut gizli sır; madde âlemindeki her şeyden münezze olma ve İlâhî işaret ve uyarılar gibi anlamlara gelmektedir.”<sup>205</sup> Askerî Muhammed Allah’ın izni ile dile gelip konuşabilme özelliğine sahip ağız zezem suyu, ab-i zülâl (temiz su) olarak tasavvur etmiştir. Bir beyitte sevgilinin ağzının saf suyunu içenlerin ebediyete kadar ölümsüz olacağını söylemiştir. Ölümsüzlük vermesinin sebebi çeşme-i hayvân olmasıdır. Burada bahsedilen sevgili yine Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir.

Nûş idenler tâ ebed bulur hayât-ı câvidân

Agzınıñ âb-ı zülâli çeşme-i hayvân imiş (s.220:95:23)

### 2. 32. 4. Kadd (Boy)

Boy ince, uzun, düzgün olduğu için Divan Edebiyatı’nda çok sık zikredilmiştir. Kadd, kâmet kelimeleriyle de zikredilen boy, serv, tûbâ, şimşâd, elife; boyunun eğik hali hilal olarak tasavvur edilmiştir. “Tasavvufta vahdeti, doğruluğu simgelemektedir. Sadece Hakk’ın ibâdete lâyık olması, başka hiçbir şeyin buna lâyık olmamasıdır.”<sup>206</sup>

Askerî Muhammed, şiirlerinde kâmeti daha çok kutsal sayılan elif, tûbâ kelimeleri ile tasavvur etmiştir. Diğer güzellik unsurları gibi boyu da Hz. Muhammed (s.a.v.)’in boyu için kullanmıştır. Yanağını güle, yanağının üzerindeki beni cennet makamına benzeten şair Hz. Muhammed (s.a.v.)’in boyunu cennette kökü göklerde, dalları aşağıda olduğu var sayılan tûbâ ağacına benzetmiştir.

<sup>205</sup> Üstüner, a.g.t., s.333.

<sup>206</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.689.

Rûyî üzre hâl-i ‘adn içre vesîle uçmağı  
Gül yanagı bâğ-ı rıdvân kâmeti tûbâ imiş (s.221:96:7)

## 2. 32. 5. Hâl (Ben)

Ben vücutta özellikle de yüzde görünen siyah benektir. Divan Edebiyatı’nda nokta, dâne, fitne olarak ve âşığı tuzağa düşürmesi ile çok sık zikredilmiştir. Tasavvufta hem vahdeti hem de renginden dolayı günahı, hileyi sembolize eder. *“Farsça, ben, siyah ben demektir. Hakikî vahdet noktası ki, gizli olduğu için bu adla anılmıştır. Gayb âlemi. Hakk’ın mutlak gaybı ve bilinemeyen hüviyeti. Günah karanlığı. Ben bir nokta olup, o da Allah’ın sembolüdür.”*<sup>207</sup>

Askerî Muhammed, beni tasavvufî anlamda kullanmıştır. Ben dâne, gönül murgu, huri, vahdet noktasının sırrı olarak tasavvur edilmiştir. Bir beyitte siyah beni vahdet noktasının sırrı olduğunu söylemiştir. Siyah ben, şekil itibari ile noktaya benzemektedir. Nokta vahdeti simgeler. Çok küçük olması itibariyle de sırra benzetilmiştir. Güzellik aynasında görünenin Allah olduğunu belirtmiştir. Tasavvufta nokta Allah’ın sembolüdür. Ben nokta ve Allah olarak düşünülmüştür.

Keşf ider hâl-i siyâhı sırr-ı vahdet noktasın  
Görinen mir’ât-ı hüsnünde anuñ sübhân imiş (s.219:95:7)

Şair bir başka beyitte Peygamber Efendi’mizin güzellik unsurları ile cennet portresi çizmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v)’in cemali “Urve-i vüskâ”ya, cennet ravzasına benzetmiştir. Peygamber Efendi’mizin yanağının üzerindeki benlerin her biri huriye benzetilmiştir.

“Urve-i vüskâ” cemâlüñ ravza-i Cennet dürür  
Ruhlaruñ üstünde hâlüñ her biri bir hür imiş (s.216:93:3)

---

<sup>207</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.245.

## 2. 32. 6. Ebrû (Kaş)

Kavs, ebrû olarak da zikredilen kaş tasavvufta “*sâlikte vuku bulan kusur nedeniyle, derecesinin düşmesi ve ihmâle uğraması manasında*” kullanılır. *Zât-ı “Kibriyâ’yı örtmesi ve varlık âlemini süslemesi nedeniyle, sıfatlara da ebrû (kaş) adı verilir.”*<sup>208</sup>

Askerî Muhammed güzellik unsuru olan kaşı şiirlerde fazlaca zikretmiştir. Özellikle Hz. Muhammed (s.a.v)’in Mirac’a çıkması ve âyette geçen “Kâbe kavseyn” ifadesi ile anlatılan Allah ile kulun iki kaş arası yakınlığını simgeler. Bu yüzden Allah ile kulun yakınlaştığı namazda imamın cemaatin önünde durduğu yer olan mihraba benzetilir. Şair Hz. Muhammed (s.a.v)’in kaşlarını bismelenin şekline benzetmiştir. Ayrıca kaşı kavs-i kaza, iki kaş arasını tuğra ve kible olarak tasavvur etmiştir.

Şair bir beyitte Hz. Muhammed (s.a.v)’in dudak defterinde Nûr âyetinin yazıldığını söylemiş ve kaşlarını da “bi’smi’llâh”da “Rahmâni’r-rahîm” şekline benzetmiştir. Divan Edebiyatı’nda “nun” ve “med” işaretleri sevgilinin güzelli unsuru kaşa benzetilir. Burada hem “bi’smi’llâh”da “Rahmâni’r-rahîm” şekli hem de hem de içinde bulunan “nun” ve “med” Hz. Muhammed (s.a.v) kaşlarıdır.

Kaşlarıñdur şekl-i “bi’smi’llâh”da “Rahmâni’r-rahîm”

Levh-i lâ’lünde musattar âyet-i “ve’n-nûr” imiş (s.216:93:4)

## 2. 32. 7. Müjgân (Kirpik)

Beyitlerde kirpik kılıca ve cellâda benzetilmiştir. Kirpik sayısı (çok) olması ve renk bakımından tasavvufta kesreti ifade eder. “*Îlâhî bir hikmetten dolayı sâlikin manevî görevlerini ihmâle uğratması, aksatması. Sâlik bu şekilde pertelenmeye marûz kalır. Ma’şûktan gelen kirpik şeklindeki ok bu, âşığın kalbine saplanarak onu yaralar. Tasavvuf edebiyatında sevgilinin keman (yay) kaşlarının fırlattığı kirpik okları nice uşşâka isabet ile onları mecrûhinden eylemiştir.*”<sup>209</sup>

<sup>208</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.180.

<sup>209</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.451.

Askerî Muhammed kirpiklerin kan saçtığını söylemiş ve kirpikleri ok atan savaşıya benzetmiştir. Kirpiklerin kastı candır çünkü kirpikler kan alıcı cellâttır.

Müjgân-i hûn-efşânuñ vakkâs-ı tîr-endâzdur

Kasd ile atar câna ol kan dökücü ol cellâd (s.157:35:5)

### **2. 32. 8. Gamze**

Gamze kirpiklerde olduğu gibi can alıcı katile benzetilmiştir. Tasavvufta kesreti simgelediği gibi bir de insanı mest edip vecde getirmesi ile kullanılır. Askerî Muhammed divanda “gamze-i fettâne, gamze-i hûn-hâre” ifadelerini kullanmıştır. Şair bir beyitte gamzeyi fitne çıkararak fettana benzetmiştir.

Askerî Muhammed bir beyitte gamzeyi kan içici zalime benzetmiştir. Âşığın işi sevgilinin kan içici zalim gamzesini gördükçe dert ile feryat, ah, vah, huy, hay etmek olduğunu söylemiştir. Sosyal hayatta dert çeken insan genelde inler, serzenişte bulunur. Ah eder, vah eder, yazık der. Şair dertli insanın çıkardığı sesleri ve inlemeyi şiire aktarmıştır. Buradaki âşık Hak âşığıdır. Sevgili ise Peygamber Efendi'mizdir. Peygamber Efendi'mizin gamzesini gören kendinden geçmekte, dertlenmektedir. Derdi ise vahdeti istemesinden kaynaklanmaktadır.

Gamze-i hûn-hâresin gördükce işi 'âşıkun

Derd ile feryâd u âh u vâh u hûy u hây imiş (s.221:96:8)

### **2. 32. 9. Dendân (Diş)**

Şekil ve renk bakımından diş inciye benzetilmiştir. Askerî Muhammed bir beyitte Peygamber Efendi'mizin dudakları için kudret sedefleri, dişleri için de inci tanesi benzetmesini yapmıştır. Yağmur nimettir, hikmettir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in ağzını denize; nisan yağmurunu da Peygamber Efendi'mizin ağız denizine düşen hikmete benzetmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in kudret dudaklarını açmasıyla bu yağmur taneleri ağız denizine düşmüştür ve dişleri inci olmuştur.

“Rûmî nisanın onsekizinci, Mîlâdî mayısın birinci günü yağın yağmur taneleri denizde içinden inci çıkan ve adına sadeî denilen kabuklu deniz hayvanının karnına giderse inci, yılanın ağzına düşerse zehir olurmuş.”<sup>210</sup>

Katre-i nisân-ı hikmet yağmış agzı bahrına  
Lebleri esdâf-ı kudret dişleri dürdânedür (s.166:42:2)

### 2. 32. 10. Cebîn (Alın)

Alın, Divan Edebiyatı’nda parlaklık sebebiyle aya benzetilmiştir. Askerî Muhammed de divanında sevgilinin güzellik unsuru olan alını Hz. Muhammed (s.a.v) için kullanmış ve peygamberimizin alnını me’vâ (sığınılacak mekân) ve aya, peygamberimizin ayı ikiye yarma mucizesinin anlatıldığı Kamer sûresine (ve’l-kamer) benzetmiştir. Askerî Muhammed bir beyitte Hz. Muhammed (s.a.v)’in yüzünü güle ve alnını aya benzetmiştir. Yoksul ve zengin herkesin Hz. Muhammed (s.a.v)’in lütfunu umduğunu söylemiştir. Peygamber Efendi’imizin vahdet sarayının mahremi olduğunu söylemiştir.

Ey yüzi gül alını ay lutfuñ umar yohsul bây  
Mahrem-i vahdet-sarây sensin Yâ Resûla’llâh (s.303:180:4)

### 2. 32. 11. Hat (Ayva Tüyü)

Sevgilinin yüzünde çıkan ayva tüyleri tasavvufta Allah’ın tecellisini simgelemektedir. Tasavvufta hat; “*mecazen müşahede, berzah ve gayb âlemi; Hakk’ın vechinin belli olması ve onun sıfatları; vahdette beliren, vahdet üzerinde görünen kesret*”<sup>211</sup> anlamlarında kullanılır.

Askerî Muhammed ayva tüylerini Hz. Muhammed (s.a.v) için kullanmış ve bu ayva tüylerini Kur’ân yazısına benzetmiştir. Şair bir beyitte sevgilinin (Hz. Muhammed) yüzünü kitaba, yüzündeki ayva tüylerini de bu kitaptaki hat yazısına

<sup>210</sup> Onay, a.g.e., s. 353-354.

<sup>211</sup> Üstüner, a.g.t., s. 341.



benzetmiştir. Şair bu hattın Kur'ân olduğunu söylemiş; yazılanların Rahman âyeti ve “seb‘a’l-mesânî” (Fatıha) sûresi olduğunu belirtmiştir.

Mushâf-ı vechinde hattı yârimüñ Kur'ân imiş  
Sûre-i “seb‘a’l-mesânî” âyet-i Rahmân imiş (s.218:95:1)

## 2. 32. 12. Saç (Zülf)

Saç; zülf, gîsû, mûy, kâkül olarak divanda zikredilmiştir. Zülûf, yanağın yanına sarkan; gîsû uzun saçtır. Divan Edebiyatı’nda saç rengi siyah olarak verilir. Tasavvuf edebiyatında saç tellerinin çok ve renginin siyah olmasından dolayı kesreti simgeler. Vahdetin yolu kesretten geçmektedir. Kesret, kişinin takılı kalmadığı müddetçe vahdete ulaşmasına vesiledir. Hakk’ın zatının tecellisinin içinde gizlenmesi, hiç kimsenin ulaşamadığı gaybî hüviyet saç sembolü ile anlatılır.

Mutasavvıf şair sevgilinin güzellik unsuru olan saç Hz. Muhammed (s.a.v)’in saçından yola çıkarak ele almıştır. Sevgilinin saçını anlatırken “ve’l-leyli izâ yağşâ”, “ve’l-leyli”, “esrâ bi ‘abdih”, “leyle-i isrâ”, “fi-leyletü’l-kadri” âyetlerinden iktibas yapmıştır. Bu âyetlerde saç renk bakımından geceye benzetilmiştir. Saç için kullanılan diğer ifadeler şunlardır: “Şâm-ı zülf, sübha-i sübhân, perîşân kâkül, gîsû-yı ‘anber-bû, bend, dâr, Leylâ, halka-i gîsû, küfr-i zülf vb.”

Askerî Muhammed sevgilinin ayva tüyü ve benine ulaşanların gizli reyhanı; yılan benzeyen zülfünü görenlerin küfür ve imanı bulduklarını söylemiştir. Gizli reyhan ile anlatılan Allah’ın tecelli ve rahmetidir. Beytin ikinci mısrasında sevgilinin saçının kıvrımlarını şekil itibariyle kıvrılmış yılan benzetmiştir. Saç siyah olduğu için küfür ve kesrettir. Kesret ise Allah’ın kâinata (yarattıklarına, eşyalara) yansımadır. Kişi bu kesrette hem küfrü (kesreti) hem de kesrette imanı (vahdeti) bulmuştur.

Hat u hâline irenler gizlü reyhân buldılar  
Mâr-ı zülfini görenler küfr ü îmân buldılar (s.172:48:1)

Bir başka beyitte Hz. Muhammed (s.a.v)’in kara saçını büyük şehre, Mekke-i Mükerrerme benzetmiştir. Mekke-i Mükerrerme’nin ilk ismi Mekke’dir. Hz. Peygamber’in gelmesi ve Mukaddes Kâbe’nin putlardan temizlenmesi ile Mükerrer Mekke anlamında bu isim kullanılmıştır. Sevâd, karaltı demektir. Sevâd, kara saç, isrâ, Mirac kelimeleri renk bakımından birbiriyle ilişkilendirilmiştir. İsrâ, gece yürümek manasında olup Hz Muhammed’in Mirac’a çıkışını ifade eder. Şairin gönlü Mirac edip isrâyâya (geceye) düşmüştür. Şair kesret içinde vahdeti bulmuştur.

Sevâd-ı a‘zam imiş kara saç

Göñül mi‘râc idüp isrâyâya düşdi (s.342:217:4)

### 2. 32. 13. Çene

Sevgilinin çenesi çukur olması bakımından Divan Edebiyatı’nda hapis, sevgilinin içine atıldığı kuyu, Hz. Yusuf’un atıldığı kuyu olarak tasavvur edilir. Çene ve çene çukuru zenâh, çâh-ı zenâhdan olarak zikredilir.

*“Tasavvufî mecaz olarak müşahedededen hâsıl olan mülâhaza ve rûhânî lezzet mahalli; sevgilinin lütfu ve Hakk’ı müşahedede görülen sırların çözülmesindeki zorluklar (müşkilât-ı esrâr) anlamlarındadır.”<sup>212</sup> Sevgilinin sâliki kahreden lütfu. Bu lütuf, sâliki ebedîlik kuyusundan karanlık kuyuya atar.”<sup>213</sup>*

Askerî Muhammed bir beytinde çeneyi “çâh-ı zenâhdân” ifadesiyle zikretmiştir. Gönlünün, sevgilinin çene çukuruna haps olup kaldığını, kurtulup çıkmanın mümkün olmadığını söylemiştir. Nasıl sağlam zindan imiş? diyerek istifham yapan şair bu çukurun derinliğinden bahsetmiştir. Şair, bu derinlikle Allah yolunda ilerlemenin ve Allah âlemini görme sırlarının zor olduğunu ama sevgilinin de lütfunu beklediğini anlatmak istemiştir. Zindân, haps, çâh kelimeleri ile Hz. Yusuf’un kuyuya atılması olayını hatırlatmaktadır.

Haps olup çâh-ı zenâhdânında kaldı göñlimüz

Kurtulup çıkmak ne mümkün key metin zindân imiş (s.220:95:17)

<sup>212</sup> Üstüner, a.g.t., s.341.

<sup>213</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.725.

### 2.32.14. Çeşm (Göz)

Göz, sevgilin vechinde en dikkat çekici, âşığı cezp edici güzellik unsurudur. Bu yüzden hem beşerî hem tasavvufî şiirlerde sık sık zikredilmiştir. Tasavvufta çift ve siyah olmasın bakımından kesreti simgelemektedir. Göz, mâsivâyı görür. Eğer mâsivâda takılı kalmaz, Allah'ın tecellisini de görürse mana âlemine dalar. Ancak göz âşığı hile, sihir ile tuzağa düşürmekte, hakikattan ayırmaktadır.

Askerî Muhammed divanda gözü 'ayn, çeşm, göz, dîde kelimeleri zikretmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in gözlerinin karasını dârü'l-karâra (cennete) benzetmiştir. Peygamber Efendi'mizin gözlerini daha çok âyetlerden iktibas yaparak anlatmıştır. Sevgilinin gözü "tâsîn" "tâhâ", "ve't-tûr", "yâsîn"e benzetilmiştir. Burada "ti" ve "sad harfleri ط ص şekil itibari ile göze benzetilmiştir.

Saçı "ve'l-leyli"dür zülfi dahı "fi-leyletü'l-kadri"

Yüzi "ve's-şemsî ve'd-duhâ" gözi "tâsîn" ü "tâhâ"dur (s.186:61:6)

Saçlarıñ "ve'l-leyli" alnuñ "ve'l-kamer"dür bî-gümân

"Ve'd-duhâ ve's-şems" yüzüñ gözleriñ "ve't-tûr" imiş (s.216:93:2)

Saçı "ve'l-leyli" yüzi "ve's-şems"ü alnı "ve'l-kamer"

Gözleri "yâsîn" ü "tâ-hâ" zülfi "ve'r-reyhân" imiş (s.218:95:2)

### 2. 33. TARÎK

Yol, tarz, usül, vasıta anlamlarına gelen tarik, tasavvufta Allah'a giden manevî yolu simgeler. Şiirlerde "râh-ı 'aşk, râh-ı Hudâ, râh-ı hakikat, râh-ı hüdât, tarîk-i enbiyâ, tarîk-i müstakîm, tarîk-i halvetî, sâlik-i râh-ı hakikat, mahabbet râhı, râh-ı firkât, râh-ı vuslat, râh-ı hidâyet, 'azm-i râh, tarîk-i 'aşk, râh-ı ehlu'llâh" ifadeleriyle zikredilmiştir.

Tarîk-i müstakîm hilesiz, doğru yoldur. Doğru yol insanın kendini bilmesinden geçmektedir. Vücudun kitabını okuyup hakikat Hakk'ı idrak etmesi ile

insan kendini anlayabilir. Vücudu kitaba benzetmiştir. Kitap okunup bililir, idrak edilir. İnsan da kitap gibi kendini tanımalı, bilmelidir. Gerçek olan Hakk'ı anlamalıdır.

Tarîk-i müstakîm oldur seni sen bilesin kimsin  
Vücûduñ mushafın okı hakîkat Hakkı iz'ân it (s.137:21:3)

### 2. 33. 1. Şer‘, Şerî‘at

Yol, su yolu manasına gelen şeriat, tasavvufta Hak yolu, dîn yolu anlamında olup dînin kuralları için kullanılmaktadır. “*Din; esasa ilişkin inanç, usul ve pîrensip, şeriat ise her peygamberin kendi devrinde bu usule dayalı olarak ortaya koyduğu amelî kurallar ve tatbikatın adı olmuştur. Geniş yol anlamına gelen minhac da ilk insandan bu yana, Allah’ın dininde değışmeden gelen îmân esasları olarak açıklanmıştır. Bu durumda minhac ile şeriat dinin içeriğini ve sınırlarını oluşturmaktadır.*”<sup>214</sup>

Şeriat; Kur’ân’ın ve Hz. Muhammed (s.a.v)’in tarif ettiği ve bildirdiği yoldur. Askerî Muhammed şeriata geniş yer vermiştir. Hz. Muhammed(s.a.v)’in tarif ettiği yol olduğu için onun şer‘ine uymak sünnettir. Şeriata uyanlar iki dünya saadetine kavuşacaklardır. Şair bir beyitte Hz. Muhammed’in şeriatına tabi olma, Hak sözünü dinleme hususunda gönlünü uyarmıştır. Beyitte peygamberimizin Ahmed ismi zikredilmiştir.

Hak söze ey dil sâmi‘ ol sâmi‘  
Şer‘-i Ahmede tâbi‘ ol tâbi‘ (s.224:99:1)

Bir başka beyitte şeriata itaat eden kişinin saadet ehlerinden olduğunu söylemiştir. Peygamberimizin sünnetini yerine getirenler çeşitli lütuf ve iyiliklere mazhar olurlar. Peygamberimizin sünneti şeriat dâhilindedir.

Şer‘üñe kılan itâ‘at ki sa‘âdet ehlidür  
Sünnetüñ ihyâ idenler bula dürlü hasenât (s.136:20:15)

---

<sup>214</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.618.

## 2. 33. 2. Tarîkat

Yol, gidiş, hal, usûl, tarz manalarına gelen tarîkat tasavvuf ehline kulu Allah'a götüren yol demektir. “*Mutasavvıflara göre tüm insanlar, hatta bütün yaratıkların alıp verdiği nefesler sayısınca Allah'a giden yol vardır. İlk devirde sûfiler, kendilerinden daha deneyimli durumda olanlardan faydalanmakla birlikte, bugün bildiğimiz şekliyle teknik anlamda tarikat kurmamışlar, her biri kendine göre bir yol tutmuştu. Bunlar görüşlerini ve manevî tecrübelerini sohbet yoluyla çevresinde bulunanlara aktarıyorlardı.*”<sup>215</sup>

Askerî Muhammed zamanında mürşide bağlandığı ve daha sonra kendisi mürşid olduğu için sorumluluğu icabı tarikattan sık sık bahsetmiştir. Bir beyitte tarikatta uygun olanların Hak civarında rütbece önde, öncelikli olduğunu söylemiştir. Çünkü bu kişiler Allah yolunda ilerlemiş ve dîni etrafına yaymış kişilerdir. Böylesi yaşamalarının sebebi ise Allah'a olan aşkıdır. Halvetî yolundakilerin Allah'ın cemaline âşık olduğunu söylemiştir.

Tarîkatda muvâfıklar civâr-ı Hakda sâbıklar

Cemâlu'llâha âşıklar tarîk-i halvetîlerdür (s.182:57:3)

## 2. 33. 3. Hakîkat

Kelime anlamı asıl, gerçek olan hakikat; tasavvufta Allah'ı bilmek anlamında kullanılmıştır. “*Sûfiler şerî'at, tarîkat, hakîkat ve ma'rifet şeklinde, Allah'a ulaşma yolunda dört mertebe kabul ederler. Görüldüğü gibi bunlardan üçüncüsü, “hakîkat” olmaktadır. Sûfiyye bunlardan ilkinin avam (genel olarak halk), ikincisinin havss (seçkinler), üçüncüsünün havvasu'l-havass, dördüncüsünün de ehass-ı havassü'l havass'a ait olduğunu söylerler. Hacı Şa'bân-ı Velî, şerî'atın beden, tarîkatın kalb, hakikatın rûh, ma'rifetin de Hakk olduğunu söyler.*”<sup>216</sup>

Şair bir beyitte hakikatın ahirette olduğunu vurgulamıştır. Bu dünyada görünenler Allah'ın tecellisidir. Allah'ın zatı ukbâda görülecektir. Hakikat gül ve reyhanı isteyenler nerdeyse gelsin diyerek insanları hakikata davet etmiştir. Kendisinin de vahdet padişahının bahçesinin bahçıvanı olduğunu söylemiştir.

Kandedür gelsün hakîkat verd ü reyhân isteyen

'Askerîyâ şâh-ı vahdet bagınuñ bagbâniyüz (s.195:70:14)

<sup>215</sup> DiB, 2010, a.g.e., s.633.

<sup>216</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.243.

Bir başka beyitte hakikati, şeriat ve tarikat ile birlikte zikretmiştir. Divanda bu üçlemeye çok rastlanmaktadır. “Şerî‘at, tarîkat, hakîkat üçlemeni kısaca şöyle anlatmak mümkündür: ‘Şerî‘atta şu senin bu benim; tarîkatta, şu senin, bu da senin: hakikatta, şu ve bu, ne senin ne de benim; her ikisi de Allah’ın.’ ”<sup>217</sup> Şair bu üçlemeyi kullandığı beyitte peygamberlik nuruyla evliyalık sırrını bulduğunu söylemiştir. Hem şeriatın hem tarikatın hem hakikatin kendilerinde olduğunu ifade etmiştir.

Bulmuşuz nûr-ı nübüvvetle velâyet sırrını  
Hem şerî‘at hem tarîkat hem hakîkat bizdedür (s.165:41:6)

Askerî Muhammed şerî‘at, tarîkat, hakîkat üçleminin özünü bir beyitte kısaca anlatmıştır. Kişinin şeriata uymasını, tarikata girmesini, hakikata ulaşmasını ve toplayan olmasını söylemiştir.

Uy şerî‘ata git tarîkata  
İr hakîkata câmi‘ ol câmi‘ (s.224:99:4)

#### 2. 33. 4. Ma‘rifet

Bilgi, irfan kazanmak manasındaki marifet tasavvufta Allah tarafından kulun kalbine verilen sırrı karşılamaktadır. “*Tasavvuf ehlince Marifet haktan razı olmaktır.*”<sup>218</sup> Marifet, tasavvufta dört kapı denilen dört mertebenin sonuncusudur. Bütün mertebeler şeriata bağlıdır. Şeriat olmadan hiçbiri olmaz. Kişinin şeriata bağlı olması, tarikata girmesi, hakikata ulaşması ve marifete nail olması şeklinde sıralanmaktadır. Kişi bu meretebeler uyduğu sürece nefsini köreltir, eğitir; kalbini mâsivâdan temizler ve Allah’ın tecellisine, sırrına ulaşır.

<sup>217</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.627.

<sup>218</sup> İsmail Hakkı Altuntaş, *Fatih Sertürbedârî Tirnovalı Kutbu’l-Ârifin, Gavsul Vâsîlîn Mürşid-i Kâmil Ahmed Amîş Efendi*, İstanbul, 2012, s. 65.

Askerî Muhammed bir beyitte tarikatta âşıkların marifet kazanmak için çalıştıklarını anlatmıştır. Marifete ulaşan âşıkların Hakk'ın manevî yakınlığına vasıl olduklarını ve baki hayatı bulduklarını söylemiştir.

Şol tarîkatda ma'ârif kesb iden 'âşıklarun  
Kurb-ı Hakka vâsıl olup buldılar bâkî hayât (s.136:20:14)

Bir başka beyitte birçok insanın marifette bağlı kaldıklarını ancak gerçeğe ulaşamadıklarını söylemiştir. Allah'ın güzelliği denilen irfandan habersiz kalmışlardır. İnsan marifete yalnız istemekle ulaşamaz. Marifete ulaşabilmek için çalışması, hakikatı görmesi, nefsinin terbiye etmesi, kalbini temizlemesi gerekir. Kul, kalbini ne kadar temizlerse o kadar irfanı artar ve Allah'a yakın olur.

Ma'rifetde bend olup tahkîka irişmez niceler  
Şol likâ'u'llâh dinen 'irfândan oldı bî-haber (s.189:65:4)

## 2. 34. HALVETÎ

Mutasavvıflara göre kulu Allah'a götüren çeşitli yollar vardır. Bu yollar belirli düşünce kurallara göre birinden ayrılmaktadır. Şair, divanda sık sık Halvetî tarikatına bağlılığından bahsetmiştir. Halvetî, Halvetiye tarikatından olan kimselerdir. Halvetî ismi halvetten gelmektedir. Halvet, tüm tarikatlarda bulunmaktadır.

*“Halvet; Hz. Peygamber (s)'in vahy gelmeden önce Hira'da uzlete çekilme uygulamasından doğmuştur. Hz. Mûsâ'nın, Tûr'daki kırk güne hasredilmiştir. Bu kırk güne bağlı kalınarak, halvete erbâin ve çile de denmiştir. Ancak halevtin ana esprisi; düşünceyi Allah'tan gayri her şeyden uzak tutmaktır. Bir kimse, bir ömrü boyu halvette kalsa, kafası dünyevî düşüncelerle meşgul olsa, ona halvettedir denmez.”*<sup>219</sup> *“Halvetin gayesi kalbden mâ-sivâyı çıkarmak, gönlü ağıyârdan temizlemek, Hakk'ın sayısız nimetlerini düşünüp kendinden geçmektir.”*<sup>220</sup>

Şair bir beyitte Halvetî tarikatını zikretmiştir. Şair mertlerin padişahı Hz. Ali'nin imamı; kendilerin de Halvetî olduğunu şevk ile döndüklerini söylemiştir.

<sup>219</sup> Cebecioğlu, a.g.e, s.249.

<sup>220</sup> H. Kâmil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu*, Altınoluk, İstanbul, 1996, s.516.

Bütün tarikatların Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'nin vasıtasıyla tüm âleme ulaştığı düşüncesi ve Hz. Ali'nin murtaza olması sebebiyle metlerin padişahı Hz. Ali'nin imamı olduklarını söylemiştir. Şair devrânîyüz derken kulların Allah'ı zikrederken kendinden geçmesi ile kendi etrafında dönmesi olayını anlatmıştır.

Pîşvâmuz şâh-ı merdân-ı 'Aliyye'l-murtazâ  
Noktavîyüz halvetîyüz şevkile devrânîyüz (s.194:69:10)

## 2. 35. ZÜHD Ü TAKVÂ

Zühd; dünyaya rağbet etmeyip, nefsin zevk ve arzularından kendini çekip ibadetle meşgul olmak manasındadır. Takva; bütün günahlardan kendini koruyup dînin yasakladığı ve şüpheli şeylerden çekinmek manasındadır. *“Takvâ terimi, esas itibariyle ‘herhangi bir şeyi ona zara verecek şeylerden korumak’ mânasına gelen vikâye mastarından türemiş bir isimdir”*.<sup>221</sup>

Zühd ve takvının Divan Edebiyatı'nda ve tasavvufta kendini her şeyden soyutlayıp inzivaya çekilme hususuyla zühd bilinmektedir. Mutasavvıf Askerî Muhammed şiirlerinde zühd ve takvanın dünya işlerinden tamamen kopması hususu yanlış bulmuş ve eleştirmiştir. Şair zühd ve takva sahiplerinin Allah'ın tecellisinden uzak kaldıklarını söylemiştir. Allah kâinatı bilinmek, sevilme için yaratmıştır. Zühd ve takva ile bunlardan uzak kalınmaktadır. Nefsin arzu ve istekleri kişiyi dünyaya çekmektedir. Kişi bunlara meyil etmemek için kaçmaktadır. Günah sevap kavramının, nefsin olmadığı varlıklar meleklerdir. Oysa insanda nefis bulunmakta ve bunlarla insan sınanmaktadır. Şair bir beytinde zühd ve takva makamı ile bin yıl amel kılsa aşksız geçen ömrünün boşa olacağını anlatmıştır. Kişi âşık olduğu kişiyi hep seyretmek ister. Dünya da Allah'ın tecellisiyle gark olmuştur. Zühd ve takva makamı bu noktada eksik kalmaktadır.

Makâm-ı zühd ü takvâda kişi biñ yıl 'amel kılsa  
Anuñ 'aşksuz geçen 'ömri dirîgâ kim hebâ imiş (s.215:92:6)

---

<sup>221</sup> Ergül, a.g.e., s. 267.



## 2. 36. TASAVVUFÎ TİPLER

### 2. 36. 1. Evliyâ, Velâyet

Velî, Allah'ın dostu manasındadır. Velinin çoğulu evliyâ; velinin haline, derviş olmaya velâyet denilir. “*Arapça velî kelimesinin çoğulu olup dostlar anlamını ifade eder. Hayatını nefis mücâdelesini ile geçirecek, şerî'atı takva boyutundaki inceliğiyle yaşayan; Hz. Peygamber (s)'e tam anlamıyla uyan; kaya gibi sertlikten kaçıp, toprak gibi davranmayı hedef edinerek, diken yerine gül yetiştiren bahçıvanlara benzeyen kişilere evliyâ denir.*”<sup>222</sup>

Velî az yiyen, az uyuyan, çok zikir ve ibadet eden, riya ve gösterişten uzak, Allah'ın tecellisine mazhar olan nurlu kimselerdir. Askerî Muhammed, velî bir zattır. Bu özelliklerini sosyal hayatta ve beyitlerde sık sık göstermiş ve belirtmiştir.

Askerî bir beyitte velî kalbini denize kendini bu denizdeki bir katreye benzetmiştir. Denize benzettiği velî kalbinin lal, yakut ve cevherler saçtığını söylemiştir. Bu değerli taş ve cevherler velî olan Askerî'nin kalbinden gelen ilhamlar, lafızlar, hallerdir.

‘Askerî katre velî ‘ummân-ı kalbinde anuñ

La‘l ü yâkût ü cevâhîrler saçar ‘ummânı var (s.181:56:9)

Bir başka beyitte ariflerin irfanı, evliyanın bürhanı (isbat vasıtası), nebilerin sultanı olarak Hz. Muhammed (s.a.v)'i göstermiştir. İrfan Hakk'ı bilmektir. Hakk'ı tanıtan, bildiren peygamberlerdir. Müslümanların peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Evliyâlar, Peygamber Efendi'mizin yolundan giden, onların görevlerini sorumluluk olarak üstelenen kişilerdir. Bunun ispatı olarak Hz. Muhammed (s.a.v)'i göstermiş ve tüm peygamberlerin sultanı olduğunu söylemiştir.

‘Âriflerüñ ‘irfânı evliyânuñ bürhânı

Enbiyânuñ sultânı sensin Yâ Resûla'llâh (s.302:179:3)

---

<sup>222</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.199.

Şairin evliya ve enbiyanın arasındaki ilgiyi teşbihle anlattığı bir beyit söz konusudur. Bu beyitte nebileri güzellik güneşinin zerresi olarak tanımlamıştır. Güzellik güneşi tek olan Allah'tır. Tüm ışıklar güneşten gelir ve yine güneşle kaybolur. Bu yüzden güzellik güneşi tabirini kullanmıştır. Evliyâ, şeriat eşiğinin kölesidir.

Âfitâb-ı tal'atınun zerresidür enbiyâ  
Âsitân-ı şer'inün hep bendesidür evliyâ (s.353:226:3:6)

## 2. 36. 2. Zâhid, Sûfî, Vâ'iz

Üçü de tasavvuf ehlinden olup dünya ile irtibatını koparan kendini ibadete veren tiplerdir. Tasavvufta bu kavramların karşılığı olumlu olmasına rağmen hem Divan Edebiyatı'nda hem Tasavvuf Edebiyatı'nda şairler tarafından eleştirilmiştir. Sürekli ibadet etmeleri ancak ibadetin özüne inememeleri, aşktan noksan ve Allah'ın tecellisinden uzak olmaları bu üç tipin ortak özelliğidir.

*"Her ikisi de münevverlerin, rindlerin sevmedikleri, hâsım telâkkî ettikleri kimselerdir. Hemen her şâirin, hatta şeyh ve sûfî şâirlerin bile şiirlerinde sûfî, zâhid, vâiz tâbirlerine sık sık tesadüf olunur. Şârih Sûdî 'Sûfilere ta'riz şuarânın de"bindendir.' diyor."*<sup>223</sup> Şeyh ve mutasavvıf şair Askerî Muhammed zühd ve takva elbiselerini soyup cisimlerini çıplak etmelerini söylemiştir(s.138:21:7).

Askerî Muhammed bir şiirinde zahidi varlık tozunu silmemekle, kendine kat kat perde yapmakla, engel koymakla eleştirmektedir. Varlık, kul ile Allah arasında engeldir. Kul bu varlığı yok saymadıkça engeli kaldıramaz. Zahid sürekli ibadetle meşgul olduğu halde, kendi varlığını önemseyip, ibadetiyle gurur duyduğu için Allah ile arasına kat kat engel koymuştur.

Kendüne kat kat hicâb oldı yine kendün senün  
Aradan varlık gubârın silmedün zâhid yüri (s.334:207:8)

---

<sup>223</sup> Onay, a.g.e., s.468.

Şair için varlık önemli değildir. Varlığını yok sayan şairin gözünde sadece Allah'ın dost zâtı vardır. Aşağıdaki beyitte şair vaizin zahmet çekip cennet bahçesini methetmemesini söylemektedir. Şair Allah'ın zatının gülbahçesine seyranı olduğunu dile getirmiştir. Şair Allah'ın tecellisine ulaştığını, onu gördüğü yerde zatının gül bahçesini seyrettiğini ifade etmiştir.

Vâ'iz yûri zahmet çeküp medh itme Cennet bâğını  
Dost zâtınuñ gül-zârına seyrânımız vardur bizüm (s.258:133:2)

Askerî Muhammed bir başka beyitte sûfinin İkiyüzlü oluşunu eleştirmiştir. İkiyüzlü sûfinin halka hile ve riya sattığını söylemiştir. İkiyüzlü oluşuna da sebep olarak saf, temiz olmayışını göstermiştir. Saf olmayan kişinin riyadan kurtulamayacağını şiirinde belirtmiştir.

Oturmuş sûfi-i zerrâk satar zerk ü riyâ halka  
Çü sâfi olmayan sûfi halâs olmaz riyâsından (s.279:156:12)

### 2. 36. 3. Rind

Sarhoş, umursamaz, aldırılmaz, eğlenceye düşkün, laubali görünümlü ama özünde tam tersi olan sâfi kişilere rind denir. Rindin sarhoşluğu mecazen manevî anlamdadır. Allah aşkıyla sarhoş olmuş kişilerdir. Şairlerin eleştirdiği, hoşlanmadıkları vâiz, sûfi, zâhid tipinin olumlu karşı tipi rindir. Divan Edebiyatı'nda ve tasavvufta şairlerin çoğu rind görünmeye çalışmışlardır. Askerî Muhammed 'ârif-i rindân, 'âlem-i rindân gibi ifadeler kullanmıştır.

Şair rindlerin için ilim ve irfan ile dolu olmasından dolayı dünyanın rind arifi olmaktan safâ eyleyenlerin meyhanenin semtinde rindan bezmine gelmesini söylemektedir. Buradaki meyhâne mecazi anlamdadır. Dergâh ve tekke kastedilir. Rindân bezmi ise âşıkların Allah aşkı ve Allah'ın tecelisinin vecdi ile kendinden geçtikleri, sarhoş oldukları meclistir.

‘Ârif-i rind-i cihân olmakdan eylerseñ safâ  
İregür kû-yı harâbât içre rindân bezmine (s.321:197:10)

## 2. 36. 4. Mürşîd

Mürşid, doğru yolan gösteren, tarikat şeyhlerine verilen isimdir. “*Arapça, doğru yolu gösteren, uyaran, irşâd eden demektir. Gerçek mürşîd Hz. Muhammed (s)’dir. Diğer mürşîdler, o’nun manevî mirasını elde etmeye muvaffak olmuş kişilerdir... Mürşîd olan kişinin, Allah’ın ahlâkını tahakkuk ettirmiş olması yani en azından fenâ makamına ulaşması şarttır.*”<sup>224</sup> Şeyh olan Askerî Muhammed peygamber vârisi olduğunu şiiirlerinde belirtmiştir. Divanda mürşid; mürşid-i kâmil, mürşid-i râh-ı Hudâ ile birlikte kullanılmıştır. Mürşid-i kâmil, ahlâkı güzel, olgun, âlim mürşiddir. Tasavvuf ehline örnek alınan mürşidler mürşid-i kâmil olanlardır.

Askerî Muhammed, şeyh mertebesine ulaşmadan önce Ümmî Sinan’a intisap etmiştir. Birçok beyitte mürşidi Ümmî Sinan’ı övmüştür. Bir beyitte doğru yola mürşidine uyarak ulaştığını söylemiştir. Mürşidini aynı zamanda yol arkadaşı olarak atfetmiş, başkasına nazar kılmayacağını belirtmiştir.

Mürşide uyup tarîk-i müstakîme irmişem  
Gayriye kılmam nazar hiç baña hem-râhum gerek (s.234:110:3)

Bir başka beyitte mürşid eşiğine ulaşıp, dergâhına yüz sürdüğünü söylemiştir. Şair dergâha, mürşid eşiğine diğer insanları da davet etmektedir. İnkâr kuşağını kırıp Allah aşkının imanına gelmelerini istemektedir.

Mürşid eşiğine irüp dergâhına yüzüñ sürüp  
İnkâr kuşağını kırup îmân-ı ‘aşku’llâha gel (s.243:119:2)

## 2. 36. 5. ‘Âlim, ‘Ârif

İlimle uğraşan bilgili kişiye âlim, irfan sahibi (Hakk’ı bilen) kişiye de arif denilir. “*Ârif kelimesibir tasavvuf terimi olarak manevî tecrübeyle mârifet ve hakikat mertebesine erişen kimse anlamında kullanılmaktadır. Ârifin sahip olduğu*

<sup>224</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.199.

*bilgiye marifet denilir.*”<sup>225</sup> Askerî Muhammed bir beyitte âlim ile arifin bir nevi tanımını yapmış, kapsamı hakkında bilgi vermiştir. Âlimin işi ilimdir. Mücadelesi söz iledir. Velîlerin (ariflerin) tevhid ve irfanı vardır. Tevhid, Allah’ın birliğidir. Arif olan Allah’ı bilir ve onun birliğini anlatır.

‘Âlimüñ ‘ilmile işi kıl u kâl ceng ü cidâl  
‘Ârif-i bi’llâh olanuñ tevhîd ü ‘irfânı var (s.181:56:4)

## 2. 37. MUTASAVVIFLAR

### 2. 37. 1. İbrâhim Edhem (Ö. 161/778 [?])

İbrahim Edhem, Horasan’ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Belh hükümdarının oğlu ya da zengin bir ailenin çocuğu olarak bilinmektedir. Hak yolunu seçene kadar Horasan’da yaşamış daha sonra Horasan’dan ayrılıp Mekke’ye gitmiş, çeşitli şehirleri dolaşmıştır. İbrahim Edhem çıktığı bir av sırasında gapten duyduğu “*Ya İbrahim Edhem! Seni bunun için mi yarattık?*”<sup>226</sup> sesini üç defa işittikten sonra tacını, tahtını, malını, mülkünü, dünyalık olan her şeyini bırakmaya karar vermiştir.

Bir başka rivayette İbrahim Edhem’in yine bir av esnasında eşkıyalar tarafından eli ayağı bağlanmış bir kişiyi kargaların (Allah tarafından gönderildiğini söylenir) beslediğini görünce dünyevi her şeyden vazgeçip Horasan’dan ayrıldığıdır. Diğer bir rivayet de bir rüya görüp, bu rüyadan sonra abâ giyip bir müddet dağlarda gezdiğiştir.<sup>227</sup> Bunun için kendisine Cebel-i Edhem de denilmiştir.

Divanda üç ayrı beyitte ismi isim ve ünüyle zikredilmiştir. İki beyitte tacını, tahtını, bahtını, mülkünü bıraktığından, diğer bir beyitte de memleketini terk etmesinden bahsetmiştir. Şair Allah ile vuslat bulanların günah işlemekten, dünya makamını gözetmeyip padişahlık sevgisinden, padişahlıktan geçtiğini, tacını, tahtını, evini terk ettiğinden bahsetmiştir. Allah’ın tecellisine, sırrına erenler, vuslat bulanlar gūnahtan sakınırlar. Dünya makamını gözetmezler çünkü onlar için maneviyat önemlidir. Padişahlık, padişahlık sevgisi, taç, taht kişiyi dünyaya bağlayan, mâsivâya

<sup>225</sup> DİB, 2010, a.g.e., s.57.

<sup>226</sup> Pala, a.g.e., s.133.

<sup>227</sup> Onay, a.g.e., s.183.

çeken; gönlü Allah'tan uzaklaştıran maddeye ait şeylerdir. İbrahim Edhem ise dünyaya meyletmemiş, dünyalık olan her şeyden vazgeçmiştir.

Hakkile vuslat bulanlar rû-siyâhlıktan geçer  
Câh-ı dünyâyı gözetmez hubb-ı şâhlukdan geçer  
Tâç ü tahtı terk idüp ol padişâhlıktan geçer  
Hânümânın terk idüben İbrahim Edhem olur (s.179:54:2)

Askerî Muhammed, diğer beyitte terk-i diyâr diyerek İbrahim Edhem'in memleketini terk etmesine değinmiştir. Şair kendisinin İbrahim Edhem gibi diyarı terk ettiğini, gönlünün vatan tutmadığını hiçbir mekânda lâ-mekân olduğunu söylemiştir. Lâ-mekân, mekânsız olma, bir yerde olmama durumudur. Şairin gönlü bulunduğu mekândan tecrid edip gezmektedir. İbrâhim Edhem'in memleketini terk edip belirli bir mekânı olmadan gezmesine telmihte bulundurmıştır.

Çıkuben İbrâhim Edhem gibi terk-i diyâr itdim  
Vatan tutmaz gönül hiçbir mekânda lâ-mekânım ben (s.277:154:6)

## 2. 37. 2. Hallâc-ı Mansûr (857/922)

Gerçek ismi Hüseyin olmasına rağmen Hâllac-ı Mansûr olarak zikredilmektedir. Adı *Ebû'l-Mugisü'l-Hüseyn b. Mansûru'l-bezavî olan Mansur (857-922) edebiyatta çokça anılan ünlü bir sûfidir.*<sup>228</sup> Mansûr yardım edilen, yardım görmüş; gâlip, muzaffer manasındadır. Hallâc-ı Mansûr'un Hak davasını kazandığına işaret eden bir isimdir. Hallâc-ı Mansûr "Ene'l-Hak" (Hudâ-yı men) sözünün şeriata ters düştüğü düşüncesinden dolayı asılarak öldürülmüştür.

*"Abbâsî halîfesi Muktedir zamanında şeraite uymayan sözlerinden ve hususiyle 'Ene'l-Hak' demesinde 300/921 senesinde fakihlerin fetvâsıyla ve Muktedir'in vezîri Ebû Hamid'in emriyle ibtida bin değnek vurdular, sonra el ve ayaklarını kestiler, nihayet astılar ve vücudunu yakıp külünü Dicle'ye attılar. El ve*

<sup>228</sup> Pala, a.g.e., s.185.

*ayakları kesilirken kailleri hakkında hayır duâlar eyledi. Sonra Ebû Hamid de idam olunmuştur.*"<sup>229</sup>

Tasavvufta sıkça zikredilen, örnek gösterilen dâr, ber-dâr kelimesi ile birlikte anılan Hallâc-ı Mansûr, Askerî Muhammed tarafından sıkça zikredilmiştir. Divanda "dâr-ı hakikat, câm-ı "ene'l-Hak", Mansûr-ı cân, menzîl-i dâr-ı ene'l-Hak, hâlet-i Mansûr, ene'l-Hak dârı, Mansûr-ı Bagdâdî-veş, Mansûr-ı merdân" ifadeleriyle zikredilmiştir. Askerî Muhammed bir beyitte aşk organını Mansûr gibi boynuna taktığını, ene'l-Hak dârına asılmaya gelmişler olduklarını belirtmiştir. Şair birçok şiirinde olduğu gibi burada da çoğul konuşmaktadır. Ene'l-Hak dârına asılmaya gelenler Hak yoluna girmiş, Allah'ın vuslatına ermiş kişilerdir.

Boynımıza bend idüp 'aşk hablini Mansûr-veş  
Şol ene'l-Hak dârına ber-dâra gelmişüzlerdenüz (s.210:86:3)

Bir başka beyitte aşk meydanından Mansûr gibi dönmediğini söylemiştir. Burada şairin kastettiği sözünden dönmek değildir. Darağacına asılan insanlar havada kendi etrafında dönmektedirler. Mansûr da asıldığında kendi etrafında dönmüştür. Şair burada dönmez kelimesini tevriyeli kullanmış, asılmadığını anlatmıştır. Şairin istediği gönlü asılı tutan sevgilinin saçında asılmaktır. Buradaki sevgili mecazi şekilde kullanılmış, hakiki sevgili kastedilmiştir.

Dönmezem Mansûr gibi meydân-ı 'aşkuñdan senüñ  
Tek beni zülf-i dil-âvîzüñe ber-dâr eyleseñ (s.236:112:6)

### **2. 37. 3. Pîr Ümmî Sinân**

Asıl adı Yusuf olan Ümmî Sinân'ın doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ailesiyle ilgili tek bilgi babasının adının İbrahim olduğudur. Halvetî şair şiirlerinde hem Ümmî Sinân hem de Sinân Ümmî mahlasını kullanmıştır.

---

<sup>229</sup> Onay, a.g.e., s.319.

Halvetiyye tarikatına bağlı manevî ilimlere vâkif bir mürşittir. Birçok halife yetiştiren Ümmî Sinân Askerî Muhammed'in hocasıdır.<sup>230</sup>

Askerî Muhammed, mürşidi Ümmî Sinân'dan şiirlerinde övgüyle bahsetmiştir. Üç yerde ismini zikreden şair, Ümmî Sinân gibi ulu bürhanı (delil) olduğunu, kendisinin Allah'ın vermiş olduğu bu ihsana sürekli şükrettiğini söylemiştir.

İhsânına Hakkuñ şükür eyler dem-â-dem '**Askerî**  
**Ümmî Sinân** gibi ulu bürhânımız vardur bizüm (s.259:134:7)

'**Askerî** ider Hâlikuñ ihsânına biñ biñ şükür  
Ol kutb-ı tâcü'l-âşıkîn Pir Ümmî Sinân bizdedür (s.193:68:11)

Bir başka beyitte mürşidinin Pîr Sinân Ümmî olduğunu söylemiştir. İzzetli büyüğü aşkına padişahının lutf ederek kendilerinden sual etmemesini dilemiştir. Şairin padişahım dediği zat Allah'tır. Her kul, kabre girdiğinde dünyada yaptıklarından sual olunur. Askerî Muhammed bu sualin olmamasını istemiştir.

Mürşidümdir **Pîr Sinân Ümmî** 'azîzüm 'aşkına  
Pâdişâhum bizi bizden lutf idüp itme su'âl (s.253:128:14)

---

<sup>230</sup> A. Azmi Bilgin, Kültür ve Turizm Bakanlığı, bilinmeyen tarih, s.7-20.



## SONUÇ

Askerî Muhammed, XVII. yüzyılda yaşamış ve eser vermiş bir şairdir. Şair hem müderris, hem şeyh hem de ehl-i sünnetten yalnız Allah'a kulluk eden bir zâttır. Şeyh olması, şeraite uygun yaşaması ve dînin kurallarını yaşamının her safhasına yansıtmasından dolayıdır ki şiirlerinde dîn ve tasavvuf ağırlık basmaktadır. Beşeriyete dair unsur yok diyebiliriz. Onun için tüm yollar müstakîm ve müstakîm yolların sonunda Allah'tır.

Askerî Muhammed şiirlerinde kul, insan, dîninin İslâm oluşundan ve sunulan nimetlerden dolayı her daim Allah'a şükretmektedir. Kalbini mâsivâdan temizleyen şair, iki dünyadan da geçmiş yalnız Allah'a yönelmiş, Allah'ı arzulamaktadır.

Divanda Allah, peygamber, melek, Kur'ân, âyet, hadislere sıkça yer vermiştir. Şiirinin, ilmimin kaynağı olarak Kur'ân ve Kur'ân tefsirini göstermiştir. Allah'ın evi sayılan gönül, şair için çok önemlidir. Gönül evinde sevgili misafir olduğu için ev, tertemizdir ve yalnız O'na yer vardır.

“Ahsen-i insân, insân-ı kâmil” kavramlarını sık sık ele alan şair her döneme hitap etmiş, mükemmel insan ve kul olmaya halkı teşvik etmiştir. Askerî Muhammed'in divanında dîn ve tasavvuf unsurlarını incelendiğinde eserin, herkesi yetiştirecek, eğitecek bir okul olduğu görülecektir. Askerî Muhammed'in sunduğu incileri talep edenler gönlünü sedef yapmalı ve nisan yağmurlarına ağzını açmalıdırlar.

## KAVRAMLAR DİZİNİ

### A

Âdem: (s.116:2:4), (s.133:17:1), (s.142:24:4), (s.154:32:3), (s.155:33:6), (s.160:36:13), (s.165:41:7), (s.168:44:2), (s.172:48:8), (s.173:49:5), (s.174:50:9), (s.174:50:10), (s.175:50:12), (s.175:50:13), (s.186:62:3), (s.189:65:1), (s.189:65:2), (s.196:71:4), (s.217:94:2), (s.217:94:4), (s.231:106:3), (s.231:106:4), (s.254:130:2), (s.266:141:6), (s.287:162:6), (s.292:168:6), (s.320:196:6), (s.328:204:3), (s.343:217:8), (s.345:218:19), (s.353:226:3:3), (s.358:228:9), (s.363:232:3).

‘Adem: (s.125:10:2), (s.133:17:1), (s.152:30:4), (s.158:36:4), (s.160:36:13), (s.169:45:3), (s.250:126:2), (s.330:204:16), (s.340:214:4), (s.352:226:1:6), (s.365:232:10), (s.374:237:4), (s.387:248:5), (s.390:253:3)

Âhîret: (s.134:18:1), (s.138:21:10), (s.148:29:9), (s.155:33:2), (s.155:33:5), (s.176:50:23), (s.188:64:4), (s.223:98:1), (s.229:103:4), (s.239:114:5), (s.258:132:7), (s.266:141:4), (s.268:143:3), (s.279:156:9), (s.304:180:8), (s.306:183:2), (s.319:195:3), (s.329:204:9), (s.336:209:8), (s.361:230:4), (s.361:230:5), (s.363:232:4), (s.365:232:10), (s.368:234:1), (s.370:235:4), (s.379:241:1), (s.382:243:5), (s.384:244:7), (s.389:251:5), (s.390:254:1), (s.390:254:3).

Ahlâk: (s.150:29:27), (s.178:53:5), (s.320:196:7), (s.337:211:6).

Ahmed, Ahmed-i Muhtar: (s.159:36:10), (s.160:36:15), (s.175:50:18), (s.186:62:2), (s.204:80:6), (s.224:99:1), (s.231:106:1), (s.235:111:3), (s.240:116:3), (s.257:131:8), (s.266:141:8), (s.267:142:5), (s.311:186:2), (s.315:190:7), (s.353:226:3:4), (s.360:230:3), (s.371:235:5), (s.374:237:4).

‘Âlem: (s.115:1:4), (s.117:3:2), (s.117:3:3), (s.124:9:3), (s.127:11:3), (s.127:11:7), (s.130:14:12), (s.130:14:14), (s.132:16:4), (s.135:20:5), (s.135:20:6), (s.140:22:8), (s.141:23:3), (s.141:24:1), (s.142:24:3), (s.146:28:13), (s.152:30:4), (s.153:31:6), (s.154:32:3), (s.156:33:13), (s.160:36:13), (s.160:36:16), (s.161:37:1), (s.162:38:3), (s.162:38:10), (s.163:39:11), (s.165:41:7), (s.165:41:8), (s.166:42:8), (s.168:44:1), (s.170:46:9), (s.171:47:1), (s.171:47:6), (s.171:47:7), (s.172:48:6), (s.172:48:8), (s.173:48:13), (s.173:49:2), (s.174:50:4), (s.174:50:7), (s.174:50:8), (s.175:50:14),

(s.177:52:6), (s.181:56:5), (s.184:58:4), (s.185:60:4), (s.190:65:9), (s.191:67:4),  
(s.191:67:9), (s.192:68:3), (s.193:69:3), (s.194:69:11), (s.195:70:13), (s.196:71:3),  
(s.196:71:7), (s.197:72:7), (s.198:72:9), (s.198:73:5), (s.200:75:5), (s.201:76:4),  
(s.201:76:9), (s.202:77:2), (s.202:77:3), (s.204:80:5), (s.206:82:3), (s.209:84:6),  
(s.212:88:7), (s.219:95:8), (s.222:96:11), (s.223:98:8), (s.228:102:14),  
(s.228:102:18), (s.229:103:5), (s.230:104:4), (s.230:105:1), (s.230:105:2),  
(s.232:107:4), (s.233:109:2), (s.234:110:5), (s.234:110:6), (s.235:111:8),  
(s.237:113:4), (s.239:114:8), (s.240:116:5), (s.245:120:8), (s.246:122:2),  
(s.246:122:5), (s.246:122:7), (s.251:127:6), (s.254:130:5), (s.254:130:6),  
(s.255:130:15), (s.257:132:4), (s.258:132:7), (s.262:138:1), (s.263:139:2),  
(s.265:141:3), (s.266:141:7), (s.266:141:8), (s.268:143:3), (s.268:144:3),  
(s.279:156:13), (s.284:160:6), (s.287:163:3), (s.288:164:2), (s.289:165:1),  
(s.290:166:1), (s.292:168:4), (s.293:168:14), (s.293:168:15), (s.293:169:2),  
(s.297:173:5), (s.298:175:1), (s.299:176:7), (s.300:177:5), (s.302:178:7),  
(s.305:181:8), (s.305:182:4), (s.308:184:2), (s.308:184:4), (s.311:186:2),  
(s.312:188:1), (s.313:188:5), (s.319:195:10), (s.320:197:3), (s.323:199:4),  
(s.324:200:2), (s.330:204:11), (s.330:204:16), (s.334:207:4), (s.336:209:6),  
(s.336:209:8), (s.340:214:3), (s.341:216:4), (s.342:216:7), (s.345:219:5),  
(s.348:222:2), (s.351:224:7), (s.351:225:6), (s.352:226:1:5), (s.353:226:2:1),  
(s.353:226:3:3), (s.353:226:3:5), (s.354:226:5:1), (s.357:228:4), (s.357:228:5),  
(s.358:228:9), (s.359:229:4), (s.359:229:5), (s.359:229:7), (s.363:232:1),  
(s.363:232:4), (s.364:232:8), (s.367:233:2), (s.367:233:3), (s.372:235:8),  
(s.372:235:9), (s.375:238:2), (s.375:238:5), (s.376:238:6), (s.376:238:9),  
(s.382:243:2), (s.385:246:2), (s.387:248:2), (s.387:248:4), (s.388:250:2),  
(s.390:254:3).

‘Âl-i ‘Abâ: (s.123:8:6).

‘Âlim: (s.117:3:6), (s.173:49:2), (s.174:50:1), (s.181:56:4), (s.196:71:1),  
(s.217:94:1), (s.240:115:5), (s.287:162:7), (s.320:196:3), (s.346:220:3).

‘Aliyye’l-Murtezâ: (s.123:8:1), (s.123:8:2), (s.123:8:3), (s.123:8:4), (s.123:8:5),  
(s.123:8:6), (s.123:8:7), (s.123:8:8), (s.123:8:9), (s.123:8:10), (s.123:8:11),  
(s.124:8:12), (s.124:8:13), (s.124:9:1), (s.124:9:2), (s.124:9:3), (s.124:9:4),

(s.124:9:5), (s.124:9:6), (s.124:9:7), (s.124:9:8), (s.125:9:9), (s.125:9:10),  
(s.125:9:11), (s.125:9:12), (s.125:9:13), (s.127:11:5).

Allah: (s.117:3:6), (s.129:14:5), (s.136:20:10), (s.158:36:5), (s.163:39:7),  
(s.173:48:12), (s.188:64:1), (s.188:64:2), (s.188:64:3), (s.188:64:4), (s.188:64:5),  
(s.189:64:6), (s.189:64:7), (s.189:64:8), (s.189:64:9), (s.200:75:5), (s.208:84:1),  
(s.208:84:2), (s.208:84:3), (s.208:84:4), (s.208:84:5), (s.209:84:6), (s.209:84:7),  
(s.217:93:10), (s.226:102:1), (s.228:102:18), (s.229:103:5), (s.234:110:1),  
(s.249:125:4), (s.253:129:4), (s.264:140:1), (s.264:140:2), (s.264:140:3),  
(s.264:140:4), (s.265:140:5), (s.265:140:6), (s.265:140:7), (s.282:159:3),  
(s.289:165:3), (s.289:165:4), (s.304:180:7), (s.314:190:1), (s.314:190:2),  
(s.314:190:3), (s.314:190:4), (s.315:190:5), (s.315:190:6), (s.315:190:7),  
(s.315:190:8), (s.315:190:9), (s.315:190:10), (s.316:190:11), (s.316:192:1),  
(s.317:192:2), (s.317:192:3), (s.317:192:4), (s.317:192:5), (s.317:192:6),  
(s.317:192:7), (s.344:218:5), (s.355:227:1), (s.364:232:6), (s.375:238:2),  
(s.380:241:3), (s.382:243:5).

‘Anâsir: (s.155:33:7), (s.159:36:6), (s.173:48:13), (s.227:102:9), (s.266:141:4),  
(s.310:185:7), (s.383:243:8), (s.386:246:10).

‘Ârif: (s.125:9:10), (s.125:9:11), (s.125:10:3), (s.130:14:17), (s.137:21:4),  
(s.141:24:2), (s.142:24:6), (s.155:33:4), (s.159:36:10), (s.159:36:11), (s.162:38:5),  
(s.167:43:8), (s.171:47:5), (s.174:50:1), (s.176:51:1), (s.177:52:3), (s.178:53:1),  
(s.178:53:8), (s.178:53:9), (s.181:56:3), (s.181:56:4), (s.182:57:11), (s.185:60:4),  
(s.189:65:3), (s.189:65:6), (s.195:70:9), (s.196:71:1), (s.197:72:6), (s.204:79:4),  
(s.204:80:3), (s.218:94:10), (s.218:94:12), (s.230:105:1), (s.232:107:10),  
(s.233:108:2), (s.239:114:7), (s.239:115:1), (s.242:118:1), (s.244:119:12),  
(s.255:130:13), (s.255:130:14), (s.276:154:1), (s.287:163:1), (s.287:163:3),  
(s.291:167:2), (s.292:168:11), (s.293:169:1), (s.294:169:4), (s.302:179:3),  
(s.304:180:6), (s.306:182:9), (s.307:183:7), (s.312:187:2), (s.321:197:10),  
(s.322:198:7), (s.341:215:7), (s.344:218:13), (s.346:219:7), (s.350:223:6),  
(s.351:224:7), (s.365:232:10), (s.380:242:1), (s.383:244:2).

‘Âşık: (s.122:7:8), (s.123:8:11), (s.124:9:8), (s.125:10:3), (s.136:20:14),  
(s.138:21:12), (s.140:22:11), (s.140:23:1), (s.141:23:3), (s.143:26:2), (s.143:26:4),

(s.144:27:7), (s.152:30:9), (s.164:40:9), (s.166:42:3), (s.167:43:3), (s.171:47:1),  
(s.176:50:25), (s.177:52:1), (s.178:53:6), (s.179:54:1), (s.180:55:5), (s.181:56:1),  
(s.181:56:2), (s.187:63:1), (s.187:63:2), (s.187:63:3), (s.187:63:4), (s.187:63:5),  
(s.188:63:6), (s.188:63:7), (s.188:63:8), (s.188:63:9), (s.193:68:11), (s.200:75:3),  
(s.206:82:6), (s.208:84:1), (s.208:84:2), (s.208:84:3), (s.208:84:4), (s.208:84:5),  
(s.209:84:6), (s.209:84:7), (s.215:92:7), (s.220:95:20), (s.221:96:8), (s.229:103:3),  
(s.231:107:1), (s.233:108:2), (s.238:113:6), (s.238:114:1), (s.240:116:2),  
(s.243:119:4), (s.249:125:5), (s.259:134:4), (s.262:137:6), (s.272:149:2),  
(s.275:152:8), (s.277:155:1), (s.285:160:15), (s.285:161:3), (s.286:161:6),  
(s.286:162:1), (s.287:162:4), (s.293:168:15), (s.293:168:17), (s.294:169:3),  
(s.294:169:6), (s.302:179:2), (s.303:179:10), (s.311:186:3), (s.311:186:6),  
(s.316:191:5), (s.319:195:2), (s.321:197:7), (s.330:204:16), (s.332:205:2),  
(s.332:205:3), (s.333:206:1), (s.333:206:3), (s.335:208:5), (s.335:209:1),  
(s.338:211:11), (s.338:212:2), (s.339:214:1), (s.345:218:22), (s.345:219:6),  
(s.354:226:4:5), (s.360:230:2), (s.361:230:5), (s.362:231:4), (s.364:232:6),  
(s.370:235:2), (s.374:237:4), (s.381:242:2), (s.381:242:3), (s.382:243:3),  
(s.383:244:2), (s.387:249:1), (s.388:249:2).

‘Aşk: (s.115:1:8), (s.115:1:9), (s.116:2:2), (s.116:2:3), (s.118:3:14), (s.119:5:1),  
(s.119:5:3), (s.119:5:4), (s.120:6:5), (s.122:6:23), (s.122:7:7), (s.123:8:7),  
(s.126:10:12), (s.129:13:6), (s.131:15:2), (s.131:15:4), (s.132:16:4), (s.132:16:6),  
(s.132:16:7), (s.133:16:11), (s.133:17:5), (s.134:18:8), (s.135:19:4), (s.135:19:5),  
(s.136:20:12), (s.138:21:6), (s.138:21:7), (s.141:23:3), (s.144:27:1), (s.144:27:3),  
(s.145:28:3), (s.145:28:6), (s.148:29:13), (s.149:29:17), (s.149:29:21), (s.150:29:26),  
(s.151:29:30), (s.151:29:34), (s.153:31:1), (s.153:31:4), (s.153:31:6), (s.155:33:9),  
(s.156:33:11), (s.157:34:8), (s.158:36:3), (s.159:36:6), (s.159:36:9), (s.160:36:14),  
(s.164:40:3), (s.164:40:6), (s.164:40:11), (s.165:41:1), (s.165:41:2), (s.165:41:3),  
(s.166:42:9), (s.166:42:10), (s.166:42:13), (s.167:43:2), (s.167:43:4), (s.167:43:5),  
(s.168:44:1), (s.168:44:3), (s.168:44:4), (s.168:44:5), (s.168:44:7), (s.169:45:4),  
(s.171:47:2), (s.173:48:12), (s.177:51:4), (s.178:53:6), (s.179:54:3), (s.179:54:4),  
(s.179:54:5), (s.179:54:6), (s.180:54:7), (s.180:55:1), (s.180:55:2), (s.180:55:3),  
(s.180:55:4), (s.180:55:5), (s.180:55:6), (s.181:56:8), (s.186:62:3), (s.187:62:5),  
(s.187:62:7), (s.190:66:9), (s.191:67:1), (s.192:68:2), (s.193:69:1), (s.194:69:5),

(s.194:69:9), (s.194:69:12), (s.197:72:3), (s.197:72:4), (s.198:72:10), (s.198:73:1),  
(s.199:74:4), (s.200:75:9), (s.201:76:6), (s.203:78:2), (s.203:79:2), (s.204:79:6),  
(s.205:81:4), (s.206:82:6), (s.206:83:1), (s.207:83:3), (s.207:83:4), (s.207:83:8),  
(s.208:84:1), (s.208:84:3), (s.208:84:4), (s.208:84:5), (s.209:84:6), (s.209:85:1),  
(s.209:85:3), (s.209:85:5), (s.210:86:3), (s.210:86:4), (s.210:86:5), (s.210:87:1),  
(s.211:87:4), (s.211:88:1), (s.211:88:2), (s.211:88:3), (s.212:88:4), (s.212:88:5),  
(s.212:88:6), (s.212:88:7), (s.212:88:8), (s.212:88:9), (s.212:88:10), (s.212:88:11),  
(s.212:89:1), (s.213:89:6), (s.213:89:8), (s.213:89:10), (s.214:90:4), (s.215:92:5),  
(s.215:92:6), (s.220:95:22), (s.222:97:4), (s.223:98:8), (s.224:99:3), (s.224:99:9),  
(s.224:100:1), (s.225:100:4), (s.225:100:6), (s.226:101:5), (s.226:101:6),  
(s.226:101:7), (s.228:102:19), (s.229:103:3), (s.229:103:4), (s.232:108:1),  
(s.233:108:2), (s.233:108:3), (s.233:108:4), (s.233:108:5), (s.233:109:3),  
(s.234:110:6), (s.235:111:2), (s.235:111:6), (s.235:111:9), (s.236:111:11),  
(s.236:112:1), (s.236:112:6), (s.238:113:5), (s.238:113:8), (s.238:113:12),  
(s.239:114:5), (s.239:114:6), (s.239:114:10), (s.242:118:6), (s.243:119:1),  
(s.243:119:2), (s.243:119:3), (s.243:119:4), (s.243:119:5), (s.243:119:6),  
(s.243:119:7), (s.243:119:8), (s.243:119:9), (s.243:119:10), (s.244:119:11),  
(s.244:119:12), (s.244:119:13), (s.244:120:2), (s.245:121:4), (s.246:122:9),  
(s.246:122:10), (s.249:125:5), (s.250:126:1), (s.251:127:2), (s.251:127:5),  
(s.253:128:14), (s.253:130:1), (s.256:131:5), (s.256:131:6), (s.258:132:6),  
(s.258:133:3), (s.259:134:4), (s.260:135:4), (s.262:137:7), (s.265:141:2),  
(s.266:141:9), (s.267:142:3), (s.267:142:4), (s.268:143:1), (s.268:143:4),  
(s.269:144:4), (s.269:144:5), (s.270:145:8), (s.270:146:6), (s.271:147:2),  
(s.271:148:1), (s.272:149:4), (s.273:150:1), (s.273:150:8), (s.273:150:10),  
(s.274:151:2), (s.274:151:3), (s.274:151:6), (s.275:152:8), (s.276:153:2),  
(s.276:153:6), (s.276:153:8), (s.276:154:2), (s.277:155:1), (s.277:155:2),  
(s.277:155:3), (s.277:155:4), (s.278:155:8), (s.279:157:2), (s.280:157:4),  
(s.283:160:1), (s.284:160:5), (s.284:160:8), (s.286:161:9), (s.287:162:8),  
(s.288:164:5), (s.289:165:3), (s.290:166:2), (s.290:166:3), (s.290:166:5),  
(s.290:167:1), (s.291:167:4), (s.293:168:15), (s.293:168:16), (s.293:168:17),  
(s.293:168:18), (s.294:169:7), (s.295:170:6), (s.296:171:3), (s.296:172:2),  
(s.297:173:3), (s.297:174:3), (s.297:174:4), (s.299:176:5), (s.299:176:9),

(s.299:176:11), (s.300:176:13), (s.302:178:8), (s.302:178:10), (s.303:179:10),  
(s.303:179:11), (s.304:181:5), (s.305:181:8), (s.308:183:10), (s.308:184:1),  
(s.310:185:2), (s.313:188:5), (s.314:189:7), (s.317:193:1), (s.317:193:2),  
(s.317:193:3), (s.317:193:4), (s.317:193:5), (s.318:193:6), (s.318:193:7),  
(s.318:193:8), (s.318:193:9), (s.319:195:2), (s.319:195:5), (s.322:198:4),  
(s.322:198:5), (s.323:199:3), (s.324:199:5), (s.324:199:6), (s.324:199:9),  
(s.324:200:1), (s.324:200:2), (s.325:200:5), (s.325:201:3), (s.329:204:7),  
(s.330:204:11), (s.330:204:12), (s.330:204:16), (s.331:204:19), (s.331:204:22),  
(s.334:207:1), (s.335:208:6), (s.335:209:2), (s.336:209:8), (s.337:211:3),  
(s.338:212:1), (s.339:213:3), (s.339:213:6), (s.340:214:5), (s.340:214:6),  
(s.342:217:1), (s.345:218:22), (s.348:221:8), (s.348:221:9), (s.348:221:11),  
(s.351:225:2), (s.351:225:4), (s.352:226:1:9), (s.353:226:2:4), (s.354:226:3:8),  
(s.354:226:4:1), (s.355:227:2), (s.360:230:2), (s.362:231:2), (s.362:231:3),  
(s.362:231:4), (s.362:231:5), (s.363:232:2), (s.365:232:13), (s.365:232:14),  
(s.366:232:17), (s.366:233:1), (s.367:233:2), (s.367:233:3), (s.367:233:4),  
(s.367:233:5), (s.369:234:4), (s.371:235:6), (s.372:235:9), (s.372:236:2),  
(s.373:237:1), (s.374:237:2), (s.374:237:4), (s.375:238:4), (s.375:238:5),  
(s.376:238:9), (s.377:239:1), (s.377:239:3), (s.377:239:4), (s.377:239:5),  
(s.379:240:4), (s.379:241:2), (s.381:242:2), (s.381:242:3), (s.381:242:5),  
(s.382:243:1), (s.382:243:4), (s.383:243:8), (s.384:244:4), (s.384:244:6),  
(s.385:245:1), (s.386:247:5), (s.387:248:1), (s.387:249:1), (s.388:249:2),  
(s.388:249:3), (s.389:251:1), (s.389:251:5), (s.389:253:1), (s.390:254:2),  
(s.390:254:5).

Âyîne: (s.358:228:9).

## **B**

Bâtin: (s.117:3:3), (s.119:5:2), (s.124:9:8), (s.127:11:9), (s.130:14:11), (s.134:19:2),  
(s.145:28:1), (s.145:28:11), (s.164:40:6), (s.201:76:3), (s.227:102:4), (s.235:111:3),  
(s.242:118:2), (s.319:195:8), (s.319:195:9), (s.323:199:4), (s.351:224:6),  
(s.355:226:5:6), (s.363:232:1).

Bekâ: (s.118:3:11), (s.118:3:15), (s.125:10:2), (s.134:18:4), (s.138:21:13),  
(s.152:30:3), (s.159:36:6), (s.173:49:7), (s.182:57:9), (s.212:88:7), (s.234:110:6),

(s.238:113:11), (s.245:121:6), (s.246:122:3), (s.246:122:4), (s.246:122:6),  
(s.246:122:11), (s.250:126:4), (s.258:132:7), (s.268:143:3), (s.275:152:2),  
(s.285:161:2), (s.298:174:8), (s.344:218:10), (s.346:219:9), (s.355:227:2),  
(s.377:239:5), (s.379:241:1), (s.379:241:2), (s.380:241:3), (s.380:241:4),  
(s.380:241:5), (s.390:254:3).

Burâk: (s.280:157:4), (s.314:190:4).

Bülbül: (s.115:1:3), (s.141:23:7), (s.143:26:7), (s.146:28:14), (s.156:33:12),  
(s.161:37:6), (s.164:40:5), (s.171:47:1), (s.172:48:6), (s.176:50:26), (s.181:56:1),  
(s.185:61:1), (s.187:62:6), (s.190:66:2), (s.192:67:17), (s.197:72:7), (s.203:78:1),  
(s.207:83:6), (s.214:90:4), (s.219:95:12), (s.233:108:5), (s.234:109:5), (s.240:115:4),  
(s.240:115:6), (s.241:116:10), (s.251:127:1), (s.256:130:25), (s.259:134:3),  
(s.260:135:2), (s.262:138:1), (s.268:144:1), (s.268:144:2), (s.268:144:3),  
(s.269:144:4), (s.269:144:5), (s.269:144:6), (s.269:144:7), (s.269:145:3),  
(s.274:150:12), (s.274:151:4), (s.275:152:5), (s.284:160:11), (s.291:167:7),  
(s.295:170:2), (s.296:171:2), (s.297:174:3), (s.297:174:6), (s.302:178:9),  
(s.313:188:3), (s.313:189:6), (s.318:193:7), (s.319:195:7), (s.326:202:6),  
(s.336:209:3), (s.344:218:16), (s.348:221:13), (s.348:222:1), (s.348:222:2),  
(s.348:222:3), (s.349:222:4), (s.349:222:5), (s.353:226:3:2), (s.355:227:3),  
(s.356:228:1), (s.360:230:2), (s.369:235:1), (s.372:236:1), (s.374:237:5),  
(s.376:238:7), (s.379:240:4), (s.380:242:1), (s.384:244:6), (s.390:254:1).

## C

Cânân: (s.124:9:1), (s.133:17:7), (s.141:23:3), (s.145:28:10), (s.150:29:24),  
(s.158:36:5), (s.159:36:7), (s.160:36:16), (s.163:39:8), (s.168:44:9), (s.172:48:2),  
(s.182:57:4), (s.186:61:5), (s.188:64:5), (s.190:65:9), (s.190:66:2), (s.191:67:3),  
(s.197:72:2), (s.197:72:6), (s.201:76:1), (s.204:80:9), (s.207:83:7), (s.213:89:5),  
(s.217:94:6), (s.222:97:1), (s.225:100:4), (s.226:101:1), (s.233:108:2), (s.233:109:1),  
(s.234:110:2), (s.240:116:2), (s.254:130:3), (s.257:131:10), (s.259:134:4),  
(s.271:147:1), (s.272:148:3), (s.275:153:1), (s.276:153:5), (s.278:155:11),  
(s.291:168:1), (s.292:168:7), (s.294:169:4), (s.296:171:4), (s.297:174:4),  
(s.298:175:2), (s.300:177:1), (s.304:180:5), (s.308:184:1), (s.316:191:1),  
(s.319:194:9), (s.320:197:2), (s.326:202:4), (s.326:202:8), (s.334:207:7),  
(s.335:209:2), (s.336:209:6), (s.356:227:5), (s.361:230:4), (s.364:232:7),  
(s.374:237:5).



Cehennem: (s.200:75:3), (s.229:103:4), (s.254:130:12), (s.314:190:3).

Cennet: (s.116:2:8), (s.137:20:21), (s.152:30:5), (s.153:31:7), (s.169:45:2), (s.175:50:12), (s.176:50:25), (s.182:57:5), (s.186:61:5), (s.188:64:3), (s.191:67:4), (s.192:67:17), (s.209:84:7), (s.211:87:6), (s.216:93:3), (s.219:95:10), (s.221:96:5), (s.225:100:7), (s.234:110:1), (s.256:130:23), (s.258:133:2), (s.272:149:3), (s.280:157:7), (s.281:158:4), (s.290:166:6), (s.306:182:6), (s.306:182:7), (s.308:183:11), (s.316:191:5), (s.344:218:9), (s.351:224:7), (s.354:226:4:5), (s.362:231:4), (s.368:234:2), (s.368:234:3), (s.370:235:2), (s.371:235:5), (s.371:235:6).

Cinn: (s.116:2:4), (s.117:3:10), (s.154:32:3), (s.160:36:13), (s.167:43:10), (s.170:46:5), (s.174:50:2), (s.192:67:12), (s.193:68:9), (s.217:93:10), (s.276:154:3), (s.281:158:1), (s.288:164:3), (s.298:175:9), (s.306:182:8), (s.321:197:5), (s.321:197:8), (s.354:226:4:3), (s.364:232:8), (s.387:248:3).

## **D**

Dehân: (s.186:61:4), (s.206:82:5), (s.220:95:24).

Dergâh: (s.118:4:1), (s.119:4:6), (s.128:12:3), (s.149:29:17), (s.164:40:10), (s.168:44:1), (s.182:57:9), (s.188:63:8), (s.204:80:3), (s.226:102:1), (s.230:105:1), (s.234:110:1), (s.242:117:6), (s.243:119:2), (s.244:119:12), (s.247:124:2), (s.252:128:9), (s.253:129:6), (s.277:154:8), (s.286:161:8), (s.305:182:3), (s.310:186:1), (s.311:186:2), (s.311:186:3), (s.311:186:4), (s.311:186:5), (s.311:186:6), (s.311:186:7), (s.311:186:8), (s.311:186:9), (s.311:186:10), (s.311:186:11), (s.311:186:12), (s.311:186:13), (s.315:190:5), (s.315:190:6), (s.317:192:5), (s.329:204:6), (s.331:204:18), (s.338:212:4), (s.346:220:1), (s.347:220:6), (s.353:226:2:9), (s.355:227:1)

Dîn: (s.123:8:5), (s.134:19:3), (s.137:20:19), (s.190:66:8), (s.191:67:7), (s.193:68:5), (s.197:72:5), (s.204:79:5), (s.210:86:1), (s.335:208:5), (s.353:226:2:5), (s.355:226:5:6), (s.384:244:6).

Du'â: (s.308:183:11), (s.358:228:8), (s.384:244:5).

Dünyâ: (s.116:2:8), (s.127:11:1), (s.134:18:1), (s.148:29:11), (s.170:46:8), (s.176:50:23), (s.179:54:2), (s.183:58:1), (s.188:64:4), (s.207:83:4), (s.223:98:1), (s.223:98:2), (s.223:98:3), (s.223:98:4), (s.223:98:7), (s.239:114:5), (s.242:117:7), (s.244:120:7), (s.246:122:1), (s.253:129:2), (s.253:129:5), (s.262:137:4), (s.264:140:1), (s.268:143:3), (s.279:156:9), (s.283:159:7), (s.318:194:2), (s.319:195:3), (s.319:195:4), (s.329:204:9), (s.336:209:8), (s.338:212:3), (s.355:227:2), (s.359:229:3), (s.361:230:5), (s.362:231:5), (s.365:232:10), (s.365:232:11), (s.367:233:3), (s.367:233:5), (s.368:234:1), (s.368:234:2), (s.379:241:1), (s.384:244:7), (s.389:251:5), (s.390:254:3).

## **E**

Edeb: (s.152:30:6).

Evliyâ: (s.117:3:8), (s.123:8:4), (s.126:10:9), (s.127:11:10), (s.140:22:8), (s.202:77:6), (s.226:101:8), (s.264:140:4), (s.289:165:5), (s.302:179:3), (s.312:187:6), (s.324:199:9), (s.353:226:3:6).

Ezel Bezmi: (s.264:140:3), (s.161:37:4), (s.128:13:1), (s.182:57:8), (s.185:60:6), (s.186:62:1), (s.188:64:2), (s.193:69:2), (s.197:72:4), (s.207:83:5), (s.211:87:7), (s.211:88:1), (s.211:88:2), (s.215:92:7), (s.221:96:2), (s.226:101:6), (s.232:108:1), (s.233:108:2), (s.238:113:5), (s.238:113:9), (s.240:115:9), (s.244:120:6), (s.263:138:5), (s.264:140:3), (s.272:148:5), (s.276:153:3), (s.279:156:11), (s.285:160:16), (s.291:167:5), (s.295:170:7), (s.303:180:2), (s.306:182:7), (s.308:184:1), (s.309:184:13), (s.313:189:3), (s.319:195:5), (s.320:197:1), (s.321:197:11), (s.321:198:1), (s.323:199:1), (s.332:205:3), (s.332:205:6), (s.353:226:3:2), (s.356:228:1), (s.360:230:3), (s.365:232:11), (s.366:233:1), (s.376:238:7), (s.377:239:1), (s.377:239:2), (s.377:239:3), (s.377:239:4), (s.377:239:5), (s.382:243:1).

## **F**

Fakr: (s.125:10:1), (s.151:29:34), (s.152:30:2), (s.158:36:3), (s.170:46:7), (s.193:68:8), (s.202:77:4), (s.215:92:3), (s.247:123:5), (s.257:131:10), (s.289:165:4), (s.356:227:4), (s.363:232:2), (s.364:232:9), (s.387:249:1).

Fenâ: (s.125:10:1), (s.126:10:6), (s.134:18:4), (s.138:21:13), (s.143:26:5), (s.150:29:24), (s.151:29:34), (s.152:30:2), (s.152:30:3), (s.152:30:7), (s.159:36:6), (s.159:36:9), (s.169:45:3), (s.171:47:3), (s.173:49:7), (s.183:57:12), (s.184:58:4), (s.184:59:2), (s.187:63:3), (s.193:68:8), (s.194:69:5), (s.196:71:6), (s.201:76:5), (s.202:77:4), (s.212:88:7), (s.214:91:6), (s.215:92:3), (s.235:111:10), (s.238:113:11), (s.242:118:2), (s.245:120:9), (s.245:121:6), (s.246:122:3), (s.247:123:2), (s.250:126:4), (s.252:128:4), (s.257:131:10), (s.261:136:5), (s.262:137:4), (s.265:140:5), (s.271:147:2), (s.275:152:2), (s.277:154:9), (s.278:156:4), (s.285:161:2), (s.289:165:2), (s.290:166:1), (s.294:169:6), (s.297:174:6), (s.298:174:8), (s.308:184:3), (s.312:187:3), (s.313:188:4), (s.316:191:7), (s.319:195:1), (s.332:205:5), (s.333:205:9), (s.333:206:4), (s.336:209:3), (s.341:215:9), (s.344:218:10), (s.346:219:9), (s.349:222:5), (s.352:225:7), (s.355:227:2), (s.356:228:1), (s.358:229:2), (s.362:231:5), (s.363:232:4), (s.364:232:9), (s.380:241:5), (s.387:249:1), (s.389:251:6), (s.390:254:3).

## **G**

Gaflet: (s.130:14:7), (s.131:15:1), (s.132:16:1), (s.147:29:5), (s.158:36:5), (s.167:43:10), (s.223:98:9), (s.230:104:2), (s.231:107:1), (s.236:112:4), (s.241:117:4), (s.243:119:10), (s.245:121:2), (s.264:140:2), (s.289:165:1), (s.318:194:1), (s.349:223:3), (s.360:230:1), (s.374:237:3).

Gınâ: (s.116:2:6), (s.125:10:1), (s.127:11:7), (s.134:18:4), (s.266:141:10), (s.278:155:8), (s.319:195:4), (s.326:201:5).

Gönül: (s.115:1:1), (s.115:1:8), (s.116:2:1), (s.116:2:2), (s.116:2:3), (s.116:2:4), (s.116:2:5), (s.116:2:6), (s.116:2:7), (s.116:2:8), (s.116:2:9), (s.116:2:10), (s.116:2:11), (s.128:12:6), (s.129:14:6), (s.131:15:3), (s.132:16:8), (s.134:18:3), (s.137:21:5), (s.138:21:10), (s.142:25:1), (s.143:25:6), (s.144:27:3), (s.144:27:4), (s.144:27:8), (s.148:29:12), (s.149:29:18), (s.150:29:28), (s.152:30:1), (s.157:34:9),

(s.158:36:1), (s.158:36:2), (s.166:42:4), (s.169:45:4), (s.170:46:4), (s.175:50:14),  
(s.178:53:6), (s.180:55:3), (s.182:57:6), (s.183:57:12).

Gül: (s.115:1:3), (s.116:2:3), (s.120:5:5), (s.125:9:12), (s.128:12:7), (s.131:15:4),  
(s.131:15:5), (s.131:15:6), (s.132:15:7), (s.138:21:10), (s.141:23:5), (s.141:23:7),  
(s.143:26:7), (s.146:28:14), (s.157:35:1), (s.161:37:6), (s.164:40:5), (s.167:43:9),  
(s.172:48:6), (s.173:48:12), (s.176:50:26), (s.176:50:27), (s.177:52:1), (s.181:56:1),  
(s.181:56:5), (s.184:58:4), (s.185:61:1), (s.185:61:2), (s.187:62:6), (s.187:63:2),  
(s.190:66:1), (s.190:66:2), (s.191:67:2), (s.191:67:4), (s.192:67:17), (s.197:72:7),  
(s.199:74:1), (s.202:77:8), (s.203:78:1), (s.205:81:3), (s.206:83:1), (s.210:86:2),  
(s.211:87:6), (s.212:89:2), (s.214:91:6), (s.219:95:12), (s.221:96:7), (s.233:108:4),  
(s.235:111:3), (s.240:115:4), (s.240:115:7), (s.240:115:8), (s.241:116:8),  
(s.241:116:10), (s.245:121:7), (s.251:127:1), (s.256:130:25), (s.258:133:2),  
(s.258:133:4), (s.260:135:2), (s.260:135:5), (s.261:136:1), (s.261:136:2),  
(s.262:138:1), (s.265:140:7), (s.265:141:3), (s.268:144:1), (s.268:144:2),  
(s.268:144:3), (s.269:144:6), (s.269:145:3), (s.270:146:6), (s.274:150:12),  
(s.275:152:4), (s.275:152:9), (s.278:155:7), (s.279:156:11), (s.279:157:3),  
(s.282:158:9), (s.284:160:11), (s.290:166:6), (s.293:169:2), (s.295:170:2),  
(s.297:174:3), (s.297:174:6), (s.300:176:13), (s.303:179:8), (s.303:180:4),  
(s.311:186:3), (s.311:186:13), (s.313:188:3), (s.317:193:1), (s.326:202:6),  
(s.336:209:3), (s.336:209:9), (s.343:217:12), (s.344:218:16), (s.348:221:13),  
(s.348:222:1), (s.348:222:2), (s.348:222:3), (s.349:222:4), (s.349:222:5),  
(s.352:226:1:2), (s.353:226:3:2), (s.354:226:4:7), (s.355:227:3), (s.356:227:7),  
(s.356:228:1), (s.358:228:7), (s.369:235:1), (s.370:235:3), (s.372:235:8),  
(s.375:238:5), (s.376:238:7), (s.377:239:5), (s.380:242:1), (s.384:244:6),  
(s.385:245:4), (s.389:252:1).

Günâh: (s.120:6:4), (s.128:12:4), (s.134:18:5), (s.139:22:3), (s.139:22:5),  
(s.247:124:2), (s.247:124:3), (s.248:124:10), (s.264:139:5), (s.268:143:4),  
(s.305:182:1).

## **H**

Hac: (s.136:20:17), (s.179:54:5), (s.186:61:3), (s.191:67:6), (s.194:69:13),  
(s.195:70:4), (s.222:96:12), (s.255:130:20), (s.285:161:2), (s.287:163:4),  
(s.331:204:19), (s.360:230:3), (s.367:233:4), (s.371:235:6).

Hak: (s.120:6:3), (s.120:6:8), (s.120:6:9), (s.121:6:19), (s.121:6:20), (s.121:6:21),  
(s.122:7:3), (s.123:8:5), (s.123:8:8), (s.124:9:7), (s.125:9:10), (s.125:10:4),  
(s.126:10:10), (s.127:11:4), (s.127:11:5), (s.128:13:2), (s.129:13:5), (s.129:13:6),

(s.129:14:2), (s.130:14:10), (s.134:18:2), (s.135:20:5), (s.135:20:7), (s.136:20:14),  
(s.136:20:16), (s.136:20:17), (s.137:21:2), (s.138:21:9), (s.139:22:2), (s.139:22:6),  
(s.140:22:8), (s.143:26:6) (s.145:28:3), (s.145:28:6), (s.146:28:12), (s.146:29:1),  
(s.146:29:2), (s.147:29:5), (s.148:29:11), (s.148:29:13), (s.149:29:16), (s.149:29:20),  
(s.150:29:23), (s.150:29:25), (s.151:29:29), (s.151:29:31), (s.151:29:34),  
(s.151:29:35), (s.153:31:2), (s.153:31:4), (s.153:31:9), (s.155:33:1), (s.155:33:8),  
(s.156:33:11), (s.158:36:4), (s.159:36:7), (s.159:36:8), (s.159:36:11), (s.160:36:12),  
(s.160:36:17), (s.161:38:1), (s.163:39:4), (s.167:43:5), (s.167:43:6), (s.168:44:2),  
(s.168:44:3), (s.168:44:8), (s.168:44:9), (s.172:48:2), (s.172:48:8), (s.174:50:7),  
(s.175:50:11), (s.175:50:16), (s.175:50:17), (s.176:50:28), (s.177:51:2), (s.177:52:2),  
(s.177:52:4), (s.177:52:5), (s.178:52:7), (s.178:53:2), (s.178:53:9), (s.179:54:2),  
(s.180:55:4), (s.180:55:5), (s.182:57:3), (s.182:57:6), (s.182:57:7), (s.183:57:15),  
(s.185:60:3), (s.190:66:3), (s.190:66:4), (s.190:66:6), (s.192:67:16), (s.192:68:3),  
(s.194:69:12), (s.195:70:5), (s.195:70:9), (s.195:70:10), (s.196:71:9), (s.197:71:11),  
(s.197:72:4), (s.198:73:7), (s.199:74:3), (s.200:75:6), (s.202:77:1), (s.202:77:2),  
(s.202:77:4), (s.202:77:6), (s.204:79:5), (s.204:80:3), (s.204:80:4), (s.204:80:6),  
(s.210:86:3), (s.210:86:6), (s.210:87:1), (s.211:87:4), (s.212:88:4), (s.213:89:10),  
(s.215:91:10), (s.215:92:1), (s.215:92:7), (s.217:93:10), (s.217:93:11), (s.217:94:3),  
(s.217:94:4), (s.218:94:8), (s.218:94:12), (s.218:94:13), (s.219:95:6), (s.219:95:16),  
(s.220:95:24), (s.223:98:4), (s.224:99:1), (s.225:100:6), (s.226:101:3), (s.226:101:7),  
(s.226:101:8), (s.227:102:8), (s.229:103:1), (s.231:106:3), (s.231:106:4),  
(s.231:107:1), (s.231:107:2), (s.232:107:3), (s.232:107:4), (s.232:107:5),  
(s.232:107:6), (s.232:107:7), (s.232:107:8), (s.232:107:9), (s.232:107:10),  
(s.232:107:11), (s.233:109:2), (s.239:115:1), (s.240:116:1), (s.241:117:3),  
(s.242:117:5), (s.245:121:1), (s.245:121:5), (s.246:122:4), (s.246:122:6),  
(s.247:123:2), (s.247:123:3), (s.248:124:5), (s.248:124:7), (s.250:126:1),  
(s.250:126:2), (s.250:126:3), (s.250:126:4), (s.251:126:5), (s.251:127:4),  
(s.252:128:7), (s.253:129:3), (s.253:129:6), (s.256:131:2), (s.256:131:6),  
(s.257:131:9), (s.259:134:1), (s.259:134:2), (s.259:134:5), (s.259:134:7),  
(s.263:138:4), (s.263:139:4), (s.264:140:2), (s.266:141:5), (s.266:141:10),  
(s.267:142:9), (s.268:143:4), (s.270:146:5), (s.275:152:1), (s.277:155:5),  
(s.279:156:10), (s.281:158:5), (s.282:159:1), (s.283:159:4), (s.283:159:5),

(s.283:159:8), (s.283:159:9), (s.284:160:3), (s.284:160:7), (s.284:160:12),  
(s.285:161:1), (s.287:163:1), (s.287:163:2), (s.288:163:5), (s.288:164:4),  
(s.289:165:1), (s.289:165:3), (s.290:166:6), (s.291:167:2), (s.291:167:6),  
(s.293:169:1), (s.295:170:4), (s.296:172:3), (s.296:172:5), (s.298:174:7),  
(s.299:176:4), (s.299:176:9), (s.299:176:11), (s.300:176:13), (s.301:178:2),  
(s.303:179:8), (s.304:180:6), (s.305:182:4), (s.309:184:10), (s.309:184:14),  
(s.310:185:1), (s.310:185:2), (s.311:186:12), (s.312:187:2), (s.313:188:5),  
(s.313:189:2), (s.314:189:9), (s.316:191:2), (s.316:191:3), (s.316:191:4),  
(s.318:193:8), (s.318:194:4), (s.318:194:7), (s.319:195:1), (s.320:195:11),  
(s.320:196:2), (s.321:197:8), (s.322:198:5), (s.326:202:4), (s.326:202:9),  
(s.328:203:11), (s.334:207:4), (s.334:207:6), (s.335:208:4), (s.336:210:1),  
(s.337:211:6), (s.338:211:9), (s.339:213:3), (s.340:214:4), (s.340:215:1),  
(s.340:215:4), (s.341:215:6), (s.341:215:8), (s.342:216:8), (s.342:217:6),  
(s.343:218:2), (s.344:218:14), (s.345:218:21), (s.346:219:9), (s.347:221:1),  
(s.348:221:8), (s.351:224:6), (s.353:226:2:5), (s.353:226:3:3), (s.355:227:2),  
(s.357:228:3), (s.357:228:4), (s.357:228:5), (s.358:228:8), (s.360:230:1),  
(s.360:230:2), (s.360:230:3), (s.361:230:4), (s.363:232:2), (s.365:232:10),  
(s.365:232:14), (s.366:232:15), (s.366:232:17), (s.367:233:5), (s.369:234:5),  
(s.369:235:1), (s.370:235:3), (s.370:235:4), (s.373:236:5), (s.374:237:2),  
(s.374:237:3), (s.374:237:5), (s.378:240:1), (s.380:241:3), (s.381:242:4),  
(s.381:242:5), (s.382:243:4), (s.383:244:2), (s.384:244:7), (s.385:245:4),  
(s.387:248:2), (s.387:248:4), (s.387:248:5), (s.388:249:4), (s.389:251:6).

Hakikat: (s.119:5:2), (s.121:6:10), (s.122:7:5), (s.127:11:5), (s.129:13:4),  
(s.131:15:3), (s.137:21:3), (s.138:21:6), (s.142:25:1), (s.142:25:2), (s.142:25:3),  
(s.142:25:4), (s.142:25:5), (s.143:25:6), (s.143:25:7), (s.143:26:1), (s.143:26:2),  
(s.143:26:3), (s.143:26:4), (s.143:26:5), (s.143:26:6), (s.143:26:7), (s.143:26:8),  
(s.143:26:9), (s.152:30:7), (s.154:32:4), (s.158:36:2), (s.165:41:6), (s.167:43:4),  
(s.174:50:1), (s.176:50:27), (s.179:54:5), (s.182:57:1), (s.182:57:2), (s.191:67:2),  
(s.194:69:13), (s.195:70:14), (s.204:79:5), (s.212:88:8), (s.214:91:1), (s.214:91:6),  
(s.218:94:8), (s.224:99:4), (s.228:102:15), (s.232:107:11), (s.240:116:4),  
(s.248:124:4), (s.250:126:1), (s.250:126:2), (s.250:126:3), (s.250:126:4),  
(s.251:126:5), (s.259:134:1), (s.261:136:5), (s.261:136:6), (s.263:138:2),

(s.264:140:4), (s.268:144:2), (s.275:152:1), (s.275:152:2), (s.276:153:3),  
(s.286:161:5), (s.287:163:3), (s.295:170:3), (s.297:173:3), (s.303:179:10),  
(s.312:187:2), (s.317:193:4), (s.323:198:9), (s.335:208:7), (s.337:210:6),  
(s.338:211:8), (s.342:216:7), (s.345:218:22), (s.352:226:1:2), (s.356:228:1),  
(s.365:232:11), (s.365:232:14), (s.366:232:16), (s.375:238:2), (s.382:243:3),  
(s.386:247:5).

Halvetî: (s.165:41:1), (s.182:57:1), (s.182:57:2), (s.182:57:3), (s.182:57:4),  
(s.182:57:5), (s.182:57:6), (s.182:57:7), (s.182:57:8), (s.182:57:9), (s.182:57:10),  
(s.182:57:11), (s.183:57:12), (s.183:57:13), (s.183:57:14), (s.183:57:15),  
(s.183:57:16), (s.183:57:17), (s.185:60:4), (s.192:68:1), (s.194:69:10), (s.194:70:1),  
(s.214:91:4), (s.242:118:7), (s.258:133:1), (s.358:228:9).

Harâm: (s.153:31:5), (s.222:97:2), (s.356:227:6).

Hayret: (s.116:2:9), (s.150:29:26), (s.157:35:3), (s.164:40:3), (s.179:54:3),  
(s.193:69:1), (s.212:88:9), (s.214:90:7), (s.335:208:4), (s.354:226:4:8), (s.390:254:5).

Helâl: (s.153:31:5), (s.206:82:6), (s.384:244:6), (s.153:31:5), (s.206:82:6),  
(s.384:244:6).

Hevâ: (s.115:1:2), (s.119:4:4), (s.131:15:5), (s.144:27:9), (s.152:30:1), (s.185:61:1),  
(s.187:63:5), (s.208:84:1), (s.215:92:1), (s.223:98:2), (s.236:111:12), (s.243:119:10),  
(s.244:120:2), (s.246:122:7), (s.251:126:5), (s.252:128:3), (s.264:140:2),  
(s.265:141:2), (s.266:141:4), (s.271:147:6), (s.283:159:8), (s.289:165:1),  
(s.293:169:1), (s.307:183:6), (s.311:186:4), (s.311:186:7), (s.317:193:5),  
(s.336:209:5), (s.336:209:6), (s.344:218:17), (s.347:220:5), (s.375:238:4),  
(s.386:247:4).

Hidâyet: (s.120:6:1), (s.133:17:4), (s.149:29:17), (s.153:32:1), (s.202:77:6),  
(s.239:114:10), (s.246:122:6), (s.252:128:2), (s.278:156:1), (s.283:159:5),  
(s.292:168:10), (s.295:170:7), (s.304:181:3), (s.305:182:1), (s.312:188:1).

Hikmet: (s.116:2:8), (s.129:13:5), (s.136:20:9), (s.138:21:12), (s.165:41:1),  
(s.166:42:2), (s.177:51:6), (s.177:52:3), (s.188:64:5), (s.191:67:10), (s.194:69:6),  
(s.232:107:10), (s.235:111:6), (s.236:112:3), (s.256:131:3), (s.260:135:7),  
(s.263:139:4), (s.265:141:1), (s.281:158:6), (s.283:159:4), (s.293:168:13),  
(s.298:175:5), (s.299:176:8), (s.303:180:2), (s.305:182:4), (s.317:193:2),

(s.322:198:6), (s.338:211:11), (s.349:223:4), (s.351:225:4), (s.353:226:3:5),  
(s.357:228:5), (s.366:232:15), (s.383:243:7), (s.384:244:7).

Hû: (s.115:1:1), (s.145:28:4), (s.173:49:2), (s.174:50:7), (s.188:63:7), (s.192:68:2),  
(s.195:70:7), (s.201:76:6), (s.214:91:4), (s.223:98:6), (s.226:101:9), (s.238:113:10),  
(s.244:120:2), (s.266:141:10), (s.285:160:16), (s.295:171:1), (s.296:171:2),  
(s.296:171:3), (s.296:171:4), (s.296:171:5), (s.296:172:1), (s.296:172:2),  
(s.296:172:3), (s.296:172:4), (s.296:172:5), (s.296:173:1), (s.297:173:2),  
(s.297:173:3), (s.297:173:4), (s.297:173:5), (s.297:173:6), (s.297:174:1),  
(s.297:174:2), (s.297:174:3), (s.297:174:4), (s.297:174:5), (s.297:174:6),  
(s.298:174:7), (s.298:174:8), (s.298:174:9), (s.298:175:1), (s.298:175:2),  
(s.298:175:3), (s.298:175:4), (s.298:175:5), (s.298:175:6), (s.298:175:7),  
(s.298:175:8), (s.298:175:9), (s.305:181:9), (s.313:189:1), (s.331:204:18),  
(s.334:207:6), (s.336:209:5), (s.339:213:5), (s.346:219:8), (s.350:223:5),  
(s.357:228:3).

Hudâ: (s.117:3:2), (s.123:8:1), (s.150:29:27), (s.153:31:3), (s.160:36:12),  
(s.187:63:3), (s.203:79:2), (s.246:122:1), (s.246:122:8), (s.252:128:2), (s.263:138:3),  
(s.264:139:7), (s.267:142:8), (s.278:155:9), (s.278:156:7), (s.288:164:1),  
(s.289:165:5), (s.292:168:5), (s.302:178:8), (s.307:183:5), (s.319:194:8),  
(s.325:200:8), (s.325:201:1), (s.335:208:7), (s.336:209:5), (s.353:226:3:1),  
(s.354:226:3:9), (s.356:228:1), (s.357:228:4), (s.358:228:8), (s.369:234:4),  
(s.375:238:3), (s.385:246:2):

Hûrî: (s.138:21:10), (s.174:50:8), (s.188:64:3), (s.209:84:7), (s.216:93:3),  
(s.234:110:1), (s.247:123:1), (s.256:130:23), (s.267:142:3), (s.316:191:5),  
(s.362:231:4), (s.363:232:4), (s.370:235:2).

## **I**

‘Iyd: (s.121:6:17), (s.122:7:5), (s.131:15:6), (s.133:17:3), (s.153:31:6), (s.160:36:12),  
(s.166:42:7), (s.186:61:3), (s.191:67:6), (s.194:69:13), (s.195:70:4), (s.204:80:1),  
(s.212:89:3), (s.220:95:25), (s.255:130:13), (s.260:135:3), (s.263:138:3),  
(s.267:142:2), (s.315:190:10), (s.335:209:1), (s.341:216:5), (s.343:218:4),  
(s.358:228:7), (s.359:229:6), (s.374:237:3).



## İ

İbrâhim: (s.157:34:7).

İhlâs: (s.126:10:14), (s.385:245:3), (s.385:246:4).

İlâh, İlâhî: (s.117:3:7), (s.118:3:15), (s.119:4:5), (s.119:5:1), (s.143:26:2), (s.144:27:3), (s.156:34:1), (s.163:40:1), (s.169:45:3), (s.201:76:2), (s.203:79:1), (s.210:87:2), (s.226:101:5), (s.235:111:1), (s.251:127:3), (s.252:128:1), (s.258:133:3), (s.267:142:7), (s.272:149:1), (s.272:149:2), (s.272:149:3), (s.272:149:4), (s.273:149:5), (s.279:157:1), (s.279:157:2), (s.279:157:3), (s.280:157:4), (s.280:157:5), (s.280:157:6), (s.280:157:7), (s.280:157:8), (s.280:157:9), (s.284:160:3), (s.294:170:1), (s.299:176:8), (s.303:179:11), (s.328:204:1), (s.331:205:1), (s.338:211:9), (s.338:212:1), (s.338:212:2), (s.338:212:3), (s.338:212:4), (s.339:212:5), (s.346:220:1), (s.346:220:2), (s.346:220:3), (s.346:220:4), (s.347:220:5), (s.347:220:6), (s.347:220:7), (s.351:225:1), (s.377:239:1), (s.377:239:2), (s.377:239:3), (s.377:239:4), (s.377:239:5), (s.387:248:2).

İlm: (s.123:8:4), (s.123:8:7), (s.124:9:7), (s.125:9:11), (s.129:13:3), (s.135:20:2), (s.149:29:16), (s.155:33:3), (s.156:33:10), (s.163:39:4), (s.165:41:1), (s.165:41:9), (s.172:48:5), (s.176:50:24), (s.176:50:28), (s.176:51:1), (s.177:52:3), (s.178:53:8), (s.181:56:4), (s.184:59:3), (s.191:67:1), (s.195:70:3), (s.195:70:13), (s.219:95:6), (s.228:102:22), (s.230:104:8), (s.237:113:3), (s.242:118:1), (s.246:122:8), (s.247:123:3), (s.249:125:4), (s.275:152:1), (s.276:154:1), (s.278:155:11), (s.279:156:8), (s.281:158:6), (s.284:160:5), (s.284:160:6), (s.287:162:6), (s.287:162:7), (s.288:163:7), (s.288:164:4), (s.291:167:2), (s.299:176:2), (s.302:178:9), (s.303:180:2), (s.311:186:11), (s.316:191:3), (s.319:195:10), (s.320:196:3), (s.327:203:3), (s.331:204:19), (s.338:211:8), (s.345:218:19), (s.350:224:2), (s.357:228:4), (s.357:228:5), (s.366:232:16), (s.383:243:7), (s.385:245:2), (s.388:249:4), (s.388:250:2).

İmân: (s.177:51:5), (s.181:56:7), (s.191:67:7), (s.229:103:1), (s.243:119:2), (s.384:244:6), (s.250:125:7), (s.256:130:22), (s.281:158:3), (s.283:160:1),

(s.286:162:1), (s.292:168:9), (s.301:177:9), (s.309:184:12), (s.320:197:3),  
(s.322:198:7), (s.337:210:4), (s.339:213:6), (s.364:232:5), (s.389:251:2).

Īnsân: (s.126:10:10), (s.130:14:14), (s.130:14:15), (s.133:17:2), (s.135:19:4),  
(s.137:21:2), (s.138:21:11), (s.140:23:2), (s.145:28:2), (s.159:36:8), (s.161:37:7),  
(s.161:38:1), (s.162:38:2), (s.162:38:4), (s.163:39:9), (s.179:54:6), (s.189:65:1),  
(s.194:69:7), (s.196:71:4), (s.199:74:3), (s.200:75:7), (s.201:76:4), (s.204:80:3),  
(s.210:86:6), (s.220:95:21), (s.229:103:5), (s.229:104:1), (s.230:105:2),  
(s.230:105:3), (s.231:106:2), (s.236:111:12), (s.239:114:3), (s.240:115:5),  
(s.241:116:6), (s.254:130:2), (s.263:138:2), (s.265:141:3), (s.266:141:6),  
(s.284:160:4), (s.284:160:10), (s.287:162:4), (s.288:164:7), (s.292:168:2),  
(s.298:175:8), (s.301:177:10), (s.306:182:8), (s.309:184:9), (s.320:197:3),  
(s.327:203:1), (s.330:204:17), (s.359:229:3), (s.364:232:7), (s.374:237:5),  
(s.385:245:2), (s.386:246:12).

‘Īrfân: (s.116:2:10), (s.119:5:1), (s.123:8:7), (s.124:9:7), (s.125:10:3), (s.127:11:4),  
(s.129:13:4), (s.133:16:10), (s.133:17:7), (s.135:20:4), (s.137:21:4), (s.141:24:1),  
(s.142:24:3), (s.142:24:4), (s.142:24:5), (s.142:24:8), (s.142:25:1), (s.145:28:5),  
(s.155:33:3), (s.156:33:10), (s.159:36:11), (s.160:36:12), (s.161:37:1), (s.162:39:2),  
(s.165:41:5), (s.165:41:9), (s.169:45:1), (s.172:48:4), (s.177:51:2), (s.178:53:8),  
(s.181:56:4), (s.182:57:4), (s.189:65:4), (s.191:67:1), (s.192:67:11), (s.192:67:16),  
(s.192:68:1), (s.193:69:3), (s.193:69:4), (s.195:70:2), (s.195:70:3), (s.196:71:8),  
(s.196:71:9), (s.199:74:3), (s.202:77:7), (s.204:80:3), (s.204:80:8), (s.204:80:9),  
(s.210:86:6), (s.217:94:5), (s.225:100:5), (s.226:101:2), (s.229:103:1), (s.230:104:8),  
(s.231:105:6), (s.232:107:7), (s.233:109:1), (s.235:111:6), (s.241:116:6),  
(s.243:119:1), (s.247:123:3), (s.251:127:6), (s.253:130:1), (s.256:131:3),  
(s.259:134:1), (s.265:141:1), (s.271:147:5), (s.273:149:5), (s.278:155:11),  
(s.278:156:2), (s.279:156:13), (s.282:158:7), (s.284:160:5), (s.286:161:10),  
(s.288:164:4), (s.291:167:6), (s.291:168:1), (s.292:168:11), (s.294:169:4),  
(s.294:169:7), (s.295:170:4), (s.298:175:5), (s.301:177:10), (s.301:178:2),  
(s.302:179:3), (s.304:180:5), (s.309:184:8), (s.313:189:2), (s.316:191:3),  
(s.320:196:3), (s.320:197:1), (s.322:198:2), (s.322:198:7), (s.326:202:4),

(s.327:203:2), (s.330:204:17), (s.337:210:7), (s.338:211:10), (s.345:218:18),  
(s.350:224:1), (s.350:224:2), (s.351:225:4), (s.352:226:1:2), (s.353:226:3:2),  
(s.364:232:7), (s.365:232:10), (s.366:232:16), (s.368:234:1), (s.373:237:1),  
(s.385:245:2), (s.388:250:6), (s.390:254:2).

İsâ: (s.158:36:4), (s.170:46:3), (s.179:54:4), (s.216:93:8), (s.221:96:10),  
(s.232:107:8), (s.241:116:7), (s.244:120:5), (s.257:132:3), (s.262:137:1),  
(s.263:138:4), (s.266:141:8), (s.303:179:9), (s.320:196:4), (s.341:216:2),  
(s.364:232:5),(s.371:235:5).

İskender: (s.170:46:6), (s.358:228:9).

İslâm: (s.309:184:12).

İsmail: (s.260:135:3), (s.284:160:9), (s.297:173:6).

## **K**

Kâ'be: (s.123:8:11), (s.133:17:3), (s.136:20:11), (s.142:24:6), (s.152:30:7),  
(s.154:32:8), (s.157:34:10), (s.158:36:2), (s.166:42:7), (s.186:61:4), (s.191:67:6),  
(s.194:69:13), (s.195:70:4), (s.219:95:11), (s.222:96:12), (s.233:108:2),  
(s.255:130:20), (s.260:135:5), (s.284:160:9), (s.285:161:1), (s.287:163:3),  
(s.303:179:9), (s.330:204:12), (s.341:216:5), (s.343:217:10), (s.358:228:7),  
(s.365:232:14), (s.371:235:5), (s.384:244:5).

Kâmet: (s.203:78:4), (s.221:96:7), (s.340:214:7).

Kemâl: (s.115:1:7), (s.121:6:22), (s.127:11:3), (s.129:14:1), (s.130:14:11),  
(s.140:23:2), (s.141:23:6), (s.154:32:6), (s.156:34:2), (s.160:36:13), (s.169:45:5),  
(s.182:57:1), (s.196:71:8), (s.201:76:7), (s.206:82:3), (s.219:95:14), (s.226:102:1),  
v(s.228:102:13), (s.237:113:3), (s.246:122:7), (s.253:128:12), (s.254:130:5),  
(s.278:155:7), (s.278:155:9), (s.294:169:5), (s.295:170:7), (s.299:176:2),  
(s.317:193:2), (s.330:204:15), (s.336:210:3), (s.338:211:8), (s.346:219:7),  
(s.352:226:1:4), (s.353:226:2:4), (s.355:226:5:4), (s.355:226:5:5), (s.359:229:6),  
(s.359:229:7), (s.370:235:3), (s.375:238:2), (s.383:243:7).

Kevser: (s.135:20:4), (s.140:22:10), (s.158:36:5), (s.166:42:6), (s.186:61:5),  
(s.221:96:5), (s.222:96:12), (s.248:124:9), (s.252:128:6), (s.267:142:5),  
(s.321:197:6), (s.367:233:4), (s.375:238:3).

Kıble: (s.130:14:15), (s.158:36:2), (s.219:95:11), (s.335:208:6), (s.339:214:1), (s.357:228:2), (s.384:244:3).

Kıyâmet: (s.120:6:3), (s.120:6:5), (s.137:20:20), (s.150:29:24), (s.211:87:7), (s.287:162:8), (s.214:91:1), (s.312:188:2), (s.314:190:3), (s.359:229:4), (s.359:229:7), (s.214:91:1), (s.232:108:1).

Kul: (s.115:1:9), (s.118:4:1), (s.118:4:2), (s.118:4:3), (s.119:4:4), (s.119:4:5), (s.119:4:6), (s.128:12:7), (s.135:20:5), (s.139:22:2), (s.139:22:5), (s.149:29:18), (s.156:34:1), (s.156:34:5), (s.162:38:4), (s.167:43:7), (s.167:43:9), (s.205:81:1), (s.210:86:5), (s.218:94:11), (s.222:97:1), (s.236:112:1), (s.243:119:5), (s.255:130:16), (s.272:149:1), (s.272:149:2), (s.272:149:3), (s.272:149:4), (s.273:149:5), (s.279:157:1), (s.279:157:2), (s.279:157:3), (s.280:157:4), (s.280:157:5), (s.280:157:6), (s.280:157:7), (s.280:157:8), (s.280:157:9), (s.282:159:1), (s.282:159:2), (s.282:159:3), (s.283:159:4), (s.283:159:5), (s.283:159:6), (s.283:159:7), (s.283:159:8), (s.283:159:9), (s.289:165:5), (s.295:170:2), (s.307:183:5), (s.311:186:11), (s.318:194:7), (s.321:197:4), (s.328:204:2), (s.331:204:22), (s.331:205:1), (s.336:210:1), (s.346:220:3), (s.346:220:4), (s.347:220:7), (s.361:230:4), (s.377:239:1), (s.377:239:2), (s.377:239:3), (s.377:239:4), (s.377:239:5).

Kur'ân: (s.118:4:3), (s.133:16:10), (s.143:25:6), (s.145:28:9), (s.146:28:16), (s.156:33:11), (s.159:36:8), (s.161:37:2), (s.162:38:5), (s.163:39:3), (s.172:48:5), (s.176:51:1), (s.181:56:6), (s.189:65:7), (s.190:66:7), (s.191:67:8), (s.193:68:6), (s.218:95:1), (s.218:95:4), (s.219:95:9), (s.231:105:7), (s.246:122:4), (s.255:130:21), (s.256:131:4), (s.258:133:5), (s.282:158:7), (s.284:160:2), (s.287:162:2), (s.295:170:5), (s.309:184:7), (s.316:191:4), (s.327:203:3), (s.337:210:6), (s.338:211:8), (s.353:226:2:3), (s.363:232:3), (s.385:245:2), (s.386:246:12).

Kurbân: (s.121:6:17), (s.131:15:6), (s.137:21:1), (s.153:31:6), (s.166:42:7), (s.181:56:2), (s.186:61:3), (s.191:67:6), (s.194:69:13), (s.195:70:4), (s.204:80:1), (s.212:89:3), (s.220:95:25), (s.226:101:3), (s.235:111:1), (s.236:111:13), (s.260:135:3), (s.263:138:3), (s.284:160:9), (s.291:168:1), (s.292:168:2), (s.297:173:6), (s.315:190:10), (s.327:203:9), (s.335:209:1), (s.341:216:5), (s.352:225:8), (s.358:228:7), (s.360:230:3), (s.367:233:4), (s.374:237:3).

## L

Leb: (s.157:35:2), (s.166:42:2), (s.186:61:5), (s.206:82:5), (s.216:93:7), (s.218:95:3), (s.221:96:5), (s.248:124:8), (s.252:128:6), (s.260:135:6), (s.270:146:6), (s.276:153:4), (s.303:180:3), (s.355:226:5:8), (s.370:235:3), (s.376:238:6), (s.383:244:1).

Levlâk: (s.121:6:19), (s.139:22:7), (s.141:23:6), (s.190:66:4), (s.192:68:3), (s.234:110:4), (s.248:124:7), (s.308:184:6), (s.353:226:2:1).

Lutf: (s.115:1:7), (s.118:4:2), (s.120:6:4), (s.122:7:8), (s.128:12:1), (s.134:18:8), (s.134:19:3), (s.150:29:26), (s.156:34:6), (s.158:35:9), (s.160:36:16), (s.167:43:9), (s.180:54:7), (s.184:58:3), (s.187:63:3), (s.203:78:5), (s.203:79:1), (s.204:80:1), (s.220:95:20), (s.235:111:7), (s.236:112:3), (s.237:113:2), (s.239:114:8), (s.246:122:8), (s.248:124:6), (s.252:128:10), (s.253:128:14), (s.256:130:22), (s.278:156:2), (s.279:157:3), (s.281:158:4), (s.288:164:1), (s.294:169:4), (s.294:170:1), (s.303:180:4), (s.304:181:3), (s.304:181:6), (s.308:183:11), (s.309:184:10), (s.314:189:9), (s.324:199:6), (s.325:200:5), (s.325:201:3), (s.328:204:1), (s.332:205:4), (s.333:206:4), (s.336:210:1), (s.338:212:3), (s.346:220:2), (s.348:221:12), (s.351:225:5), (s.353:226:3:7), (s.366:232:15), (s.370:235:2), (s.375:238:1), (s.377:239:1), (s.377:239:2), (s.377:239:3), (s.377:239:4), (s.377:239:5), (s.384:244:5), (s.386:247:3).

## M

Mahmûd: (s.238:113:9), (s.295:170:6), (s.353:226:3:4), (s.365:232:13), (s.370:235:4).

Ma'rifet: (s.189:65:4), (s.196:71:8), (s.264:140:4), (s.368:234:1).

Mâ-sivâ: (s.119:4:4), (s.119:5:1), (s.125:10:4), (s.129:13:6), (s.132:16:3), (s.144:27:3), (s.145:28:7), (s.151:29:29), (s.152:30:2), (s.152:30:4), (s.153:31:2), (s.158:36:3), (s.165:41:4), (s.168:44:6), (s.178:53:3), (s.179:54:4), (s.186:62:4), (s.190:66:8), (s.202:77:2), (s.210:86:4), (s.212:88:11), (s.215:92:1), (s.218:94:13), (s.223:98:6), (s.232:107:3), (s.252:128:1), (s.279:156:9), (s.280:157:6), (s.282:158:9), (s.287:163:1), (s.289:165:1), (s.291:167:4), (s.296:172:4), (s.300:176:12), (s.310:185:2), (s.311:186:5), (s.311:186:7), (s.313:188:4), (s.316:191:6), (s.317:192:3), (s.318:194:3), (s.319:195:1), (s.323:198:8),

(s.324:199:8), (s.329:204:5), (s.329:204:7), (s.332:205:6), (s.336:209:6),  
(s.336:209:8), (s.341:215:8), (s.349:223:3), (s.374:237:3), (s.389:251:6), (s.119:4:4).

Melek: (s.116:2:4), (s.154:32:3), (s.164:40:3), (s.170:46:5), (s.170:46:9),  
(s.254:130:8).

Merhâmet: (s.370:235:2).

Mevlâ: (s.115:1:1), (s.115:1:2), (s.115:1:3), (s.115:1:4), (s.115:1:5), (s.115:1:6),  
(s.115:1:7), (s.115:1:8), (s.115:1:9), (s.116:2:1), (s.116:2:2), (s.116:2:3), (s.116:2:4),  
(s.116:2:5), (s.116:2:6), (s.116:2:7), (s.116:2:8), (s.116:2:9), (s.116:2:10),  
(s.116:2:11), (s.174:50:1), (s.176:50:23), (s.207:83:4), (s.223:98:1), (s.225:100:7),  
(s.226:102:1), (s.244:120:1), (s.249:124:12), (s.253:129:2), (s.271:147:7),  
(s.299:176:5), (s.318:194:2), (s.340:215:4), (s.342:217:5), (s.345:219:4),  
(s.361:230:5), (s.368:234:1), (s.368:234:2), (s.368:234:3), (s.369:234:4),  
(s.369:234:5), (s.378:240:1), (s.378:240:2), (s.378:240:3), (s.379:240:4),  
(s.379:240:5), (s.379:241:1), (s.390:254:7).

Mısır: (s.172:48:10), (s.239:114:5), (s.266:141:9), (s.285:160:14), (s.309:184:17),  
(s.310:185:7), (s.327:203:4), (s.388:250:6).

Mihrâb: (s.130:14:15), (s.186:61:4), (s.217:93:11), (s.260:135:5), (s.343:217:10),  
(s.343:217:11), (s.344:218:12), (s.384:244:3).

Muhammed: (s.120:6:1), (s.120:6:2), (s.120:6:3), (s.120:6:4), (s.120:6:5),  
(s.120:6:6), (s.120:6:7), (s.120:6:8), (s.120:6:9), (s.121:6:11), (s.121:6:12),  
(s.121:6:13), (s.121:6:14), (s.121:6:15), (s.121:6:16), (s.121:6:17), (s.121:6:18),  
(s.121:6:19), (s.121:6:20), (s.121:6:21), (s.121:6:22), (s.122:6:23), (s.122:6:24),  
(s.127:11:6), (s.127:11:6), (s.150:29:26), (s.153:32:1), (s.154:32:2), (s.154:32:3),  
(s.154:32:4), (s.154:32:5), (s.154:32:6), (s.154:32:7), (s.154:32:8), (s.155:32:9),  
(s.220:95:19), (s.307:183:9), (s.353:226:3:4), (s.367:233:4), (s.370:235:4),  
(s.376:238:9).

Mûsâ: (s.118:4:2), (s.132:16:8), (s.136:20:16), (s.160:36:15), (s.168:44:5),  
(s.216:93:7), (s.232:107:8), (s.233:108:3), (s.290:167:1), (s.341:216:3),  
(s.371:235:5).

Mustafa: (s.120:6:1), (s.120:6:2), (s.120:6:3), (s.120:6:4), (s.120:6:5), (s.120:6:6), (s.120:6:7), (s.120:6:8), (s.120:6:9), (s.121:6:10), (s.121:6:11), (s.121:6:12), (s.121:6:13), (s.121:6:14), (s.121:6:15), (s.121:6:16), (s.121:6:17), (s.121:6:18), (s.121:6:19), (s.121:6:20), (s.121:6:21), (s.121:6:22), (s.122:6:23), (s.122:6:24), (s.122:7:1), (s.123:8:2), (s.127:11:6), (s.157:34:10), (s.163:39:4), (s.173:49:6), (s.175:50:19), (s.191:67:7), (s.202:77:6), (s.234:110:4), (s.257:131:9), (s.278:156:7), (s.285:160:17), (s.294:169:3), (s.307:183:9), (s.312:187:2), (s.334:207:3), (s.347:220:5), (s.353:226:3:4), (s.356:228:1), (s.357:228:2), (s.357:228:3), (s.357:228:4), (s.357:228:5), (s.357:228:6), (s.358:228:7), (s.358:228:8), (s.358:228:9), (s.370:235:4), (s.371:235:6), (s.384:244:7).

Mürşid: (s.158:36:5), (s.167:43:7), (s.172:48:7), (s.194:69:11), (s.200:75:4), (s.234:110:3), (s.243:119:2), (s.253:128:14), (s.265:140:6), (s.267:141:11), (s.284:160:4), (s.297:174:2), (s.311:186:10), (s.312:187:6), (s.324:199:9), (s.341:216:1), (s.354:226:3:9), (s.357:228:6), (s.365:232:14), (s.373:237:1)

## N

Namâz: (s.157:35:3), (s.255:130:21), (s.344:218:12), (s.344:218:13), (s.384:244:5).

Nâmûs: (s.152:30:6), (s.214:90:6), (s.214:91:2), (s.269:144:6), (s.372:235:8).

Nefs: (s.119:4:4), (s.120:6:6), (s.128:12:5), (s.131:15:2), (s.146:29:1), (s.146:29:2), (s.148:29:12), (s.155:33:5), (s.160:36:14), (s.167:43:7), (s.168:44:2), (s.173:49:4), (s.180:55:2), (s.210:86:2), (s.217:94:1), (s.223:98:2), (s.223:98:3), (s.223:98:5), (s.231:106:1), (s.231:106:2), (s.237:112:10), (s.239:115:1), (s.240:115:3), (s.241:117:1), (s.241:117:2), (s.241:117:3), (s.241:117:4), (s.242:117:5), (s.242:117:6), (s.242:117:7), (s.243:119:10), (s.245:120:9), (s.245:121:2), (s.245:121:3), (s.250:126:2), (s.252:128:3), (s.253:129:1), (s.253:129:2), (s.253:129:3), (s.253:129:4), (s.253:129:5), (s.253:129:6), (s.257:132:5), (s.262:137:5), (s.263:138:4), (s.281:158:2), (s.281:158:3), (s.281:158:5), (s.282:158:9), (s.283:159:7), (s.285:160:15), (s.289:165:1), (s.294:170:1), (s.295:170:2), (s.312:187:1), (s.312:187:2), (s.318:194:1), (s.318:194:4), (s.321:197:5), (s.329:204:5), (s.334:207:6), (s.337:211:5), (s.339:213:1), (s.340:215:4), (s.341:216:2), (s.341:216:4), (s.342:216:6), (s.345:219:1),

(s.345:219:4), (s.347:220:5), (s.350:223:6), (s.357:228:6), (s.364:232:6),  
(s.378:240:2), (s.386:246:7), (s.386:246:12), (s.387:248:2).

Nemrûd: (s.157:34:7).

Nuh: (s.141:23:5), (s.274:151:5), (s.388:250:5).

Nûr: (s.116:2:6), (s.117:3:7), (s.120:6:1), (s.122:7:2), (s.123:8:2), (s.123:8:8),  
(s.124:9:6), (s.126:10:15), (s.127:11:6), (s.130:14:12), (s.132:16:4), (s.141:23:5),  
(s.146:28:17), (s.151:29:32), (s.151:29:33), (s.152:30:3), (s.153:32:1), (s.155:33:4),  
(s.158:36:2), (s.159:36:9), (s.164:40:4), (s.165:41:3), (s.165:41:6), (s.166:42:6),  
(s.168:44:5), (s.173:49:2), (s.174:50:3), (s.177:52:2), (s.180:55:1), (s.183:57:17),  
(s.194:69:7), (s.195:70:5), (s.199:74:3), (s.200:75:7), (s.202:77:9), (s.216:93:4),  
(s.217:93:10), (s.224:99:5), (s.225:100:6), (s.228:102:21), (s.233:108:3),  
(s.236:112:2), (s.236:112:4), (s.237:113:4), (s.239:114:10), (s.240:116:4),  
(s.244:120:3), (s.245:121:3), (s.245:121:7), (s.247:123:4), (s.248:124:6),  
(s.249:125:5), (s.250:125:6), (s.256:130:24), (s.256:131:6), (s.271:147:2),  
(s.272:149:4), (s.275:152:7), (s.277:154:7), (s.277:154:9), (s.278:156:6),  
(s.278:156:7), (s.284:160:12), (s.291:167:6), (s.294:169:4), (s.294:169:6),  
(s.295:170:7), (s.297:174:2), (s.298:175:6), (s.300:176:12), (s.302:179:4),  
(s.304:181:3), (s.308:184:4), (s.311:186:12), (s.317:193:1), (s.318:193:6),  
(s.319:194:8), (s.326:202:2), (s.330:204:13), (s.333:206:5), (s.337:211:2),  
(s.341:215:5), (s.352:226:1:6), (s.353:226:3:3), (s.353:226:3:4), (s.353:226:3:5),  
(s.356:228:1), (s.357:228:4), (s.366:232:17), (s.367:233:4), (s.370:235:4),  
(s.372:235:9), (s.375:238:1), (s.376:238:6), (s.377:239:2), (s.379:241:1),  
(s.382:243:5), (s.383:243:8), (s.385:245:2), (s.386:246:7), (s.387:248:2),  
(s.387:248:4).

## **R**

Rab: (s.128:12:1), (s.128:12:2), (s.128:12:3), (s.128:12:4), (s.128:12:5),  
(s.128:12:6), (s.128:12:7), (s.131:15:1), (s.131:15:2), (s.131:15:3), (s.131:15:4),  
(s.131:15:5), (s.131:15:6), (s.132:15:7), (s.133:17:1), (s.133:17:2), (s.133:17:3),  
(s.133:17:4), (s.133:17:5), (s.133:17:6), (s.133:17:7), (s.133:17:8), (s.134:18:1),  
(s.134:18:2), (s.134:18:3), (s.134:18:4), (s.134:18:5), (s.134:18:6), (s.134:18:7),



(s.134:18:8), (s.134:19:1), (s.134:19:2), (s.134:19:3), (s.135:19:4), (s.135:19:5),  
(s.151:29:29), (s.155:33:5), (s.159:36:7), (s.192:67:14), (s.193:69:3), (s.196:71:1),  
(s.231:106:2), (s.239:115:1), (s.249:125:1), (s.249:125:2), (s.249:125:3),  
(s.249:125:4), (s.249:125:5), (s.250:125:6), (s.250:125:7), (s.250:125:8),  
(s.250:125:9), (s.252:128:8), (s.255:130:16), (s.287:163:3), (s.294:169:5),  
(s.318:194:5), (s.320:196:3), (s.321:198:1), (s.322:198:2), (s.322:198:3),  
(s.322:198:4), (s.322:198:5), (s.322:198:6), (s.322:198:7), (s.323:198:8),  
(s.323:198:9), (s.323:199:1), (s.323:199:2), (s.323:199:3), (s.323:199:4),  
(s.324:199:5), (s.324:199:6), (s.324:199:7), (s.324:199:8), (s.324:199:9),  
(s.338:211:9), (s.350:223:6), (s.353:226:2:1), (s.375:238:1), (s.378:240:1).

Rahmet: (s.117:3:2), (s.121:6:20), (s.128:12:7), (s.135:20:1), (s.135:20:5),  
(s.140:22:8), (s.163:39:7), (s.177:52:1), (s.192:67:15), (s.217:93:11), (s.231:106:4),  
(s.235:111:8), (s.249:125:2), (s.253:128:13), (s.254:130:11), (s.256:131:2),  
(s.266:141:7), (s.280:157:5), (s.294:169:5), (s.299:176:6), (s.303:179:12),  
(s.307:183:5), (s.307:183:6), (s.317:193:2), (s.318:194:4), (s.332:205:2),  
(s.347:220:6), (s.351:225:6), (s.352:226:1:10), (s.353:226:2:10), (s.354:226:3:10),  
(s.354:226:4:10), (s.355:226:5:10), (s.366:232:15), (s.370:235:4), (s.382:243:4).

Resûl: (s.121:6:20), (s.137:20:21), (s.138:22:1), (s.139:22:2), (s.139:22:3),  
(s.139:22:4), (s.139:22:5), (s.139:22:6), (s.139:22:7), (s.140:22:8), (s.140:22:9),  
(s.140:22:10), (s.140:22:11), (s.193:68:6), (s.349:223:2),

Rıdvân: (s.116:2:10), (s.152:30:5), (s.219:95:10), (s.221:96:7), (s.254:130:12).

Rind: (s.195:70:9), (s.197:72:6), (s.211:88:1), (s.230:105:1), (s.233:108:2),  
(s.311:186:6), (s.321:197:7), (s.321:197:10).

## **S**

Sır: (s.116:2:6), (s.117:3:6), (s.119:5:3), (s.123:8:1), (s.123:8:10), (s.124:9:3),  
(s.125:9:10), (s.125:9:11), (s.127:11:2), (s.127:11:4), (s.127:11:6), (s.129:13:7),  
(s.130:14:9), (s.130:14:17), (s.132:15:7), (s.137:21:4), (s.142:24:4), (s.142:24:6),  
(s.144:27:6), (s.145:28:3), (s.146:28:16), (s.149:29:20), (s.149:29:22), (s.150:29:23),  
(s.151:29:32), (s.155:33:8), (s.160:36:15), (s.161:37:2), (s.161:37:7), (s.162:38:6),

(s.162:38:7), (s.162:38:10), (s.162:39:2), (s.163:39:11), (s.165:41:5), (s.167:43:4),  
(s.167:43:8), (s.169:45:6), (s.171:47:5), (s.171:47:9), (s.172:48:3), (s.172:48:5),  
(s.175:50:11), (s.175:50:15), (s.175:50:16), (s.176:51:1), (s.177:51:5), (s.177:52:5),  
(s.178:53:1), (s.178:53:4), (s.179:54:4), (s.181:56:5), (s.183:57:14), (s.185:59:7),  
(s.186:61:7), (s.187:63:1), (s.189:65:3), (s.190:66:6), (s.191:67:8), (s.191:67:10),  
(s.193:68:8), (s.193:69:4), (s.194:69:7), (s.194:69:13), (s.195:70:5), (s.195:70:7),  
(s.195:70:13), (s.196:71:1), (s.196:71:6), (s.196:71:9), (s.196:71:10), (s.198:73:2),  
(s.198:73:8), (s.199:74:6), (s.199:74:7), (s.199:75:1), (s.200:75:7), (s.202:77:4),  
(s.204:79:4), (s.204:80:4), (s.210:86:7), (s.211:87:3), (s.211:87:9), (s.214:91:1),  
(s.216:93:9), (s.217:94:6), (s.219:95:7), (s.219:95:13), (s.219:95:16), (s.223:98:4),  
(s.225:100:4), (s.226:101:2), (s.226:101:4), (s.229:103:1), (s.230:104:2),  
(s.230:104:3), (s.231:105:5), (s.231:105:6), (s.232:107:4), (s.232:107:9),  
(s.235:111:1), (s.237:112:9), (s.237:112:10), (s.240:116:3), (s.241:116:9),  
(s.242:118:5), (s.243:119:7), (s.249:124:12), (s.251:127:4), (s.252:128:1),  
(s.253:130:1), (s.255:130:16), (s.255:130:17), (s.256:131:1), (s.256:131:4),  
(s.257:131:8), (s.258:133:5), (s.261:135:9), (s.262:138:1), (s.263:138:2),  
(s.264:140:4), (s.265:141:3), (s.266:141:8), (s.272:148:4), (s.278:155:10),  
(s.278:156:3), (s.281:158:5), (s.282:158:7), (s.284:160:2), (s.286:161:7),  
(s.287:162:7), (s.288:163:6), (s.288:163:7), (s.291:167:2), (s.291:167:3),  
(s.291:167:7), (s.292:168:9), (s.293:168:15), (s.294:169:7), (s.296:172:4),  
(s.298:175:2), (s.298:175:4), (s.299:176:6), (s.300:176:12), (s.300:177:2),  
(s.301:178:3), (s.303:179:7), (s.304:180:8), (s.306:183:2), (s.308:184:2),  
(s.309:184:15), (s.312:188:1), (s.313:188:5), (s.313:189:1), (s.313:189:2),  
(s.319:195:10), (s.322:198:6), (s.323:198:8), (s.323:199:3), (s.324:199:8),  
(s.328:204:3), (s.333:206:5), (s.334:207:10), (s.336:210:2), (s.337:210:4),  
(s.340:214:6), (s.340:215:1), (s.341:215:8), (s.342:216:6), (s.345:218:20),  
(s.345:219:4), (s.347:221:6), (s.350:223:6), (s.351:225:1), (s.352:226:1:8),  
(s.354:226:5:1), (s.357:228:2), (s.357:228:3), (s.357:228:5), (s.358:228:9),  
(s.360:230:3), (s.363:232:1), (s.363:232:4), (s.364:232:7), (s.365:232:12),  
(s.366:232:16), (s.367:233:2), (s.374:237:4), (s.375:238:1), (s.377:239:4),  
(s.382:243:2), (s.382:243:5), (s.382:243:6), (s.385:245:3), (s.387:248:1),

(s.387:248:2), (s.387:248:3), (s.387:248:4), (s.387:248:5), (s.388:250:3),  
(s.389:251:7), (s.390:254:2), (s.390:254:4), (s.390:254:5), (s.311:186:11).

Sırât: (s.120:6:7), (s.136:20:18), (s.240:116:3), (s.329:204:8).

Sûfî: (s.198:73:4), (s.204:80:7), (s.205:81:2), (s.215:91:10), (s.242:118:3),  
(s.279:156:12), (s.284:160:7), (s.337:210:7), (s.344:218:12), (s.350:224:4),  
(s.368:234:1), (s.389:253:1).

Sur: (s.216:93:8).

Sünnet: (s.127:11:8), (s.136:20:15), (s.139:22:3).

## **Ş**

Şefaat: (s.120:6:1), (s.135:20:5), (s.137:20:21), (s.138:22:1), (s.139:22:2),  
(s.139:22:3) (s.139:22:4), (s.139:22:5), (s.139:22:6), (s.139:22:7), (s.140:22:8),  
(s.140:22:9), (s.140:22:10), (s.140:22:11), (s.150:29:26), (s.153:32:1), (s.154:32:2),  
(s.154:32:3) , (s.154:32:4), (s.154:32:5), (s.154:32:6), (s.154:32:7), (s.154:32:8),  
(s.155:32:9), (s.247:124:3), (s.248:124:5), (s.249:124:11), (s.304:181:1),  
(s.305:182:1), (s.305:182:2), (s.306:182:8), (s.352:226:1:10), (s.353:226:2:7),  
(s.353:226:2:10), (s.354:226:3:10), (s.354:226:4:10), (s.355:226:5:10), (s.375:238:1).

Şer' : (s.120:6:7), (s.193:68:5), (s.319:195:9), (s.353:226:3:6).

Şeri'at: (s.154:32:8).

Şeytân: (s.142:24:4), (s.147:29:6), (s.154:32:3), (s.155:33:6), (s.167:43:10),  
(s.170:46:5), (s.189:65:2), (s.217:93:10), (s.231:106:4), (s.252:128:3), (s.257:132:5),  
(s.264:140:1), (s.285:160:15), (s.294:170:1), (s.343:217:11), (s.378:240:2).

## **T**

Takvâ: (s.138:21:7), (s.148:29:15), (s.152:30:8), (s.155:33:4), (s.156:33:11),  
(s.171:47:5), (s.175:50:15), (s.189:65:3), (s.191:67:1), (s.215:92:6), (s.224:100:1),  
(s.225:100:2), (s.225:100:3), (s.225:100:4), (s.225:100:5), (s.225:100:6),  
(s.225:100:7), (s.274:151:6), (s.295:170:6), (s.335:208:5), (s.345:219:6),  
(s.350:224:1), (s.362:231:4), (s.388:249:4).

Tarîk: (s.127:11:9), (s.137:21:2), (s.137:21:3), (s.165:41:1), (s.182:57:1), (s.182:57:2), (s.182:57:3), (s.182:57:4), (s.182:57:5), (s.182:57:6), (s.182:57:7), (s.182:57:8), (s.182:57:9), (s.182:57:10), (s.182:57:11), (s.183:57:12), (s.183:57:13), (s.183:57:14), (s.183:57:15), (s.183:57:16), (s.183:57:17), (s.185:60:4), (s.192:68:1), (s.194:70:1), (s.214:91:4), (s.234:110:3), (s.242:118:7), (s.244:120:5), (s.252:128:3), (s.280:157:8), (s.281:158:4), (s.289:165:3), (s.299:176:5), (s.319:195:9), (s.356:227:6), (s.358:228:9), (s.365:232:11).

Tarîkat: (s.119:5:2), (s.136:20:14), (s.139:22:3), (s.147:29:3), (s.154:32:8), (s.165:41:6), (s.224:99:4), (s.240:116:4), (s.264:140:4), (s.295:170:2), (s.367:233:2).

Tecellî: (s.116:2:1), (s.116:2:6), (s.117:3:10), (s.129:14:5), (s.132:16:4), (s.132:16:5), (s.149:29:20), (s.150:29:24), (s.174:50:6), (s.180:55:2), (s.184:59:1), (s.185:60:3), (s.207:83:2), (s.228:102:14), (s.233:108:3), (s.236:112:2), (s.252:128:4), (s.254:130:4), (s.254:130:6), (s.256:131:1), (s.260:135:7), (s.271:147:1), (s.271:147:2), (s.271:147:3), (s.271:147:4), (s.271:147:5), (s.271:147:6), (s.271:147:7), (s.275:152:7), (s.277:155:2), (s.278:156:2), (s.278:156:3), (s.281:158:4), (s.287:162:5), (s.292:168:8), (s.294:169:5), (s.294:169:6), (s.298:175:2), (s.301:177:8), (s.306:182:6), (s.318:193:6), (s.324:199:7), (s.330:204:13), (s.331:204:21), (s.331:205:1), (s.332:205:2), (s.332:205:3), (s.332:205:4), (s.332:205:5), (s.332:205:6), (s.332:205:7), (s.332:205:8), (s.333:205:9), (s.333:206:1), (s.333:206:2), (s.333:206:3), (s.333:206:4), (s.333:206:5), (s.337:211:5), (s.341:215:5), (s.344:218:10), (s.347:221:5), (s.354:226:5:1), (s.357:228:3), (s.363:232:3), (s.369:234:5), (s.379:241:1), (s.385:246:2), (s.387:248:2).

Tevhîd: (s.127:11:4), (s.132:16:5), (s.136:20:17), (s.145:28:1), (s.145:28:2), (s.145:28:3), (s.145:28:4), (s.145:28:5), (s.145:28:6), (s.145:28:7), (s.145:28:8), (s.145:28:9), (s.145:28:10), (s.145:28:11), (s.146:28:12), (s.146:28:13), (s.146:28:14), (s.146:28:15), (s.146:28:16), (s.146:28:17), (s.151:29:31), (s.156:33:10), (s.158:36:1), (s.158:36:4), (s.161:37:1), (s.161:38:1), (s.168:44:4), (s.169:45:1), (s.177:51:2), (s.178:53:8), (s.181:56:4), (s.183:57:14), (s.184:59:5), (s.184:59:6), (s.189:65:5), (s.192:68:1), (s.193:69:3), (s.193:69:4), (s.194:69:7), (s.195:70:2), (s.196:71:5), (s.197:72:5), (s.200:75:8), (s.201:76:7), (s.202:77:5), (s.204:80:3), (s.217:94:5), (s.217:94:6), (s.226:101:5), (s.229:103:1), (s.231:106:5), (s.232:107:7), (s.242:118:1), (s.242:118:2), (s.242:118:3), (s.242:118:4), (s.242:118:5), (s.242:118:6), (s.242:118:7), (s.243:119:5), (s.247:123:3),

(s.250:126:2), (s.251:127:3), (s.265:140:6), (s.265:141:1), (s.267:142:7),  
(s.278:155:9), (s.281:158:1), (s.282:158:7), (s.287:162:7), (s.288:164:6),  
(s.303:179:7), (s.304:180:5), (s.310:185:1), (s.310:185:2), (s.310:185:3),  
(s.310:185:4), (s.310:185:5), (s.310:185:6), (s.310:185:7), (s.310:185:8),  
(s.318:194:1), (s.318:194:2), (s.318:194:3), (s.318:194:4), (s.318:194:5),  
(s.318:194:6), (s.318:194:7), (s.319:194:8), (s.319:194:9), (s.319:195:8),  
(s.322:198:7), (s.329:204:9), (s.337:210:4), (s.339:213:2), (s.343:218:2),  
(s.345:219:1), (s.346:219:8), (s.350:223:5), (s.350:224:2), (s.363:232:2),  
(s.364:232:7), (s.373:237:1), (s.381:242:5), (s.385:245:4).

Tûbâ: (s.174:50:8), (s.186:61:5), (s.211:87:6), (s.221:96:7), (s.229:103:2),  
(s.256:130:23), (s.256:130:23), (s.368:234:3), (s.375:238:4), (s.166:42:7).

Tûr: (s.132:16:4), (s.132:16:8), (s.136:20:16), (s.160:36:15), (s.168:44:5),  
(s.180:55:2), (s.216:93:2), (s.216:93:7), (s.232:107:8), (s.233:108:3), (s.236:112:2),  
(s.244:120:3), (s.290:167:1), (s.310:185:5), (s.347:221:5).

## U

‘Ukbâ: (s.134:18:1), (s.138:21:10), (s.176:50:23), (s.188:64:4), (s.223:98:1),  
(s.229:103:4), (s.239:114:5), (s.268:143:3), (s.279:156:9), (s.319:195:3),  
(s.329:204:9), (s.336:209:8), (s.361:230:5), (s.365:232:10), (s.368:234:1),  
(s.379:241:1), (s.384:244:7), (s.389:251:5), (s.390:254:3).

## V

Vâ‘iz : (s.337:210:5), (s.341:215:6)

Varlık: (s.115:1:7), (s.130:14:10), (s.152:30:2), (s.158:36:4), (s.201:76:6),  
(s.203:78:2), (s.207:83:3), (s.222:97:5), (s.233:108:3), (s.235:111:10), (s.236:112:5),  
(s.240:115:8), (s.244:120:3), (s.252:128:5), (s.257:132:2), (s.272:149:2),  
(s.279:157:1), (s.288:164:6), (s.291:167:2), (s.294:169:6), (s.310:185:5),  
(s.312:187:3), (s.328:204:1), (s.334:207:8), (s.352:225:7), (s.352:226:1:6),  
(s.389:253:1).

Vasl: (s.115:1:2), (s.116:2:10), (s.119:4:5), (s.120:5:5), (s.121:6:14), (s.125:10:3),  
(s.136:20:13), (s.151:29:35), (s.155:32:9), (s.157:34:11), (s.158:35:9), (s.164:40:6),  
(s.166:42:7), (s.188:63:9), (s.191:67:3), (s.191:67:6), (s.226:101:9), (s.235:111:1),

(s.236:112:1), (s.237:112:7), (s.240:115:4), (s.246:122:1), (s.251:127:5),  
(s.270:145:9), (s.271:147:3), (s.272:149:2), (s.272:149:3), (s.273:150:8),  
(s.278:155:7), (s.279:157:2), (s.288:164:1), (s.295:170:7), (s.296:171:4),  
(s.297:173:6), (s.303:179:12), (s.304:181:1), (s.306:182:7), (s.311:186:13),  
(s.316:191:6), (s.319:195:1), (s.321:197:11), (s.328:203:15), (s.332:205:2),  
(s.333:206:2), (s.336:210:1), (s.338:212:3), (s.339:213:5), (s.347:221:6),  
(s.351:225:1), (s.352:225:8), (s.354:226:4:8), (s.355:226:5:7), (s.355:227:3),  
(s.358:228:7), (s.367:233:4), (s.374:237:4), (s.383:244:2).

Vefâ: (s.117:3:1), (s.122:7:8), (s.132:16:2), (s.152:30:9), (s.223:98:7), (s.246:122:3),  
(s.270:146:4), (s.275:152:8), (s.278:155:10), (s.285:160:16), (s.289:165:2),  
(s.353:226:2:5), (s.356:228:1), (s.357:228:2), (s.357:228:3), (s.357:228:4),  
(s.357:228:5), (s.357:228:6), (s.358:228:7), (s.358:228:8), (s.358:228:9),  
(s.358:229:2), (s.371:235:6), (s.372:235:8), (s.372:236:1), (s.388:249:4).

Velâyet: (s.126:10:9), (s.133:17:4), (s.148:29:12), (s.151:29:33), (s.165:41:6),  
(s.193:68:9), (s.195:70:8), (s.278:156:7).

## Y

Yâr: (s.127:11:8), (s.127:11:9), (s.128:12:1), (s.132:16:6), (s.133:17:1), (s.143:26:7),  
(s.143:26:8), (s.148:29:13), (s.150:29:26), (s.151:29:30), (s.152:30:1), (s.152:30:9),  
(s.153:31:1), (s.163:39:9), (s.164:40:11), (s.171:47:6), (s.173:48:13), (s.176:50:25),  
(s.179:54:3), (s.180:54:7), (s.180:55:1), (s.183:57:17), (s.185:61:1), (s.187:62:7),  
(s.193:68:8), (s.195:70:11), (s.203:78:3), (s.203:78:5), (s.204:80:2), (s.207:83:2),  
(s.209:85:3), (s.210:86:7), (s.211:87:7), (s.212:88:4), (s.212:89:3), (s.215:92:5),  
(s.218:94:10), (s.218:95:1), (s.222:97:5), (s.222:97:8), (s.225:100:5), (s.231:107:2),  
(s.233:108:4), (s.236:112:1), (s.240:115:4), (s.241:116:8), (s.242:118:6),  
(s.243:119:9), (s.245:121:1), (s.245:121:5), (s.250:126:1), (s.252:128:10),  
(s.257:131:11), (s.263:138:5), (s.265:140:7), (s.267:142:2), (s.268:143:2),  
(s.269:144:7), (s.269:145:4), (s.270:145:5), (s.273:150:8), (s.274:151:8),  
(s.276:153:2), (s.279:156:13), (s.284:160:8), (s.290:167:1), (s.291:167:4),  
(s.291:167:5), (s.292:168:11), (s.293:168:18), (s.296:171:5), (s.298:174:9),  
(s.309:184:14), (s.311:186:2), (s.312:188:2), (s.313:188:4), (s.313:189:4),  
(s.316:191:6), (s.318:193:9), (s.319:195:2), (s.321:197:5), (s.322:198:3),

(s.324:200:1), (s.324:200:2), (s.326:202:3), (s.334:207:9), (s.335:208:2),  
(s.335:209:1), (s.336:209:7), (s.336:209:9), (s.341:215:7), (s.343:217:8),  
(s.344:218:8), (s.344:218:9), (s.345:219:2), (s.345:219:3), (s.347:221:1),  
(s.348:221:8), (s.348:221:13), (s.349:223:1), (s.349:223:2), (s.349:223:3),  
(s.349:223:4), (s.350:223:5), (s.350:223:6), (s.350:223:7), (s.354:226:4:4),  
(s.355:227:3), (s.356:228:1), (s.357:228:2), (s.357:228:3), (s.357:228:4),  
(s.357:228:5), (s.357:228:6), (s.358:228:7), (s.358:228:8), (s.358:228:9),  
(s.361:231:1), (s.362:231:2), (s.362:231:3), (s.362:231:4), (s.364:232:9),  
(s.367:233:3), (s.368:234:2), (s.369:234:4), (s.369:235:1), (s.370:235:3),  
(s.372:236:1), (s.374:237:2), (s.374:237:3), (s.374:237:4), (s.377:239:5),  
(s.380:242:1), (s.381:242:3), (s.381:242:5), (s.383:244:1), (s.384:244:4),  
(s.385:245:1), (s.385:245:3), (s.387:248:1), (s.387:249:1), (s.388:250:9),  
(s.389:252:2), (s.390:253:4).

## Z

Zâhid: (s.125:10:1), (s.125:10:2), (s.125:10:3), (s.125:10:4), (s.126:10:5),  
(s.126:10:6), (s.126:10:7), (s.126:10:8), (s.126:10:9), (s.126:10:10), (s.126:10:11),  
(s.126:10:12), (s.126:10:13), (s.126:10:14), (s.126:10:15), (s.128:13:2), (s.155:33:1),  
(s.158:36:3), (s.162:38:4), (s.170:46:6), (s.173:49:1), (s.175:50:15), (s.176:50:25),  
(s.179:54:4), (s.181:56:7), (s.185:60:1), (s.186:62:2), (s.188:64:4), (s.189:65:3),  
(s.190:66:3), (s.191:67:6), (s.192:67:16), (s.193:69:1), (s.195:70:8), (s.197:72:2),  
(s.202:77:1), (s.204:80:6), (s.209:84:7), (s.211:87:7), (s.214:91:1), (s.215:92:5),  
(s.220:95:21), (s.222:96:12), (s.230:104:8), (s.233:109:1), (s.239:114:9),  
(s.243:119:1), (s.246:122:9), (s.246:122:10), (s.247:123:1), (s.257:131:9),  
(s.261:136:2), (s.265:141:1), (s.266:141:7), (s.267:142:8), (s.268:143:4),  
(s.272:148:7), (s.278:156:5), (s.285:160:13), (s.287:163:3), (s.288:163:6),  
(s.290:166:5), (s.291:167:5), (s.291:167:7), (s.292:168:9), (s.293:168:15),  
(s.313:188:4), (s.319:195:5), (s.321:197:8), (s.334:207:1), (s.334:207:2),  
(s.334:207:3), (s.334:207:4), (s.334:207:5), (s.334:207:6), (s.334:207:7),  
(s.334:207:8), (s.334:207:9), (s.334:207:10), (s.335:208:5), (s.336:209:6),  
(s.340:215:1), (s.341:215:7), (s.342:217:6), (s.344:218:13), (s.345:218:22),  
(s.345:219:2), (s.345:219:5), (s.346:219:7), (s.348:221:13), (s.354:226:4:5),  
(s.361:230:5), (s.362:231:2), (s.365:232:14), (s.367:233:4), (s.368:234:1),

(s.368:234:3), (s.371:235:5), (s.372:235:8), (s.372:235:9), (s.380:242:1),  
(s.381:242:2), (s.381:242:3), (s.383:244:2), (s.385:245:3), (s.388:249:4),  
(s.389:252:4), (s.390:254:6).

Zekât: (s.136:20:17), (s.222:97:7), (s.338:212:1).

Zenâhdân: (s.220:95:17), (s.222:97:6), (s.376:238:8).

Zühd: (s.138:21:7), (s.148:29:15), (s.152:30:8), (s.171:47:5), (s.189:65:3),  
(s.191:67:1), (s.215:92:5), (s.215:92:6), (s.224:100:1), (s.225:100:2), (s.225:100:3),  
(s.225:100:4), (s.225:100:5), (s.225:100:6), (s.225:100:7), (s.239:114:9),  
(s.243:119:1), (s.274:151:6), (s.290:166:5), (s.295:170:6), (s.316:191:3),  
(s.334:207:2), (s.334:207:5), (s.335:208:5), (s.362:231:4), (s.368:234:1),  
(s.380:242:1), (s.381:242:2).



## KAYNAKÇA

Altuntaş, İsmail Hakkı. *Fatih Sertürbedârî Tirnovalı Kutbu'l-Ârifin, Gavsu'l Vâsilîn Mürşid-i Kâmil Ahmed Amîş Efendi*, İstanbul, 2012.

Ayşe Farsakoğlu; *Hâce Muhammed Luţfî Efendi'nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*, Akçağ, Ank. 2010.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

Çakan, İsmail L. ve Mehmed Solmaz. *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Yeni Şafak, İstanbul, 2008.

Çantay, Balıkesir'li Hasan Basri. *Kur'ân- Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Cilt: I,II, III, İstanbul, 1973.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2008.

Diyanet İşleri Başkanlığı; *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

Ergül, Âdem. *Kur'an ve Sünnet'te Kalbî Hayat*, Altınoluk, İstanbul, 2000.

Onay, Ahmet Talât. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Akçağ, Ankara, 2000.

Özdamar, Mustafa. *Âl-i Aba Ehl-i Beyt ve Âl-i Resûl Aleyhisselâm*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul, 2010.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.

Sarı, Mehmet. *Askerî Muhammed Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divânının Tenkitli Metni*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007.

Sefercioğlu, M. Nejat. *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

Tatçı, Mustafa. *Denizlili Mehmed Emîn Efendi Nereden Gelip Nereye Gidiyor İnsan Hakikatten Bir Bahis veya Teşrih-i Hak*, İstanbul, 2012.

Topaloğlu, Bekir ve Hayreddin Karaman; *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, Yılmaz Ofset, İstanbul, 1969.

Türk Dil Kurumu; *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Türk Diyanet Vakfı; *Şeyhülislâm İbn Kemâl*, Komisyon, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1986.

Türkiye Diyanet Vakfı; *İlmihal I*, Divantaş, Ankara, 1998.

Türkiye Diyanet Vakfı; *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Haz: Hayrettin Karaman vd., Ankara, 2006.

Türkiye Gazetesi; *Peygamberler Târihi Ansiklopedisi*, Cilt: I, II, İstanbul, bilinmeyen tarih.

Üstüner, Kaplan. *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007.

Yahya, Harun. *Peygamberimiz (sav)'in Mucizeleri*, Araştırma Yayıncılık, İstanbul, bilinmeyen tarih.

Yardım, Ali. *Peygamberimiz'in Şemâli*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1998.

Yavuz, Yusuf Şevki. *Ehl-i Beyt, İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Cilt: 1.

Yazıcı, Seyfettin. *Temel Dinî Bilgiler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

Yılmaz, H. Kâmil. *İslâm Tasavvufu*, Altınoluk, İstanbul, 1996.

Yılmaz, Mehmet. *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler* (Ansiklopedik Sözlük), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992.